

**Rynki pracy
w okresie
globalnego kryzysu
w krajach Europy
Środkowo-Wschodniej**

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Rynki pracy w okresie globalnego kryzysu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Piotr Gabrielczak

Leszek Kucharski

Eugeniusz Kwiatkowski

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2016

Piotr Gabrielczak, Leszek Kucharski, Eugeniusz Kwiatkowski – Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Makroekonomii
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT

Anna Organiściak-Krzykowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Katarzyna Gorzkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

MUNDA – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

AUTORZY

Piotr Gabrielczak – rozdziały: 1 (pkt 1.1, 1.2, 1.3), 4, zakończenie

Leszek Kucharski – rozdziały: 3, 5, 6 (pkt 6.3), zakończenie

Eugeniusz Kwiatkowski – wstęp, rozdziały: 1 (pkt 1.4, 1.5), 2, 6 (pkt 6.1, 6.2, 6.4), zakończenie

© Copyright by Authors, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07161.15.0.K

Ark. wyd. 8,0; ark. druk. 10,625

ISBN 978-83-8088-018-4

e-ISBN 978-83-8088-019-1

<https://doi.org/10.18778/8088-018-4>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp (Eugeniusz Kwiatkowski)

7

Rozdział 1 (Piotr Gabrielczak, Eugeniusz Kwiatkowski)

Kryzys gospodarczy a rynek pracy – ujęcie teoretyczne

11

- 1.1. Wprowadzenie 11
- 1.2. Podstawowe pojęcia opisujące stan gospodarki światowej 11
- 1.3. Mechanizmy międzynarodowego rozprzestrzeniania się kryzysów 15
 - 1.3.1. Handlowe mechanizmy transmisji szoków 16
 - 1.3.2. Finansowe mechanizmy transmisji szoków 19
 - 1.3.3. Rola zachowań inwestorów w transmisji szoków 22
- 1.4. Procesy dostosowawcze na rynku pracy w okresie kryzysu 24
 - 1.4.1. Negatywny szok aktywności gospodarczej a zatrudnienie 24
 - 1.4.2. Formy procesów dostosowawczych na rynku pracy 28
- 1.5. Determinanty zmian zatrudnienia i bezrobocia w okresie kryzysu 31
 - 1.5.1. Fundamentalne determinanty zatrudnienia i bezrobocia 31
 - 1.5.2. Oddziaływanie instytucji rynku pracy 35

Rozdział 2 (Eugeniusz Kwiatkowski)

Bezrobocie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

41

- 2.1. Wprowadzenie 41
- 2.2. Bezrobocie jako podstawowa zmienna rynku pracy 42
- 2.3. Tendencje zmian liczby bezrobotnych 47
- 2.4. Tendencje zmian stóp bezrobocia 50
- 2.5. Kryzys globalny a bezrobocie 56
- 2.6. Podsumowanie 60

Rozdział 3 (Leszek Kucharski)

Aktywność zawodowa w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014

61

- 3.1. Wprowadzenie 61
- 3.2. Tendencje zmian liczby aktywnych zawodowo 62
- 3.3. Tendencje zmian współczynników aktywności zawodowej 65
- 3.4. Wpływ globalnego kryzysu na poziom aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej 73

3.5. Zmiany struktury aktywnych zawodowo w krajach Europy Środkowo-Wschodniej	76
3.6. Podsumowanie	80

Rozdział 4 (Piotr Gabrielczak)

Zatrudnienie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 **81**

4.1. Wprowadzenie	81
4.2. Tendencje zmian zatrudnienia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej	82
4.2.1. Wielkość zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej	82
4.2.2. Wskaźniki zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej	88
4.2.3. Zmiany zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej według podstawowych kategorii demograficznych	91
4.2.4. Zmiany zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej według sektora gospodarczego i typu zatrudnienia	103
4.3. Podstawowe determinanty zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej	112
4.4. Podsumowanie	117

Rozdział 5 (Leszek Kucharski)

Grupy problemowe na rynku pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej **121**

5.1. Wprowadzenie	121
5.2. Zróźnicowanie sytuacji na rynku pracy ze względu na płeć	122
5.3. Sytuacja na rynku pracy w grupach wiekowych	128
5.4. Wykształcenie a sytuacja na rynku pracy	136
5.5. Podsumowanie	142

Rozdział 6 (Eugeniusz Kwiatkowski, Leszek Kucharski)

Dekompozycja zmian stóp bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej **143**

6.1. Wprowadzenie	143
6.2. Zmiany stóp bezrobocia i ich bezpośrednich determinant	144
6.3. Szacunki wpływu aktywności zawodowej i stóp zatrudnienia na zmiany stóp bezrobocia	148
6.3.1. Dekompozycje zmian stóp bezrobocia	148
6.3.2. Rola współczynników aktywności zawodowej i stóp zatrudnienia w kształtowaniu się stóp bezrobocia	154
6.4. Podsumowanie	160

Zakończenie (Piotr Gabrielczak, Leszek Kucharski, Eugeniusz Kwiatkowski) 163

Bibliografia 167

Wstęp

Końcowe lata pierwszej dekady XXI w. były okresem silnych negatywnych tendencji makroekonomicznych w świecie. Zostały one zapoczątkowane załamaniem na rynku nieruchomości w Stanach Zjednoczonych w latach 2006–2007, które dotknęło również inne segmenty sektora finansowego gospodarki amerykańskiej, by następnie przenieść się dosyć szybko do sektora realnego. Znalazło to wyraz w spadku absolutnego PKB w gospodarce USA już w 2008 r. (o 0,2% w I kwartale 2008 r. w porównaniu do kwartału poprzedniego, a także o 0,7% w III kwartale i o 1,4% w IV kwartale)¹. Tendencjom tym towarzyszył dosyć szybki wzrost stopy bezrobocia w gospodarce amerykańskiej (od 4,4% w ostatnim kwartale 2006 r. do 4,8, 7,0 i 10,0% w ostatnich kwartałach lat 2007–2009)². Te negatywne impulsy koniunkturalne i zjawiska kryzysowe przeniosły się z czasem z gospodarki USA do innych krajów (zwłaszcza począwszy od 2009 r.), dając asumpt do nazywania ich globalnym kryzysem.

Globalny kryzys stał się w ostatnich latach przedmiotem ożywionych debat i dociekań w literaturze ekonomicznej. Podejmowane są szczegółowe analizy jego przebiegu, wysuwane i rozwijane są różne koncepcje na temat jego przyczyn oraz czynników determinujących, podejmowane są próby identyfikacji i szacunki jego podstawowych skutków. To szerokie zainteresowanie problematyką kryzysu globalnego w literaturze ma oczywiste uzasadnienie. Kryzys dał się dotkliwie odczuć w gospodarkach zdecydowanej większości krajów, wpłynął na położenie ekonomiczne wszystkich grup podmiotów gospodarczych, odcisnął swoje piętno na działalności państwa i spowodował rewizję szeregu utartych poglądów w teorii ekonomii. Nic więc dziwnego, że kryzys globalny stał się palącym problemem oraz przedmiotem debat ekonomicznych ostatnich lat.

1 Dane ze strony internetowej OECD.

2 Por. strona internetowa Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

Wspomniany kryzys dotknął również kraje Europy Środkowo-Wschodniej – tego właśnie regionu dotyczą rozważania zawarte w niniejszej monografii. Trzeba jednak zauważyć, że pojęcie krajów Europy Środkowo-Wschodniej nie jest wcale jednoznaczne. W literaturze można spotkać różne definicje tego pojęcia, co ma związek z tym, iż kryteria jego wyodrębnienia nie są całkowicie jednolite. Obok kryteriów geograficznych uwzględnia się bowiem zazwyczaj również kryteria historyczne i polityczne. Najczęściej do państw Europy Środkowo-Wschodniej zalicza się kraje grupy Wyszehradzkiej (Czechy, Polskę, Słowację i Węgry), państwa nadbałtyckie (Litwę, Łotwę i Estonię), państwa dawnej Jugosławii (Słowenię, Chorwację, Bośnię i Hercegowinę, Serbię, Czarnogorę i Macedonię), pozostałe kraje bałkańskie (Albanię, Bułgarię i Rumunię), a także Białoruś i Ukrainę. Jednak nie wszystkie wymienione kraje mogły być włączone do analizy podjętej w niniejszej monografii z powodu niewystarczających danych statystycznych dotyczących tych państw. Dlatego też badania zostały ograniczone do 11 krajów tego regionu: Czech, Polski, Słowacji, Węgier, Litwy, Łotwy, Estonii, Słowenii, Chorwacji, Bułgarii i Rumunii.

Przedmiotem monografii są zmiany podstawowych wielkości makroekonomicznych na rynkach pracy w okresie globalnego kryzysu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Analizowane są takie wielkości makroekonomiczne, jak: liczba bezrobotnych i stopa bezrobocia, liczba aktywnych zawodowo oraz współczynnik aktywności zawodowej, liczba pracujących, stopa zatrudnienia i struktury zatrudnienia. Dane statystyczne dotyczące tych wielkości pochodzą z bazy statystycznej Eurostatu. Zakres czasowy analizy jest w istocie nieco dłuższy od okresu kryzysu globalnego, bowiem obejmuje lata 2004–2014. Zostało to podyktowane faktem, że przy dłuższym okresie analizy łatwiej można dostrzec wpływ globalnego kryzysu na przebieg badanych zmiennych.

Przyjęto trzy główne cele prowadzonych analiz. Po pierwsze, najważniejszym celem było określenie kierunków i siły zmian podstawowych wielkości makroekonomicznych na rynkach pracy w okresie globalnego kryzysu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W szczególności chodziło o identyfikację krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w których wpływ kryzysu globalnego na przebieg podstawowych zmiennych rynku pracy był najsilniejszy oraz krajów, w których wpływ kryzysu był najslabszy. Po drugie, celem analiz było określenie grup siły roboczej, które najbardziej ucierpiały w czasie globalnego kryzysu w badanych krajach. Po trzecie, analizy powinny określić, w jakim stopniu zmiany stóp bezrobocia w okresie globalnego kryzysu w badanych krajach były wynikiem zmian leżących po stronie podażowej rynku pracy, a w jakim – zmian leżących po stronie popytowej. Innymi słowy, czy zmiany stóp bezrobo-

cia zostały spowodowane przede wszystkim zmianami współczynników aktywności zawodowej, czy też zmianami wskaźników zatrudnienia.

Rozważania zawarte w monografii podzielono na sześć rozdziałów, z których przeważają te o charakterze empirycznym. Refleksje pojęciowo-teoretyczne są skromniejsze, ale również znalazły swoje miejsce w publikacji.

Rozdział pierwszy ma charakter pojęciowo-teoretyczny. Służy objaśnieniu podstawowych pojęć związanych ze stanem gospodarki światowej oraz podjęciu dwóch problemów teoretycznych. Po pierwsze, zaprezentowano w nim od strony teoretycznej mechanizmy międzynarodowego rozprzestrzeniania się kryzysów, a w szczególności rolę kanału handlowego i kanału finansowego. Po drugie, przeprowadzono analizę teorii procesów dostosowawczych na rynkach pracy w okresie kryzysu, wskazując na ilościowe (w postaci zmian zatrudnienia i bezrobocia) oraz pozailościowe formy dostosowań rynku pracy. Rozważania obejmują ponadto determinanty zmian zatrudnienia i bezrobocia w okresie kryzysu.

W rozdziale drugim skupiono się na analizie zmian bezrobocia w badanych krajach. Analizy empiryczne zostały poprzedzone rozważaniami pojęciowo-teoretycznymi na temat bezrobocia jako podstawowej zmiennej rynku pracy. Przedmiotem refleksji są tendencje zmian liczby bezrobotnych i stóp bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w porównaniu z tymi wartościami w innych grupach krajów, co pozwoliło zidentyfikować kraje o najsilniejszych i najsłabszych skutkach kryzysu globalnego dla bezrobocia.

Przedmiotem rozdziału trzeciego są tendencje zmian aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Przeanalizowano zmiany liczby aktywnych zawodowo oraz zmiany współczynników aktywności zawodowej. Stały się one podstawą wyodrębnienia krajów o największych i najmniejszych efektach kryzysu w tym zakresie.

W rozdziale czwartym skoncentrowano się na analizie zatrudnienia. Pokazano tendencje zmian dotyczących zatrudnienia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, zarówno w aspekcie liczby pracujących oraz wskaźników zatrudnienia, jak i od strony segmentów zatrudnienia wyodrębnionych na podstawie kryteriów demograficznych i przekrojów sektorowych. Rozważania w tym rozdziale kończą się próbą weryfikacji podstawowych determinant zatrudnienia w badanych krajach.

W rozdziale piątym została podjęta próba identyfikacji tzw. grup problemowych na rynku pracy w badanych krajach, a więc grup siły roboczej znajdujących się w najtrudniejszym położeniu. Dla identyfikacji skutków globalnego kryzysu dla rynków pracy ma to szczególne znaczenie. Podstawą analiz były wskaźniki rynku pracy badane w trzech przekrojach siły

roboczej: ze względu na płeć, w przekroju grup wiekowych oraz w przekroju poziomów wykształcenia.

Rozdział szósty zawiera analizę dekompozycji zmian stóp bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Jest on niejako podsumowaniem wcześniejszych analiz, pokazuje bowiem, w jakiej mierze zmiany stóp bezrobocia w badanych krajach – również w okresie globalnego kryzysu – wynikają ze zmian strony podażowej rynku pracy (sprowadzonej do zmian współczynników aktywności zawodowej), a w jakiej ze zmian strony popytowej (sprowadzonej do zmian wskaźników zatrudnienia).

Mamy nadzieję, że publikacja zainteresuje szerokie kręgi odbiorców, zwłaszcza zajmujących się problemami rynku pracy. Ciekawe informacje powinni w niej znaleźć nie tylko studenci zaznajomieni z problematyką ekonomiczną, lecz także pracownicy naukowcy i praktycy.

Eugeniusz Kwiatkowski

Rozdział 1

Kryzys gospodarczy a rynek pracy – ujęcie teoretyczne

Piotr Gabrielczak, Eugeniusz Kwiatkowski

1.1. Wprowadzenie

Współczesny globalny kryzys, zdaniem wielu specjalistów, był największym załamaniem światowej koniunktury od czasów wielkiego kryzysu lat 30. XX w. Mechanizmy jego rozprzestrzeniania się zostały już dosyć dobrze rozpoznane, jednak większość dostępnych analiz skupia się na przebiegu wydarzeń w obrębie rynków finansowych oraz w sferze wymiany towarów. W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną także mechanizmy przenoszenia szoków na rynek pracy. Zanim jednak stanie się możliwe zaprezentowanie kluczowego punktu rozważań, konieczne będzie poczynienie wstępnych uwag teoretycznych. Dlatego też w pierwszej części rozdziału skupiono się na przybliżeniu podstawowych pojęć związanych z analizą koniunktury światowej, następnie zaś zaprezentowano sposoby transmisji impulsów dekonunkturalnych w skali międzynarodowej. W końcowej części rozdziału przedstawiono mechanizmy przenoszenia się szoków zainicjowanych w obrębie handlu międzynarodowego oraz międzynarodowego rynku finansowego na krajowe rynki pracy.

1.2. Podstawowe pojęcia opisujące stan gospodarki światowej

Wiele spośród pojęć stosowanych w badaniach nad przebiegiem i konsekwencjami wahań aktywności gospodarczej nie doczekało się jak dotąd jednej definicji, akceptowalnej dla wszystkich lub przynajmniej zdecydowanej większości badaczy. Oznacza to, iż każdorazowo występuje konieczność definiowania niektórych terminów lub czynienia uwag dotyczących

możliwości wielorakiego interpretowania ich znaczenia. Również na początku niniejszego rozdziału wprowadzone zostaną podstawowe pojęcia, które pozwolą lepiej rozumieć perspektywę przyjętą przez autorów.

Pierwszy kluczowy termin to gospodarka światowa. W najprostszym ujęciu rozumiana jest ona jako „globalny system (wzajemnie oddziałujący na siebie zespół) elementów uczestniczących w międzynarodowych stosunkach gospodarczych” (Samecki 2003, s. 660). Elementy te same w sobie nie muszą być umiędzynarodowione, co podkreśla inna definicja, mówiąca o tym, iż gospodarka światowa to „zbiorowość różnorodnych organizmów oraz instytucji funkcjonujących zarówno na poziomach krajowych, jak i na szczeblu międzynarodowym” (Makać 2006, s. 13). Pewna kontrowersja wiąże się jednak z problemem początków gospodarki światowej, ponieważ wielu historyków gospodarczych ma na ten temat skrajnie różne poglądy. W literaturze można natrafić na opinie o bardzo wczesnych początkach gospodarki światowej (np. wielkie odkrycia geograficzne na przełomie XV i XVI w. to pierwsze przejawy globalizacji), można jednak spotkać się również z poglądem, iż współczesna gospodarka światowa ukształtowała się dopiero w okresie międzywojennym. Na ogół jednak początki gospodarki światowej wiązane są z rewolucją przemysłową przełomu XVIII i XIX w. oraz z powszechną w XIX w. tendencją do liberalizacji handlu międzynarodowego (Skodlarski 1993, s. 152–157; Matera 2009, s. 196–201).

Pojęcie gospodarki światowej łączy się z pojęciem globalizacji. Globalizacja to proces, który najczęściej oznacza szeroko rozumiany zespół przemian stymulujących integrację gospodarczą, a także kulturową poszczególnych krajów. Docelowym efektem ekonomicznym tego procesu miałyby być powstanie gospodarki globalnej, będącej jednolitym organizmem o zasięgu światowym (Matera 2009, s. 201–202). Pojęcie gospodarki światowej jest zatem nieco ogólniejsze niż pojęcie gospodarki globalnej, ponieważ gospodarka globalna ma być niejako ostateczną formą gospodarki światowej, która współcześnie wciąż przypomina raczej system naczyń połączonych niż byt unitarny.

Jednym z dostrzegalnych efektów globalizacji jest synchronizacja przebiegu cyklu koniunkturalnego w gospodarkach narodowych. Synchronizacja ta może dotyczyć pewnej grupy państw, np. określonego regionu, ale może też mieć szerszy zasięg. W takim wypadku można mówić nie tylko o narodowych cyklach, lecz także o światowym cyklu koniunkturalnym. Nie oznacza to, że synchronizacja ma objąć wszystkie państwa lub chociaż ich większość. Wystarczy, aby przebieg cyklu uległ ujednoliceniu w kilku spośród głównych ośrodków gospodarczych, przy czym nie istnieje tu obiektywne kryterium decydujące o tym, czy można już mówić o cyklu światowym, czy też wciąż skala synchronizacji jest zbyt mała, ponieważ pojęcie cyklu światowego, jak wiele terminów związanych z teorią

cyklu koniunkturalnego, ma w znacznym stopniu charakter intuicyjny (Lubiński 2006, s. 99–100). Za takim jego rozumieniem (oznaczającym ujednoczenie cyklu w kilku głównych ośrodkach) przemawia jednak fakt, iż na początku XXI w. 20 państw o najwyższym PKB składa się na około 80% PKB światowego, zatem występuje znaczna koncentracja gospodarki światowej w sensie ilościowym. Warto jednak podkreślić, że badania empiryczne przeprowadzone na próbie ponad 100 państw wskazują na wzrost zbieżności faz cyklu w tych krajach w drugiej połowie XX i początkach XXI w. (Kose, Otrok, Prasad 2008, s. 14–18), co można uznać za trend w gospodarce światowej oraz przejaw postępującej globalizacji.

Proces ten w aspekcie ekonomicznym jest stymulowany poprzez istniejące płaszczyzny integracji międzynarodowej. Należą do nich zarówno bilateralne przepływy – np. handel międzynarodowy czy przepływy kapitałowe, w tym w postaci aktywów dłużnych oraz bezpośrednich inwestycji zagranicznych – jak i czynniki strukturalne determinujące zbliżoną międzynarodową pozycję państw i podobny udział w międzynarodowym podziale pracy, takie jak podobieństwo struktur produkcji oraz zatrudnienia, zbliżony poziom rozwoju, wspólne elementy polityki makroekonomicznej (Böwer, Guillemineau 2006, s. 8–10; Goggin, Siedschlag 2009, s. 4–6; Kose, Otrok, Prasad 2008, s. 18–22; Jansen, Stokman 2004, s. 12–16). Płaszczyzny te sprzyjają synchronizacji gospodarek w dwojaki sposób. Czynniki związane z podobieństwem strukturalnym powodują podobne reakcje na wspólne szoki, przy czym w okresie po II wojnie światowej najczęściej wspólne szoki miały negatywny charakter, zatem postęp synchronizacji ulegał przyspieszeniu w czasach kryzysowych (por. Lubiński 2007). Z kolei przepływy pozwalają na przenoszenie pewnych impulsów determinujących stan koniunktury, zatem działają na zasadzie transmisji.

Transmisja koniunktury w najprostszy sposób dzielona jest na pionową i poziomą. Transmisja pionowa oznacza przekazywanie impulsów koniunkturalnych pomiędzy sektorami w obrębie jednej gospodarki narodowej (np. pomiędzy branżami komplementarnymi), zaś transmisja pozioma oznacza przenoszenie impulsów pomiędzy analogicznymi sektorami różnych gospodarek narodowych. Możliwa jest również mieszana transmisja, kiedy jeden sektor pierwszej gospodarki oddziałuje na inny sektor drugiej. Transmisja pionowa nazywana jest także wewnętrzną, podczas gdy transmisja pozioma (i mieszana) nazywana bywa transmisją międzynarodową (Mazurek 2009, s. 25–26).

W obliczu kryzysu gospodarczego o zasięgu międzynarodowym interesujący wydaje się szczególny przypadek transmisji koniunktury, jakim jest zarażenie. Termin ten, zapożyczony z języka medycznego, odnosi się do transmisji szoków negatywnych. Podobnie jednak jak inne pojęcia związane z cyklem koniunkturalnym, tak i zarażenie nie posiada jednej

uniwersalnej definicji. Na podstawie przeglądu literatury empirycznej i stosowanych w niej podejść Bank Światowy zaproponował trzy standardowe definicje zarażenia.

Tak zwana szeroka definicja utożsamia zarażenie z transmisją, tylko zwyczajowo przypisując to pojęcie do okresów kryzysowych. Przy tak ogólnym rozumieniu tego terminu równie dobrze mogłoby więc dojść do swoistego zarażenia ożywieniem, choć zwykle przyjmuje się, że w okresach spadkowych transmisja cyklu jest wyraźniej widoczna. Druga definicja, określana jako wąska, przedstawia zarażenie jako proces transmisji szoków do innych gospodarek, wykraczający poza tzw. fundamenty ekonomiczne lub wspólne szoki. Poprzez fundamenty ekonomiczne rozumie się tu bilateralne powiązania w zakresie przepływów międzynarodowych lub podobieństwo strukturalne gospodarek. Fundamenty te mogą więc być utożsamiane z przedstawianymi płaszczyznami integracji. Zarażenie ponownie odnosi się do kryzysu na mocy zwyczaju, różnica względem szerokiej definicji polega jednak na tym, że synchronizacja gospodarek jest wyższa, niż należałoby się spodziewać na podstawie rozważań teoretycznych. W praktyce stosowania tej definicji zarażenie utożsamiane jest z podwyższoną zbieżnością zachowań uczestników rynku, wynikającą z różnego rodzaju zachowań stadnych. Z kolei trzecia, tzw. bardzo wąska definicja zarażenia, podkreśla, iż o zarażeniu można mówić tylko w przypadku, w którym korelacja pomiędzy dynamiką podstawowych wskaźników makroekonomicznych rośnie w okresach kryzysowych w porównaniu do tzw. okresów spokojnych (WB 2015).

Bez względu jednak na to, czy zarażenie uznane zostanie za wyjątkowy przypadek transmisji, czy też utożsamione z każdą transmisją negatywnych bodźców dekonunkturalnych, istotne jest, że zarówno jego przyczyną, jak i jego efektem ma być kryzys. Pojęcie to jednak może być wielorako interpretowane. W sferze intuicyjnej jest jasne, że kryzys występuje wtedy, gdy dochodzi do spowolnienia gospodarki. Jedną z pierwszych formalnych definicji kryzysu przyjął amerykański Kongres dopiero w 1985 r. (USC 1985, s. 1078). Według tej definicji do kryzysu dochodzi, gdy prognoza dynamiki PKB na kolejne dwa kwartały jest ujemna lub odnotowano dwa kolejne kwartały z dynamiką poniżej 1%. Dla wystąpienia kryzysu nie jest zatem w istocie konieczne kurczenie się gospodarki, lecz wystarczającą przesłanką jest już jej spowolnienie. Z kolei utrzymujący się przez co najmniej pół roku proces kurczenia się aktywności gospodarczej, widoczny w spadku PKB oraz zatrudnienia, produkcji czy dochodów, nazywany jest zwyczajowo recesją. Trzeci ważny termin to depresja. Podobnie jak recesja, nie posiada ona oficjalnej definicji, jednak pojęcie to wiąże się na ogół z najcięższymi przypadkami kryzysów. Podkreśla się jej długotrwałość oraz dotkliwość. Stijn Claessens i Ayhan Kose propo-

nują arbitralnie postawiony próg 10% spadku PKB jako kryterium dla określania recesji mianem depresji (Claessens, Kose 2009). Wszystkie trzy terminy są zatem uszeregowane według rosnącej siły kryzysu, przy czym każdy kolejny zawiera się w poprzednim.

Zmiany PKB są najprostszym miernikiem pozwalającym zaobserwować występowanie kryzysu, lecz wielu badaczy podkreśla, że z powodu dużych opóźnień, z jakimi otrzymywane są dane o PKB, lepszym sposobem jest obserwowanie innych agregatów makroekonomicznych, takich jak zatrudnienie, produkcja, sprzedaż detaliczna czy dochody gospodarstw domowych (Leamer 2008). Jednoczesne śledzenie kilku zmiennych, które nie są doskonale zsynchronizowane, może jednak utrudniać prowadzenie badań nad rzeczywistym przebiegiem wahań koniunkturalnych (Grimm 2005). W kontekście międzynarodowej transmisji szoków istnieje zatem również trzecie podejście, oparte na obserwacji, iż w początkowych fazach kryzysów całej gospodarki często widoczne jest załamanie waluty danego kraju. Stąd też można śledzić ścieżki rozprzestrzeniania się kryzysów na podstawie regularnie i łatwo dostępnych danych o zmianach kursu walutowego (Lubiński 2006, s. 103). Ograniczeniem tej metody jest jednak to, że zmiany kursu walutowego mogą być wynikiem bardzo wielu czynników, niekiedy losowych, dlatego należy ostrożnie podchodzić do pierwszych symptomów kryzysu walutowego.

1.3. Mechanizmy międzynarodowego rozprzestrzeniania się kryzysów

Transmisja kryzysów może odbywać się poprzez różne mechanizmy, które wygodnie jest pogrupować według kryterium nośnika impulsów dekonunkturalnych. Najogólniej da się wyodrębnić dwa kanały – handlowy i finansowy. Pierwszy kanał koncentruje się na międzynarodowej wymianie towarowej, a także związanej z nią polityce gospodarczej państwa. Drugi obejmuje mechanizmy działające na gospodarkę za pośrednictwem szeroko rozumianego rynku finansowego. Z uwagi na widoczne zróżnicowanie mechanizmów finansowych, warto wydzielić wśród nich dwie grupy. Pierwsza obejmuje mechanizmy związane ze zmianami przepływów kapitałowych, spowodowanymi pobudkami czysto ekonomicznymi. Drugą grupę stanowią zaś mechanizmy quasi-ekonomiczne, oparte na nie zawsze racjonalnych zachowaniach inwestorów i zakorzenionych w ich psychice skłonnościach, np. do paniki. W istocie obie klasy przenikają się. Każdy masowy ruch, nawet wspierany wybuchem paniki, musi

mieć bowiem jakąś przyczynę, stąd zachowania inwestorów bardzo często działają nie samodzielnie, lecz jako katalizator transmisji zapoczątkowanej w inny sposób. Z kolei finansowe mechanizmy czysto ekonomiczne, bez wsparcia mechanizmów behawioralnych, mogłyby być nieefektywne.

1.3.1. Handlowe mechanizmy transmisji szoków

Handel międzynarodowy jest jednym z najważniejszych realnych czynników wiążących ze sobą gospodarki narodowe. Jego rola po II wojnie światowej znacząco rosła. Według danych Banku Światowego w latach 60. XX w. handel międzynarodowy wynosił około 12–14% światowego PKB, podczas gdy w pierwszej dekadzie kolejnego stulecia wartość ta wahała się w przedziale 25–30%. Jest to jedna z przesłanek świadczących o postępującej globalizacji gospodarki światowej, która wskazuje na dynamicznie rosnące znaczenie handlu. Liczne badania dowodzą związków między siłą powiązań handlowych państw i korelacją zmienności ich PKB (Arkolakis, Ramanarayanan 2009; Baxter, Kouparistas 2005; Burstein, Kurz, Tesar 2008; Forbes, Rigobon 1999; di Giovanni, Levchenko 2008), co sugeruje zdolność handlu do synchronizacji gospodarek.

Transmisja bodźców koniunkturalnych może odbywać się za pośrednictwem bilateralnej wymiany. Kluczowe dla rozprzestrzeniania się kryzysów, ale nie tylko, są tu efekty dochodowe zmian na rynkach importowych (Caramazza, Ricci, Salgado 2000, s. 43–44). Kryzys na rynku przyjmującym towary powoduje szok popytowy dla eksporterów. Jeśli efekt dotyczy kluczowego sektora eksportowego państwa wysyłającego, to może spowodować przeniesienie kryzysu (Cheung, Tam, Szeto 2009, s. 4).

Kryzys może także przenosić się z rynku eksportowego na importowy. Wynika to z faktu, iż kryzys gospodarczy na ogół wiąże się ze spadkiem kursu waluty. Oznacza to, iż eksporterzy, którzy zainteresowani są otrzymaniem konkretnej zapłaty w pieniądzu swojego kraju, a przy tym w czasie załamania nie są w stanie zwiększać sprzedaży krajowej, mogą oferować swoje produkty na rynkach międzynarodowych po niższych cenach w walutach zagranicznych. Stymulujący wpływ deprecjacji waluty na eksport znany jest jako efekt Marshalla-Lerner¹. Jego wystąpienie powoduje, iż to-

1 Dla wystąpienia efektu konieczne jest, aby suma wartości elastyczności cenowych dóbr eksportowych oraz importowych danego kraju przekraczała 1, jednak biorąc pod uwagę, że strumienie handlu międzynarodowego w większości są złożone z trwałych dóbr konsumpcyjnych (Baldwin, Taglioni 2009; Levchenko, Lewis, Tesar 2010), które charakteryzują się względnie wysoką elastycznością cenową, można przyjąć, że efekt ten jest powszechny.

wary importowane z rynków objętych kryzysem są względnie atrakcyjne cenowo i mogą wypierać krajowe substytuty. Efekt taniego importu prowadzi do ujemnego salda na rachunku obrotów bieżących kraju przyjmującego oraz spadku popytu na walutę tego kraju. Proces ten, jeśli jest silny, może doprowadzić do deprecjacji waluty kraju importującego lub przynajmniej stworzyć dogodne warunki do spekulacji walutowej przeciwko niej (Eichengreen, Rose, Wyplosz 1996, s. 12). W takim wypadku szok realny (w istocie pozytywny, gdyż związany ze spadkiem cen zaopatrzenia zagranicznego) powoduje zakłócenie nominalne, które w warunkach sztywności nominalnych cen i wynagrodzeń może okazać się bardzo istotnym czynnikiem destabilizującym gospodarkę (Romer 1996, s. 151).

Transmisja bodźców koniunkturalnych nie musi jednak ograniczać się do relacji dwustronnych, lecz może obejmować również powiązania pośrednie. Deprecjacja waluty eksportera nie czyni bowiem jego dóbr bardziej atrakcyjnymi względem towarów produkowanych w ramach własnej gospodarki importera, ale względem dóbr dostarczanych przez inne kraje eksportujące. Prowadzi zatem do zmian w konkurencyjności międzynarodowej i powoduje powstanie presji deprecjacyjnej na waluty konkurentów. Jest to szczególnie zauważalne, gdy duże państwo oddziałuje w ten sposób na mniejsze kraje. Dzieje się tak, ponieważ duże państwo (w sensie PKB) na ogół albo eksportuje więcej towarów, przez co ma większy wpływ na ceny światowe, albo – jeśli eksportuje ilości dóbr porównywalne z konkurentami – jest mniej wrażliwe na szoki w konkretnym sektorze, gdyż ma on mniejszy udział w jego PKB (Caramazza, Ricci, Salgado 2000, s. 43).

We współczesnej gospodarce światowej zauważalny jest wzrost międzynarodowej fragmentacji produkcji, która prowadzi do powstawania łańcuchów dostaw. Na początku XXI w. w krajach OECD przepływy handlowe w obrębie łańcucha dostaw stanowiły nawet 45% wymiany (Ramanarayanan 2009, s. 5). Czynniki ten znacząco wpływa na synchronizację przebiegu cykli koniunkturalnych w państwach uczestniczących w tego rodzaju wymianie. Przyrost przepływów pionowo zintegrowanych w grupie państw ma, jak się szacuje, większą zdolność synchronizacji cyklu, niż po prostu zwiększenie obrotów handlowych ogółem, ponieważ udział w łańcuchu dostaw ogranicza elastyczność dostosowań w przypadku wystąpienia jakichkolwiek szoków (Burstein, Kurz, Tesar 2008, s. 2–11). Co więcej, kraje zaangażowane w połączoną produkcję w analogiczny sposób reagują na wspólne szoki, chociażby dlatego, że kraje eksportujące komponenty muszą jednocześnie importować dobro finalne, co zwiększa rolę handlu wewnątrzgałęziowego w relacjach dwustronnych państw zaangażowanych w łańcuch dostaw (di Giovanni, Levchenko 2008, s. 12–18).

Na koniec warto wspomnieć, że mechanizmy transmisji bodźców koniunkturalnych związane z handlem międzynarodowym niekoniecznie muszą wynikać tylko z działań sił rynkowych. Na ich efektywność ogromny wpływ ma sfera polityki. W sytuacji, w której kryzys w jednym z państw eksportujących określony towar powoduje pogorszenie się względnej sytuacji pozostałych eksporterów, pojawia się pokusa przeprowadzenia kontrolowanej deprecjacji (np. poprzez operacje wolnego rynku), która miałaby na celu przywrócenie konkurencyjności państw tracących przewagę. Problem polega jednak na tym, że wdrożenie takiej polityki nie jest natychmiastowe, a równoległe, w tym samym czasie działają rynkowe mechanizmy dostosowawcze, które pchają walutę ku deprecjacji. Istnieje zatem ryzyko, że siły rynkowe (autonomiczne) i polityczne (sterowane, ale bezwładne), działające w tym samym kierunku, lecz niejako bez uwzględnienia siebie nawzajem, doprowadzą do znacznie silniejszej deprecjacji waluty, niż wymagałoby tego przywrócenie równowagi. Co więcej, wprowadzenie takiej polityki przez jednego z konkurentów prowadzi do wyniszczających wojen dewaluacyjnych, których skutki są często gorsze niż efekty rynkowego dostosowania (Corsetti i in. 1999). Należy w tym miejscu podkreślić, że zwiększona podatność na zarażenie nie jest konsekwencją jedynie polityki deprecjacji kursu, ale ogólnie wiąże się z ekspansywną polityką makroekonomiczną w sytuacji destabilizacji koniunktury na rynkach międzynarodowych. Wynika to z faktu, iż polityka ekspansywna, zwłaszcza pieniężna, zwykle prowadzi do wzrostu inflacji, zaś presja inflacyjna jest zjawiskiem pokrewnym względem presji ku deprecjacji waluty (Eichengreen, Rose, Wyplosz 1996, s. 16–17).

Oddziaływania polityczne mogą także być obliczone przeciw siłom rynkowym. Najczęściej ma to miejsce w sytuacji, w której jedno z państw ugrupowania integracyjnego, w ramach którego wprowadzono sztywne wzajemne kursy wymiany walut, przeżywa okres załamania koniunktury. Władze takiego państwa mogą dążyć do obrony waluty z pobudek politycznych, np. poprzez wyprzedawanie rezerw walutowych oraz zwiększanie popytu na pieniądź krajowy. Jednak w sytuacji silnej presji spekulacyjnej doprowadzi to jedynie do zużycia rezerw i konieczności jeszcze głębszej korekty kursu, niż gdyby obrony zaniechano wcześniej. Władze państwowe stają w takim przypadku wobec trudnego wyboru między priorytetami ekonomicznymi a prestiżowymi, związanymi z dotrzymaniem zobowiązań międzynarodowych. Ponadto, niepodjęcie obrony kursu mogłoby obniżyć morale wszystkich członków ugrupowania i skłonić inne państwa do zaakceptowania deprecjacji, co pogłębiłoby presję na pierwszy kraj (Drazen 2000, s. 54–56).

1.3.2. Finansowe mechanizmy transmisji szoków

Finansowy kanał transmisji szoków jest bardziej pojemny niż handlowy. Dzieje się tak m.in. dlatego, że zjawiska zmian konkurencyjności dóbr, wywołane zmianami kursów walutowych, mogą odnosić się do specyficznej grupy towarów – aktywów finansowych (Bekaert i in. 2011, s. 10). Aktywa, zwłaszcza te nie denominowane w najważniejszych walutach międzynarodowych, są podatne na zmiany kursów. Inwestorzy, podobnie jak importerzy, mogą wybierać aktywa tańsze, licząc na odbicie kursu i dodatkowy zysk. Takie spekulacje mogą zaś prowadzić do znaczących międzynarodowych przesunięć kapitału (Dornbusch, Park, Claessens 2000, s. 182–183).

Jednak rynki finansowe są bardziej złożone i pozwalają na występowanie specyficznych mechanizmów transmisji. Bardzo ważną rolę w tym procesie odgrywa system bankowy, który stanowi często podstawowe zewnętrzne źródło finansowania aktywności gospodarczej innych podmiotów. Jeśli w jednym z państw w wyniku kryzysu dochodzi do ograniczenia akcji kredytowej banków i wzrostu kosztów kredytu, to międzynarodowe efekty mogą być trojaki. Po pierwsze, ucierpią na tym zagraniczne podmioty, które planowały lub już zaciągnęły kredyt w bankach tego kraju. Po drugie, ograniczenia w centrali banku przeniosą się na jego zagraniczne filie, co spowoduje spadek dostępności kredytu także w innych państwach. Po trzecie, zmniejszy się podaż kredytu na międzynarodowym rynku międzybankowym, co może powodować utrudnienia w utrzymaniu płynności finansowej dla innych banków (Forbes 2012, s. 16). Ograniczenia kredytowe są szczególnie dotkliwe dla mniejszych podmiotów, którym nie jest łatwo zgromadzić kapitał w inny sposób, np. na rynku akcji (Bekaert i in. 2011, s. 8).

Banki są silnie powiązane między sobą nie tylko poprzez międzybankowy rynek kredytowy, lecz także kapitałowo. Są jednymi z podstawowych emitentów aktywów, ponieważ poza własnymi akcjami dysponują również jednostkami uczestnictwa w zarządzanych przez siebie funduszach inwestycyjnych, mogą emitować obligacje, uczestniczą w obrocie weksłami itp. Szczególną funkcję pełnią banki centralne, emitujące papiery skarbowe. Takie powiązania są konieczne dla funkcjonowania banków, ponieważ pozwalają zagospodarować nadwyżki finansowe oraz umożliwiają uzupełnienie środków w sytuacji zagrożenia płynności. Banki, które z jakichś powodów pozostają odcięte od sieci międzynarodowej, nie są w stanie efektywnie gospodarować. Powiązania pozwalają bankom przenosić część szoków, jakich doświadczają, na pozostałe elementy sieci, przez co absorpcja tych wstrząsów jest łatwiejsza (Allen, Gale 1998, s. 3–5).

Banki bardzo często uczestniczą w procesie tzw. *hedgingu*, czyli zawierania transakcji zabezpieczających przed ryzykiem niepowodzenia innych transakcji. Paradoksalnie jednak, wzrost popularności transakcji zabezpieczających doprowadził do zageszczenia sieci międzynarodowych powiązań finansowych (Dungey, Tambakis 2003, s. 9) oraz wzrostu skali zadłużenia międzynarodowego (w tym zadłużenia państw rozwiniętych w krajach rozwijających się), co z kolei oznacza występowanie większych dźwigni na rynkach finansowych (Mendoza, Quadrini 2009, s. 20–22).

Ponadto, banki i prowadzone przez nie fundusze inwestycyjne często występują w roli tzw. powszechnych wierzycieli (ang. *common creditor*), czyli instytucji umieszczających swoje kapitały na wielu rynkach. Inwestorzy tego typu obracają znacznymi kapitałami. Zgromadzenie takich funduszy wymaga zastosowania dźwigni finansowej, zatem powszechni wierzyciele są często – tak jak banki w stosunku do swoich depozytariuszy – powszechnymi dłużnikami. Określenie „powszechny wierzyciel” odnosi się zatem do grupy największych inwestorów międzynarodowych, zwykle operujących pożyczonymi kapitałami. Z racji względnie wysokiej ceny pożyczanego kapitału, inwestorzy tego typu są zainteresowani przedsięwzięciami o znacznych stopach wzrostu, regularnie więc podejmują się inwestowania np. na rynkach wschodzących lub w ryzykowne aktywa.

Wykorzystanie dźwigni finansowej powoduje ryzyko lawinowej utraty płynności. Jeśli bowiem jeden podmiot nie będzie w stanie pokryć swoich zobowiązań, to podmioty, które pożyczły mu pieniądze, także nie będą mogły ich odzyskać. Kłopoty z utrzymaniem płynności są typowe dla dużych międzynarodowych instytucji finansowych, takich jak ekspansywne amerykańskie banki w czasie trwającego światowego kryzysu (Bekaert i in., s. 8). Jednak dotyczą też mniejszych, lokalnych instytucji, np. regionalnych banków, które coraz częściej nadużywają dźwigni finansowych (Komulainen 2004, s. 128–129).

Najważniejszym aspektem powszechnych wierzycieli jest jednak to, że działają na wielu rynkach, często powiązanych (np. należących do jednego regionu) i kiedy kryzys w jednym z tych państw przynosi im straty oraz utrudnienia w prowadzeniu bieżącej działalności, mogą korygować inwestycje również w innych państwach. Klasycznym przypadkiem historycznym jest kryzys azjatycki z 1997 r., rozpoczęty załamaniem się rynku Tajlandii. Połowa rynku finansowego tego kraju była kontrolowana przez banki japońskie, dla których z kolei inwestycje w Tajlandii stanowiły blisko 20% ich wszystkich inwestycji zagranicznych na rynkach wschodzących. Kryzys w Tajlandii przyniósł zatem bankom japońskim ogromne straty. Banki te były jednak aktywnymi uczestnikami niemal wszystkich azjatyckich rynków. Kiedy więc japońskie kapitały w Azji wschodniej

zmniejszyły się z 50 mld USD w 1996 r. do 20 mld USD w kolejnym roku, cały region silnie to odczuł (Kaminsky, Reinhart 1998, s. 11–13).

Rodzi się pytanie o to, co sprawia, że powszechni inwestorzy wycofują się z rynków niedotkniętych kryzysem. Najczęściej wynika to stąd, iż inwestycja w kraju objętym kryzysem na tyle straciła na wartości, że zwrot z niej nie pozwala na pokrycie kosztu pożyczonego kapitału. Wtedy konieczne jest upłynnienie dodatkowo innych inwestycji lub wręcz upłynnienie innych inwestycji zamiast tej, która straciła wartość, w nadziei, że odbicie na rynku objętym kryzysem pozwoli w niedalekiej przyszłości odzyskać przynajmniej część zainwestowanych środków. Niekiedy jednak na decyzje mają wpływ aspekty strategiczne. Może się zdarzyć, że inwestycje w kilku krajach są powiązane i wycofanie się z jednej z nich przekreśla sensowność utrzymywania pozostałych, zatem inwestor wycofuje się zarówno z kraju objętego kryzysem, jak i np. z pozostałych krajów regionu. Może się też zdarzyć, że aktywa na rynku objętym kryzysem stanowią np. pakiet kontrolny powiązanej spółki, więc inwestor preferuje wycofanie się z innych rynków w celu pokrycia strat (Dornbusch, Park, Claessens 2000, s. 183–184).

Możliwe jest jednak i to, że w wyniku kryzysu w jednym z państw pewnej grupy podobnych krajów (np. regionu) inwestor wycofuje się ze wszystkich państw tej grupy, pomimo braku drastycznej konieczności poszukiwania płynności finansowej. Jest to motywowane wzrostem awersji do ryzyka lub przeszacowaniem ryzyka inwestycji w pozostałych krajach regionu. W literaturze można spotkać kilka wariantów działających tu zjawisk psychologicznych. Prawdopodobnie inwestorzy zwyczajnie dochodzą do wniosku, że wobec napotkanych problemów muszą zmienić swoje podejście do ryzyka i ich preferencje przesuwają się w kierunku inwestycji mniej dochodowych, ale bezpiecznych, co często wiąże się z transferem środków z rynków rozwijających się do państw rozwiniętych. Jest to tzw. zjawisko *flight-to-quality*, czyli pędu ku jakości (Forbes 2012, s. 17). Inną możliwością jest tzw. zjawisko podwyższonej czujności (*heightened awareness*), w wyniku której inwestorzy w następstwie kryzysu w jednym z państw obniżają swój próg reakcji na symptomy destabilizacji. Najmniejszy choćby sygnał świadczący o zbliżającym się kryzysie w innym kraju będzie wówczas powodował ich nadwrażliwą reakcję (Lowell, Neu, Tong 1998, s. 30–31). Kolejne podobne zjawisko to tzw. efekt alarmu (*sudden awareness* lub *wake-up-call*), oznaczający, że inwestorzy w wyniku doświadczenia kryzysu w jednym z państw zaczynają dostrzegać ryzyko związane z innymi inwestycjami, którego dotąd nie brali pod uwagę. Część inwestycji po ponownym oszacowaniu ryzyka staje się dla nich nieakceptowana, co powoduje wycofanie się z niektórych rynków, często zaś z całych regionów czy sektorów (Bekaert i in. 2011, s. 2–3).

Ponadto, możliwa jest sytuacja, w której w wyniku kryzysu w jednym państwie inwestorzy wycofują się nie z krajów podobnych, lecz zupełnie innych i niepowiązanych. Może to wynikać z preferencji inwestorów co do proporcji czynników ryzyka występujących na rynkach, które wybierają. Jeśli wycofują się z jakiegoś rynku z powodu kryzysu, to ich portfele ulegają destabilizacji. Chcąc odzyskać pożądaną strukturę czynników ryzyka, inwestorzy podejmują pewne nowe przedsięwzięcia, zawierające te czynniki, które utracili. Jednocześnie jednak rezygnują z niektórych całkowicie odrębnych inwestycji, ponieważ chcą proporcjonalnie zmniejszyć zaangażowanie na rynkach wystawionych na czynniki ryzyka inne niż te, które utracili z powodu kryzysu. Innymi słowy, inwestorzy o sztywnych preferencjach nie tylko zwiększają inwestycje obfite w czynniki ryzyka, których mają względny niedobór, lecz także redukują liczbę inwestycji związanych z relatywnie obfitymi czynnikami ryzyka (Kodres, Pritsker 2002, s. 771–772).

1.3.3. Rola zachowań inwestorów w transmisji szoków

Konieczne jest podkreślenie, że postawa jednego konkretnego inwestora lub niewielkiej grupy inwestorów, nawet bardzo dużych i dysponujących znaczną dźwignią finansową, na ogół nie wystarcza, aby wywołać zarażenie. Konieczny jest masowy ruch kapitału. Dochodzi do niego, kiedy na rynku międzynarodowym występują zachowania stadne. Inwestorzy dysponujący znacznymi środkami, będący powszechnymi wierzycielami, np. banki lub fundusze inwestycyjne, pełnią rolę liderów rynków finansowych. Znaczna część mniejszych inwestorów wzoruje się na decyzjach podejmowanych przez liderów. Z pozoru taka strategia wydaje się nieracjonalna. Należy jednak pamiętać, że na rynkach zwykle występują tzw. asymetrie informacyjne. Oznacza to, że nie wszyscy uczestnicy rynku mają równy dostęp do wiedzy o panującej na nim sytuacji. Koszt informacji o każdym kolejnym rynku narodowym jest w przybliżeniu stały, jednak korzyści krańcowe z tej informacji spadają w miarę ekspansji. Oznacza to, że podejmowanie ryzyka naśladownictwa zamiast zdobywania rzetelnej informacji w określonych warunkach staje się ekonomicznie uzasadnione. Badania wykazały, że inwestorzy nie podejmują weryfikacji plotek, jeśli koszt zdobycia informacji przekracza mniej więcej jedną szóstą wartości oczekiwanego zwrotu z inwestycji (Calvo, Mendoza 2000, s. 17). Zatem przy niemal stałych kosztach informacji mniejsi inwestorzy szybciej osiągną ten próg. Mają oni jednak powody, by sądzić, że liderzy rynkowi, najczęściej duże firmy, posiadające własne działy analityczne i istotne środki, zapewnili sobie dostęp do szczegółowych informacji.

Taktyka powielania posunięć lidera na ogół się sprawdza. Jeśli jednak inwestor taki z jakiegoś powodu nagle wycofuje się z niektórych segmentów rynku czy regionów, wówczas jego naśladowcy wpadają w panikę i także uciekają z takich rynków, nawet jeśli w istocie nie ma ku temu powodu (Dornbusch, Park, Claessens 2000, s. 184–185).

Istotna jest również kwestia motywacji menadżerów, tj. zarządców kapitału, niebędących jednocześnie jego właścicielami. Menadżerowie stoją często na czele instytucji inwestycyjnych, takich jak fundusze hedgingowe czy emerytalne. Podkreśla się niekiedy, iż menadżerowie oceniani są w odniesieniu do przeciętnego wyniku innych inwestorów na rynku. Jeśli wypadną lepiej, otrzymują nagrodę, ale jeśli wypadną gorzej, nie tylko mogą ponieść konsekwencje finansowe, lecz tracą reputację, co powoduje, że czasem wolą oni świadomie podążać za trendami rynkowymi niż podejmować ryzyko, nawet jeśli mają przesłanki świadczące na korzyść jakiejś niestandardowej inwestycji (Calvo, Mendoza 2000, s. 16). Według tzw. teorii perspektyw wynika to ze wspólnej dla większości ludzi awersji do ryzyka i silniejszego odczuwania straty niż zysku o analogicznej wartości (Kahneman, Tversky 1979, s. 277–280). W literaturze wylicza się zresztą szereg błędów poznawczych, charakterystycznych dla menadżerów. Mają oni tendencję do szukania w danych potwierdzenia własnych przekonań, przeszacowywania wartości swoich poprzednich inwestycji i sztywnego przypisywania słuszności przeszłym decyzjom. Niechętnie wycofują się z raz ustalonej strategii, racjonalizują przeszłe błędy, a niekiedy wręcz myślą życzeniowo, co skutkuje przyjmowaniem całkowicie nierealnych założeń na temat możliwego rozwoju sytuacji na rynku (Masiukiewicz 2013, s. 306–310).

Na postawy inwestorów, ich skłonność do ryzyka lub paniki, ma też wpływ otoczenie instytucjonalne. Przykładowo, jeśli inwestorzy są przekonani, iż ewentualny kryzys w danym kraju zostanie zażegnany dzięki współpracy z organizacjami regulacyjnymi, takimi jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Europejski Bank Centralny, to zwykle skłania ich do podejmowania większego ryzyka. Jeśli zaś są przekonani o pasywności tychże instytucji, stają się wrażliwi na wszelkie symptomy spowolnienia gospodarczego (Dornbusch, Park, Claessens 2000, s. 185–186). Inwestorzy są również podatni na sugestie wszelkiego rodzaju agencji ratingowych i opinii specjalistów. Najsilniejsze międzynarodowe efekty zarażenia wywoływane są bowiem przez te kryzysy, które wystąpiły w krajach o wysokich notowaniach. Do takich państw napływa kapitał, co powoduje powstanie bańki spekulacyjnej, czyli nadmiaru kapitału o charakterze spekulacyjnym, niezwiązanego silnie z danym rynkiem i gotowego do jego szybkiego opuszczenia. Ściągają tam znaczący inwestorzy międzynarodowi, którzy są wyznacznikami trendów i jako powszechni wierzyciele

stanowią pomost łączący wiele rynków narodowych. Jeśli z powyższymi dwoma warunkami współwystąpi element zaskoczenia, spowodowany nieadekwatnymi ratingami, to dojdzie do masowych przesunięć kapitału, co prawdopodobnie przeniesie na te rynki, na których operują inwestorzy dotknięci wybuchem paniki (Kaminsky, Reinhart, Vegh 2003, s. 1–3).

Skuteczne zabezpieczenie się przed zarażeniem poprzez rynki finansowe wymaga nie tylko silnych fundamentów makroekonomicznych, lecz także zdolności do podtrzymania optymizmu inwestorów. Rynki podatne na transmisję bodźców dekonunkturalnych łączą często takie cechy, jak: istotne ryzyko polityczne, znaczący deficyt obrotów bieżących, deficyt budżetowy oraz wysoka stopa bezrobocia. Są to zatem kraje zarówno słabe ekonomicznie, jak i niestabilne politycznie i źle rokujące na przyszłość. Tymczasem niekiedy dla zniwelowania atmosfery niepokoju wśród inwestorów wystarczą same zapowiedzi reform lub wprowadzenia specjalnych instrumentów stabilizacyjnych (Bekaert i in., s. 3–9).

1.4. Procesy dostosowawcze na rynku pracy w okresie kryzysu

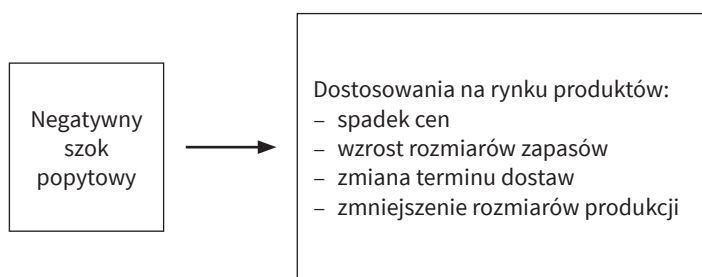
W poprzedniej części rozdziału skupiliśmy się na mechanizmach transmisji szoków między krajami. Obecnie przyjrzymy się procesom przenoszenia impulsów kryzysowych w obrębie danej gospodarki. W szczególności interesują nas drogi docierania szoków do rynku pracy oraz zmiany zachodzące na rynku pracy pod wpływem tych szoków.

1.4.1. Negatywny szok aktywności gospodarczej a zatrudnienie

W dyskusjach na temat skutków szoków aktywności gospodarczej dla rynku pracy zazwyczaj zwraca się uwagę na zmiany rozmiarów zatrudnienia i bezrobocia. Podejście takie ma swoje istotne uzasadnienie. Zatrudnienie i bezrobocie to dwie podstawowe wielkości ekonomiczne dotyczące rynku pracy, zaś zmiany tych wielkości mają zasadnicze znaczenie dla oceny sytuacji na rynku pracy. Nic więc dziwnego, że w analizach skutków szoków ekonomicznych dla rynku pracy dwie wymienione tutaj zmienne znajdują się w głównym polu zainteresowań. Właściwa ocena ich znaczenia wymaga jednak wzięcia pod uwagę uwarunkowań oraz determinant zmian zatrudnienia i bezrobocia, a zwłaszcza innych form dostosowań rynku pracy do szoków, gdyż one również wpływają na

skalę zmian zatrudnienia i bezrobocia. Z tych względów podejmujemy w niniejszym i następnym podrozdziale bliższą analizę procesów dostosowawczych na rynku pracy, a także ich czynników determinujących.

Szoki ogólnej aktywności gospodarczej nie oddziałują na rynek pracy w sposób bezpośredni. Ich oddziaływanie dokonuje się pośrednio, głównie poprzez wpływ na rynek produktów. Jak podkreślono w podrozdziale 1.3, dwa mechanizmy transmisji szoków są najważniejsze: handlowy i finansowy. To właśnie poprzez te dwa mechanizmy transmisji szoki docierają do rynku produktów, wywołując na nim odpowiednie dostosowania i dalsze konsekwencje na innych rynkach.

Rys. 1.1. Dostosowania na rynku produktów w przypadku negatywnego szoku popytowego

Źródło: opracowanie własne.

Negatywny szok ogólnej aktywności gospodarczej, który m.in. miał miejsce w wielu krajach europejskich w okresie kryzysu globalnego lat 2009–2010, wywołuje naruszenie równowagi na rynku produktów za pośrednictwem obu wspomnianych kanałów transmisji. Z jednej strony osłabienie dynamiki międzynarodowych obrotów handlowych prowadzi do pogorszenia salda eksportu netto w kraju podlegającym szokowi, głównie z powodu spadku eksportu, co w konsekwencji pociąga za sobą zazwyczaj zmniejszenie agregatowego popytu na produkty. Z drugiej strony zaś negatywny szok ogólnej aktywności gospodarczej może wywołać ucieczkę kapitałów za granicę z kraju podlegającego szokowi. Ucieczka ta ma negatywne konsekwencje dla gospodarki tego kraju, gdyż zazwyczaj zmniejsza rozmiary inwestycji, co na krótką metę osłabia agregatowy popyt na produkty, a na długofalowo wpływa negatywnie na dynamikę wzrostu gospodarczego. Co prawda, w kraju posiadającym własną walutę ucieczka kapitałów może wywołać deprecjację waluty krajowej, osłabiając spadek eksportu, jednak ten mechanizm nie jest z reguły w stanie odwrócić tendencji do spadku eksportu netto i agregatowego popytu. W rezultacie negatywny szok ogólnej aktywności gospodarczej

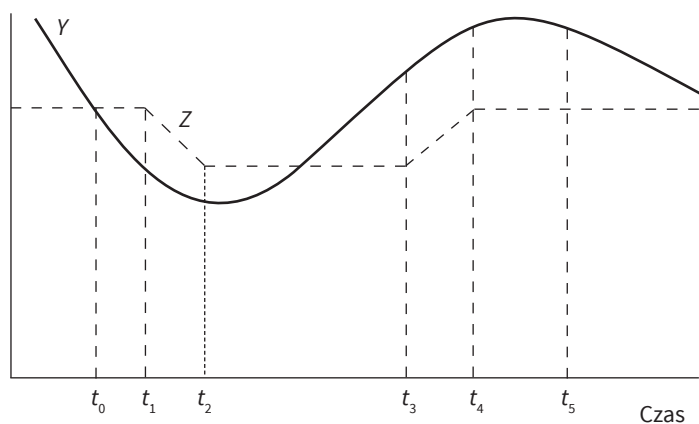
może znaleźć wyraz w spadku agregatowego popytu na produkty. Taką właśnie tendencję zaobserwowano w wielu krajach europejskich w okresie globalnego kryzysu lat 2009–2010 (por. Rogut, Ochrymiuk 2011, s. 5). Można powiedzieć, że kryzys globalny był w wielu krajach europejskich związany z negatywnym szokiem popytowym.

Szokowy spadek agregatowego popytu na produkty narusza równowagę na rynku produktów, co wywołuje procesy dostosowawcze na tym rynku. Ich zestawienie przedstawiono na rys. 1.1. Spadek łącznego popytu na produkty nie musi od razu prowadzić do zmniejszenia rozmiarów produkcji. Może powodować dostosowania w postaci spadku cen towarów (w warunkach elastycznych cen i konkurencyjnych struktur rynku), zmiany terminów dostaw czy też wzrostu zapasów towarowych w przedsiębiorstwach. Jeśli jednak negatywny szok popytowy jest stosunkowo głęboki i trwa nieco dłużej, to dostosowania w postaci obniżenia rozmiarów produkcji są raczej nieuniknione.

Dostosowania na rynku produktów w postaci zmniejszenia rozmiarów produkcji nie mogą pozostać bez znaczenia dla sytuacji na rynku pracy. Zmniejszenie rozmiarów produkcji w przedsiębiorstwach oznacza, że dochodzi do rozbieżności między aktualnym a pożądanym poziomem popytu na czynniki produkcji w tych przedsiębiorstwach. Pojawia się nadwyżka aktualnego poziomu popytu na te czynniki nad poziomem pożądanym, wynikającym z ukształtowanego poziomu produkcji. Nadwyżka ta wpływa negatywnie na wyniki ekonomiczne producentów, wywołując presję na obniżenie bieżącego poziomu popytu na czynniki produkcji, w tym m.in. na pracę. Dochodzi więc do obniżenia rozmiarów zatrudnienia w przedsiębiorstwach, co zazwyczaj oznacza również zwiększenie rozmiarów bezrobocia w gospodarce. Można więc stwierdzić, że zmniejszenie rozmiarów zatrudnienia (i zwiększenie bezrobocia) jest istotną formą dostosowania rynku pracy do negatywnego szoku popytowego.

Obserwacje empiryczne przebiegu zmian rozmiarów zatrudnienia i produkcji w cyklu koniunkturalnym wskazują na występowanie szeregu prawidłowości (Nickell 1978). Są one zilustrowane na rys. 1.2, na którym przebieg produkcji (Y) w cyklu koniunkturalnym zaznaczono krzywą ciągłą, zaś przebieg zatrudnienia (Z) – linią przerywaną. Z obserwacji empirycznych wynika, że wahania rozmiarów zatrudnienia są łagodniejsze (słabsze) od wahań produkcji, a ponadto dokonują się z pewnym opóźnieniem (Smith 2003, s. 48–51). W okresie kryzysu, gdy rozmiary produkcji spadają, firmy nie dokonują zazwyczaj natychmiastowych redukcji zatrudnienia. Próbuje utrzymać przez pewien czas jego dotychczasowe rozmiary, pomimo spadającej produkcji. Na rys. 1.2 zilustrowano to w postaci tendencji produkcji i zatrudnienia

w okresie między t_0 a t_1 . Warto zauważyć, że tendencje te oznaczają spadek wydajności pracy na jednego zatrudnionego. Gdy spadek produkcji pogłębia się i trwa dłużej, firmy nie są w stanie utrzymać dotychczasowych rozmiarów zatrudnienia – następuje faza jego redukcji. Na rys. 1.2 znajduje to ilustrację w postaci tendencji Y i Z między t_1 a t_2 . Redukcja zatrudnienia zostaje w końcu zahamowana przez tendencje wzrostowe produkcji (na rys. 1.2 podokres między t_2 a t_3). Występujący wówczas wzrost produkcji nie pociąga jednak za sobą od razu wzrostu zatrudnienia. Poprawie koniunktury towarzyszy natomiast wzrost wydajności pracy na jednego zatrudnionego. Dopiero po pewnym okresie, gdy wzrost produkcji zostaje ugruntowany, następuje wzrost zatrudnienia (na rys. 1.2 podokres między t_3 a t_4).

Rys. 1.2. Wahania produkcji (Y) i zatrudnienia (Z) w cyklu koniunkturalnym

Źródło: Smith (2003), s. 50.

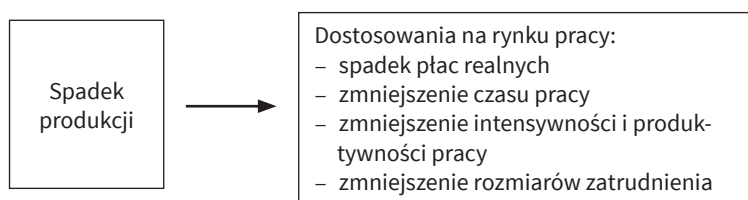
Jak wynika z przedstawionych uwag, wahania cykliczne gospodarki i towarzyszące im wahania rozmiarów produkcji w gospodarce pociągają za sobą wahania zatrudnienia, jednak te ostatnie są słabsze i dokonują się z opóźnieniem. Negatywny szok popytowy oraz będący jego konsekwencją spadek czy też spowolnienie produkcji pociągają za sobą spadek zatrudnienia, choć łagodniejszy od spadku produkcji i pojawiający się z opóźnieniem. Można więc powiedzieć, że występuje pewna inercja zatrudnienia względem produkcji w cyklu koniunkturalnym, również w okresie kryzysu. Nasuwa się pytanie, jakie są przyczyny owej inercji. Spróbujemy ich poszukać w alternatywnych w stosunku do zatrudnienia formach procesów dostosowawczych na rynku pracy.

1.4.2. Formy procesów dostosowawczych na rynku pracy

Występujące w czasie kryzysu procesy spadku agregatowego popytu oraz spadku rozmiarów produkcji oznaczają trudny okres w działalności przedsiębiorstw. Maleją bowiem przychody pieniężne ze sprzedaży produktów, co odbija się negatywnie na zyskach przedsiębiorstw. Firmy próbują się dostosować do tej sytuacji poprzez obniżki kosztów. Jedną z form takich obniżek są redukcje zatrudnienia.

Jak już podkreślono w poprzednim podrozdziale, redukcje zatrudnienia nie są jednak zbyt głębokie i natychmiastowe – można mówić o występowaniu inercji zatrudnienia względem produkcji. Inercja ta wynika z istnienia kosztów dostosowawczych rozmiarów zatrudnienia do zmieniającej się produkcji (Nickell 1986, s. 494). Chodzi tutaj o ponoszone przez przedsiębiorstwa koszty związane ze zwolnieniami z pracy (głównie odprawy pieniężne przy zwolnieniach), koszty rekrutacji nowych pracowników, gdy kryzys się kończy, a także koszty szkoleń pracowników (Smith 2003, s. 48). Gdyby koszty dostosowań zatrudnienia do zmieniającej się produkcji były zerowe, to firmy znalazłyby sposoby na szybkie i głębokie dostosowania zatrudnienia. Ich istnienie prowadzi do inercji zatrudnienia, powodując spadki wydajności pracy w fazach kryzysowych (tj. zjawisko chomikowania siły roboczej przedsiębiorstwach)² oraz szybkie przyrosty wydajności pracy w fazach prosperity. Można powiedzieć, że zmniejszenie intensywności i wydajności pracy jest jedną z form dostosowań rynku pracy do kryzysowego spadku produkcji.

Redukcje zatrudnienia oraz obniżki intensywności i wydajności pracy nie są jedynymi formami dostosowania rynku pracy do negatywnego szoku popytowego i spadku produkcji. Obserwacje zachowań przedsiębiorstw wskazują, że wykorzystywane są w praktyce również inne, alternatywne formy procesów dostosowawczych. Ich sumaryczne zestawienie przedstawiono na rys. 1.3.

Rys. 1.3. Dostosowania na rynku pracy w przypadku spadku produkcji

Źródło: opracowanie własne.

2 W literaturze polskiej zjawisko chomikowania siły roboczej opisują szeroko Strzelecki, Wyszniński, Saczuk (2009), s. 77–104.

Jedną z form procesów dostosowawczych na rynku pracy w sytuacji szokowego spadku produkcji stanowi redukcja płac. Płace to jeden z istotnych elementów kosztów pracy, stąd też ich obniżenie w sytuacji malejących przychodów pieniężnych ze sprzedaży produktów jest atrakcyjnym dla przedsiębiorstw sposobem obrony zysków. Ta forma dostosowań rynku pracy jest mocno eksponowana w neoklasycznej teorii rynku pracy, w której zakłada się wysoką elastyczność płac³. Założenie to jest jednak wątpliwe we współczesnym świecie, w którym funkcjonują dosyć silne związki zawodowe, podpisywane są układy zbiorowe i obowiązują ustawy o płacach minimalnych. Ponadto, jak podkreśla się w teorii płac efektywnych, również pracodawcy mogą być zainteresowani utrzymaniem płac szeregu grup pracowników na stosunkowo wysokim poziomie (Bosworth, Dawkins, Stromback 1996, s. 306–316). Dlatego też nie wydaje się, aby redukcje płac mogły współcześnie wyczerpywać całkowicie procesy dostosowawcze na rynku pracy w okresie kryzysu.

Inną ważną formą procesów dostosowawczych na rynku pracy do szoków aktywności gospodarczej są zmiany czasu pracy. Polegają one na tym, że w okresach prosperity, gdy popyt na produkty i rozmiary produkcji rośnie, następuje wzrost przeciętnej liczby godzin pracy w ciągu tygodnia, natomiast w okresach kryzysowego spadku popytu i produkcji liczba godzin pracy w tygodniu zmniejsza się. Szerszemu wykorzystaniu tej formy dostosowań sprzyja kilka czynników. Po pierwsze, przemawiają za nią względy praktyczne porozumień pracodawców z pracownikami oraz związkami zawodowymi. Pracodawcom jest znacznie łatwiej przekonać pracowników do redukcji czasu pracy niż do redukcji zatrudnienia czy redukcji płac. Po drugie, za taką formą dostosowań przemawiają również zazwyczaj korzyści finansowe pracodawców. W okresach prosperity, gdy rosną rozmiary produkcji i popyt na czynniki produkcji, koszty godzin nadliczbowych są z reguły mniejsze od kosztów dodatkowego zatrudnienia. Również w czasie kryzysu obniżki czasu pracy (i związane z nimi obniżki płac) mogą być bardziej opłacalne dla pracodawców niż redukcja zatrudnienia. Duże znaczenie dla skali wykorzystania czasu pracy w formie dostosowań ma wysokość kosztów zwolnień z pracy (odpraw pieniężnych), a także kosztów przyjęć do pracy i kosztów szkoleń pracowniczych. Im są one wyższe, tym silniejsze bodźce odczuwają pracodawcy do stosowania zmiany czasu pracy w charakterze dostosowań rynku pracy (Cahuc, Zylberberg 2004, s. 196).

3 Elastyczność płac rozumiana jest tutaj jako wrażliwość płac na zmiany czynników determinujących płace, w szczególności sytuacji na rynku pracy, produktywności pracy czy konkurencji na rynku pracy (zob. Smith 2003, s. 245).

Z przedstawionych rozważań wynika, że na rynku pracy mogą występować różne formy procesów dostosowawczych do szoków ogólnej aktywności gospodarczej: zmiany płac, zmiany czasu pracy, zmiany intensywności i wydajności pracy oraz zmiany zatrudnienia. Formy te różnią się stopniem trudności ich wprowadzenia w życie. Wydaje się, że najłatwiejsze do zaakceptowania przez obie strony umów o pracę są zmiany czasu pracy. Dla pracodawców forma ta jest stosunkowo korzystna, gdyż może zostać szybko wdrożona, a ponadto – w przypadku jej zastosowania w okresie kryzysu w postaci redukcji czasu pracy – związana jest zazwyczaj z pewnym obniżeniem kosztów pracy, co dla pracodawców ma kluczowe znaczenie. Z kolei pracownicy mogą ją traktować jako najmniej dolegliwy koszt kryzysu dla pracowniczych dochodów. Również zmiany wydajności i intensywności pracy są formą dostosowań dosyć łatwą do wdrożenia ze względu na jej akceptację przez obie strony. Jest ona oczywista dla pracowników, którzy w okresach kryzysowych pracują z nieco mniejszą intensywnością. Ale również dla pracodawców może być ona do przyjęcia, gdyż jakkolwiek w okresie kryzysu zmniejszenie intensywności i wydajności pracy obciąża ekonomicznie pracodawców, to jednak pracodawcy mogą powetować sobie te straty w okresach prosperity, gdy rosnąca wydajność pracy przynosi im ekonomiczne korzyści. Stosunkowo najtrudniejsze do wdrożenia są dostosowania w postaci redukcji płac i redukcji zatrudnienia, gdyż te formy naruszają istotnie interesy ekonomiczne pracowników. Nic więc dziwnego, że wywołują one opór i protesty z ich strony.

Warto zwrócić uwagę na występującą swoistą wymiennność między różnymi formami procesów dostosowawczych na rynku pracy. Związana jest ona z tym, że formy te oznaczają w istocie różne sposoby dostosowania (zmniejszania) kosztów działalności ponoszonych przez producentów do przychodów pieniężnych ze sprzedaży produktów (które w okresach kryzysowych maleją). Jeśli więc udaje się obniżyć skutecznie koszty działalności za pośrednictwem jednej formy (np. poprzez zmniejszenie czasu pracy), to wówczas słabnie presja na obniżkę kosztów za pośrednictwem innej formy dostosowań. W centrum naszej analizy znajdują się dostosowania rynku pracy w postaci zmian zatrudnienia (i bezrobocia), zatem możemy stwierdzić, że skala zmian zatrudnienia w cyklu koniunkturalnym zależy również od tego, w jakim stopniu wykorzystane są inne formy dostosowań rynku pracy. Można więc mówić o występowaniu pewnej wymienności, przynajmniej w krótkim okresie: im większe są dostosowania rynku pracy w formie zmiany czasu pracy, zmiany intensywności i wydajności pracy oraz zmiany płac, tym mniejsze mogą być dostosowania w formie zmiany zatrudnienia (i bezrobocia). Płyne z tego wniosek, że w analizach zmian zatrudnienia (i bezrobocia) w reakcji na

szoki aktywności gospodarczej trzeba również uwzględniać uwarunkowania i determinanty innych (poza zatrudnieniem i bezrobociem) form dostosowań rynku pracy.

1.5. Determinanty zmian zatrudnienia i bezrobocia w okresie kryzysu

Z przedstawionych w poprzednim podrozdziale rozważań wynika, że występujące w okresie kryzysu dostosowania na rynku pracy mogą mieć charakter ilościowy, znajdujący wyraz w zmniejszeniu rozmiarów zatrudnienia i zwiększeniu bezrobocia, bądź też charakter pozailościowy, polegający na redukcji płac, czasu pracy oraz wydajności i intensywności pracy, przy czym między obu rodzajami dostosowań występuje pewna wymiennosc. Wynika stąd, że czynników determinujących zmiany na rynku pracy należy doszukiwać się nie tylko w fundamentalnych determinantach zatrudnienia i bezrobocia, lecz także w czynnikach decydujących o rodzaju dominujących dostosowań rynku pracy do szoków aktywności. Choć niektóre z tych czynników zostały już wspomniane w poprzednim podrozdziale, warto je zaprezentować w sposób bardziej systematyczny. Rozpoczniemy od fundamentalnych determinant zatrudnienia i bezrobocia, przyjmując perspektywę rozwoju badań teoretycznych w ekonomii w tej kwestii, a następnie zwrócimy uwagę na oddziaływanie instytucji rynku pracy na wybór rodzaju dostosowań rynku pracy do szoków kryzysowych.

1.5.1. Fundamentalne determinanty zatrudnienia i bezrobocia

Zagadnienie czynników determinujących rozmiary zatrudnienia i bezrobocia jest od dawna przedmiotem zainteresowań teorii ekonomii. Na szczególną uwagę zasługują teorie wysunięte przez ekonomię neoklasyczną, rozwijane później w ekonomii keynesistowskiej oraz teoriach bezrobocia równowagi. Warto przyjrzeć im się bliżej, gdyż rzucają one sporo światła na determinanty zmian na rynkach pracy w okresie globalnego kryzysu.

Neoklasycy reprezentowani przez A. Marshalla i A. C. Pigou zaproponowali pierwsze całościowe ujęcie popytu na pracę, mające zasadnicze znaczenie dla objaśnienia rozmiarów zatrudnienia (por. Kwiatkowski 1988, s. 56–64). W swej analizie popytu na pracę nawiązali oni do

koncepcji racjonalnego postępowania podmiotów gospodarczych. Zgodnie z teorią neoklasyczną, decyzje przedsiębiorców dotyczące rozmiarów popytu na pracę opierają się na porównaniu kosztów zatrudnienia dodatkowych pracowników z przyrostem produkcji, jaki dzięki temu powstaje, a więc z wielkością krańcowej produktywności pracy. Przyjmując działanie prawa malejących przychodów, autorzy podkreślają, że w miarę wzrostu zatrudnienia zmniejsza się krańcowa produktywność pracy. Dla przedsiębiorców korzystne jest więc zwiększanie popytu na pracę tak długo, aż krańcowa produktywność pracy wyrówna się ze stawkami płac.

Z zaprezentowanej tutaj teorii wynika, że popyt na pracę wyznaczony jest przez zrównanie krańcowego produktu pracy z realną stawką płac. W warunkach działania prawa malejących przychodów można przyjąć, iż popyt na pracę jest malejącą funkcją stawki płac realnych oraz rosnącą funkcją krańcowego produktu pracy. Właśnie w zmianach tych dwóch ostatnich wielkości oraz relacji ich poziomów można doszukiwać się czynników determinujących zmiany zatrudnienia. To w tym poglądzie neoklasyków trzeba szukać źródeł twierdzenia o konieczności redukcji płac w sytuacji kryzysowego spadku produkcji (i związanego z nim spadku wydajności pracy).

Ponadto, warto zwrócić uwagę na pogląd neoklasyków, zgodnie z którym w warunkach doskonałej konkurencji na rynku pracy i swobodnego działania mechanizmów rynkowych występuje w gospodarce tendencja do pełnego zatrudnienia (Pigou 1933, s. 252). Niedopasowania popytu i podaży pracy wywołują bowiem zmiany płac realnych, relokację siły roboczej oraz zmiany popytu na pracę i podaży pracy, które prowadzą do równowagi na rynku pracy. Bezrobocie może się jednak pojawić, jeśli stawki płac ustalą się na zbyt wysokim poziomie i trudno je obniżyć ze względu na ich usztywnienie od dołu. Takie ujęcie wskazuje na pewną rolę usztywnień rynku pracy oraz ograniczeń mechanizmów rynkowych w powstawaniu bezrobocia.

Zagadnienie popytu na siłę roboczą odgrywa ważną rolę w teorii ekonomicznej J. M. Keynesa. Stanowi ono istotny element określający jego teorię zatrudnienia i bezrobocia. Zagadnienie popytu na siłę roboczą nie zostało jednak oświetlone w *Ogólnej teorii* w sposób jednoznaczny. Obok oryginalnego podejścia Keynesa, będącego wyrazem założenia metodologicznego o prymacie podejścia makroekonomicznego, uzależniającego popyt na siłę roboczą od rozmiarów agregatowego popytu na towary (ujęcie to określa się czasem w literaturze makroagregatową funkcją popytu na siłę roboczą), znajdujemy również w *Ogólnej teorii* akceptację podejścia neoklasycznego, traktującego popyt na siłę roboczą jako funkcję płac realnych (Keynes 1985). Funkcja makroagregatowa popytu na siłę roboczą odgrywa jednak u Keynesa pierwszoplanową rolę. W funkcji

tej zakłada się, że gdy agregatowy popyt na towary rośnie, to popyt na pracę rośnie również. Ten pogląd Keynesa jest podstawą twierdzenia, iż negatywny szok popytowy pociąga za sobą spadek rozmiarów produkcji i rozmiarów zatrudnienia w gospodarce.

Rozmiary popytu na pracę mają w przekonaniu Keynesa i keynesistów zasadnicze znaczenie dla rozmiarów bezrobocia. Stoją oni bowiem na stanowisku, że w warunkach swobodnego działania mechanizmu rynkowego może wystąpić tendencja do ustalania się nadwyżki podaży siły roboczej nad popytem, oznaczająca istnienie bezrobocia. Przyczyn tej tendencji upatrują w niewystarczającym popycie na towary, jaki kształtuje się w warunkach wolnorynkowej gospodarki. Gdy więc popyt na towary ustali się na poziomie niewystarczającym do zakupienia wytworzonej produkcji, to – zgodnie z rozumowaniem keynesistów – producenci zmuszeni są obniżyć produkcję (a w związku z tym również i zatrudnienie) do poziomu wyznaczonego przez efektywny popyt, w rezultacie czego pojawia się bezrobocie.

Ważne znaczenie dla zrozumienia czynników determinujących sytuację na rynku pracy mają teorie objaśniające bezrobocie równowagi, a w szczególności teoria naturalnej stopy bezrobocia i teoria bezrobocia NAIRU.

W teorii naturalnej stopy bezrobocia rozwiniętej w końcu lat 60. XX w. przez dwóch amerykańskich ekonomistów, E. S. Phelps'a i M. Friedmana, podkreśla się, że w gospodarce istnieje pewien poziom bezrobocia (a więc i zatrudnienia) charakterystyczny dla stanu równowagi, w tym również równowagi na rynku pracy, który nie jest wrażliwy na zmiany globalnego popytu na towary, natomiast jest uzależniony od czynników realnych. Bezrobocie to autorzy określili mianem naturalnej stopy bezrobocia (Friedman 1975, s. 271). Istnienie naturalnej stopy bezrobocia Friedman wiązał z niedoskonałym funkcjonowaniem rynku pracy, z odstępstwami faktycznego działania rynku pracy od modelu doskonałej konkurencji. Naturalną stopę bezrobocia można zatem traktować jako nieunikniony poziom bezrobocia frykcyjnego i strukturalnego w gospodarce, której funkcjonowanie odbiega od doskonałej konkurencji.

Teoria naturalnej stopy bezrobocia została wysunięta w ramach szeroko rozumianego neoklasycznego kierunku teoretycznego w ekonomii. Idea bezrobocia równowagi, niewrażliwego na cykliczne wahania popytu globalnego, znalazła również szybko uznanie na gruncie kierunku keynesistowskiego. W latach 80. grupa ekonomistów brytyjskich wysunęła teorię bezrobocia NAIRU, nawiązującą do idei związku bezrobocia i inflacji (Layard 1986; Layard, Nickell, Jackman 1991). Ich zdaniem, w gospodarce istnieje pewien poziom bezrobocia (implikujący określony poziom zatrudnienia), który stabilizuje dynamikę procesów inflacyjnych (Layard, Nickell, Jackman 1991, s. 15). Poziom ten autorzy określili mianem NAIRU (z ang. *non-accelerating inflation rate of unemployment*).

Bezrobocie równowagi nie jest wielkością stałą – może ulegać zmianie pod wpływem zmiany czynników determinujących. Zgodnie z teorią NAIRU, bezrobocie równowagi wyznaczone jest przez zrównanie postulowanych przez pracowników płac realnych z płacami odpowiadającymi możliwościom ekonomicznym gospodarki (Layard 1986, s. 35). Przy takim bezrobociu następuje stabilizacja procesów inflacyjnych. Podstawowym czynnikiem decydującym o poziomie płac realnych odpowiadających możliwościom ekonomicznym gospodarki jest poziom wydajności pracy (Layard 1986, s. 39). Wzrost wydajności pracy stwarza możliwość podniesienia płac realnych, jej spadek zaś musi się odbić na obniżce płac realnych gwarantowanych przez gospodarkę. Zgodnie z teorią bezrobocia NAIRU, wysokość postulowanych płac realnych zależy od kilku czynników (Layard 1986, s. 43–65): hojności systemu zasiłków dla bezrobotnych, ustawodawstwa określającego stopień ochrony stosunku pracy (Layard, Nickell, Jackman 1991, s. 74), siły związków zawodowych i stopnia uzwiązkowienia, intensywności poszukiwań pracy przez bezrobotnych (Layard, Nickell, Jackman 1991, s. 34–39), stopnia niedopasowań strukturalnych podaży pracy i popytu na pracę w różnych przekrojach, a w szczególności w przekroju zawodów, wykształcenia i regionów (Layard, Nickell, Jackman 1991, s. 285–335).

Poziom bezrobocia NAIRU może ulec zmianie pod wpływem zmiany czynników określających realistyczne oraz postulowane płace realne. Gdyby np. udało się podnieść płace realistyczne w wyniku wzrostu wydajności pracy, to przy innych czynnikach niezmiennych stopa bezrobocia NAIRU obniżyłaby się. Podobne skutki można by osiągnąć, gdyby przy danym poziomie płac realistycznych udało się obniżyć płace postulowane. Otwiera się tutaj szerokie pole dla działalności państwa, które poprzez inicjowanie i popieranie odpowiednich zmian w systemie zasiłków dla bezrobotnych oraz w ustawodawstwie określającym stopień ochrony stosunków pracy, a także poprzez poprawę niedopasowań strukturalnych na rynku pracy, może przyczynić się do obniżania bezrobocia NAIRU. Zauważmy, że niższe bezrobocie równowagi implikuje wyższy poziom zatrudnienia w gospodarce.

W teorii naturalnej stopy bezrobocia, a zwłaszcza w teorii bezrobocia NAIRU, zwrócono uwagę na to, że poziom bezrobocia (i związany z nim poziom zatrudnienia) zależy nie tylko od czynników realnych, lecz również od pewnych czynników instytucjonalnych, takich jak zasiłki dla bezrobotnych, stopień ochrony stosunku pracy czy też stopień uzwiązkowienia. Myśl ta, podkreślająca wpływ czynników instytucjonalnych na realne wielkości ekonomiczne, nie została jednak szerzej podjęta na gruncie obu teorii bezrobocia równowagi. Zapoczątkowała jednak dynamiczny rozwój badań w ekonomii rynku pracy nad rolą instytucji w kształtowaniu sytuacji

na tym rynku. Ważnym katalizatorem tych badań był dynamiczny rozwój nowej ekonomii instytucjonalnej, rozwijającej się od końca XX w. W analizach rynku pracy zwrócono uwagę na rolę instytucji rynku pracy w kształtowaniu zatrudnienia i bezrobocia, w tym również w kształtowaniu rodzaju dostosowań rynku pracy do szoków aktywności gospodarczej. Przyjrzymy się ujęciu tej kwestii we współczesnej ekonomii rynku pracy.

1.5.2. Oddziaływanie instytucji rynku pracy

Institucje rynku pracy są normami określającymi zasady postępowania jednostek, a w szczególności regulacjami ustalającymi prawa i obowiązki podmiotów działających na rynku pracy. Regulacje te kształtują prawa i obowiązki pracodawców oraz pracowników, a także zasady i mechanizmy indywidualnych i zbiorowych stosunków pracy (Ostoj 2012, s. 47–48). Określając system bodźców i ograniczeń, wpływają one na zachowania jednostek i podejmowanie decyzji. W rezultacie tych decyzji podstawowe wielkości makroekonomiczne rynku pracy, tj. popyt na pracę, zatrudnienie, płace, podaź pracy, a także bezrobocie ustalają się na określonych poziomach. Konsekwencją tych decyzji są też określonego rodzaju procesy przystosowawcze rynku pracy do szoków aktywności gospodarczej, które implikują skalę przystosowań ilościowych w postaci zmian zatrudnienia i bezrobocia, jak również przystosowań w postaci zmian płac oraz zmian czasu i intensywności pracy. Z tych powodów objaśnienie zmian zatrudnienia i bezrobocia w okresie globalnego kryzysu wymaga uwzględnienia determinującego wpływu instytucji rynku pracy.

Do podstawowych instytucji rynku pracy, mogących mieć znaczenie dla kształtowania się zatrudnienia i bezrobocia w okresie globalnego kryzysu, należy zaliczyć:

- prawną ochronę zatrudnienia,
- rodzaj umów o pracę,
- hojność zasiłków dla bezrobotnych,
- płacę minimalną,
- klin podatkowy.

Przyjrzymy się bliżej możliwym mechanizmom wpływu tych instytucji na kształtowanie się zatrudnienia i bezrobocia.

Prawna ochrona zatrudnienia jest zbiorem obowiązujących norm i restrykcji dotyczących zwolnień z pracy, okresów wypowiedzenia, wysokości odpraw pieniężnych przy zwolnieniach (Cahuc, Zylberberg 2004, s. 734; Boeri, van Ours 2011, s. 255)⁴. Jej podstawowym celem jest zwiększenie

4 Szerzej na temat prawnej ochrony zatrudnienia zob. Kwiatkowski, Włodarczyk, 2012.

szenie stabilności zatrudnienia pracowników oraz bezpieczeństwa ich dochodów. Gdy regulacje w zakresie ochrony zatrudnienia są bardziej restrykcyjne, to pracodawcy muszą ponosić wyższe koszty zwolnień z pracy i dlatego w ograniczonym zakresie wykorzystują ten rodzaj dostosowań. Innymi słowy, wzrost kosztów zwolnień z pracy zniechęca pracodawców do stosowania dostosowań ilościowych zatrudnienia, a zachęca do wykorzystania dostosowań płacowych i czasu pracy. Można więc powiedzieć, że bardziej restrykcyjne regulacje w zakresie ochrony zatrudnienia wpływają stabilizująco na wahania zatrudnienia.

Doświadczenia praktyczne w wielu krajach, a także podejmowane w literaturze analizy teoretyczne wskazują jednak, że wpływ prawnej ochrony zatrudnienia na rynek pracy jest bardziej złożony. Zdaniem E. P. Lazeara (1990) wprowadzenie restrykcyjnych regulacji ochrony zatrudnienia w warunkach elastycznych płac i czasu pracy ma neutralny wpływ na kształtowanie się zatrudnienia, gdyż podwyższone koszty zwolnień z pracy są uwzględniane w negocjacjach płacowych z pracownikami (tzn. płace ustalane są na obniżonym poziomie) i w rezultacie dostosowania w czasie kryzysu polegają na redukcji płac oraz czasu pracy, a nie na redukcjach zatrudnienia.

Sytuacja wygląda jednak inaczej w przypadku płac sztywnych. Przy liberalnych regulacjach prawnej ochrony zatrudnienia negatywne szoki wywołują silne dostosowania ilościowe w postaci redukcji zatrudnienia. Wzrost restrykcyjności tych regulacji skutkuje stabilizacją czy też osłabieniem wahań zatrudnienia (Blanchard, Summers 1986). Na tym jednak konsekwencje zazwyczaj się nie kończą. Restrykcyjne regulacje uniemożliwiają bowiem racjonalną alokację siły roboczej, pogarszając rentowność przedsiębiorstw, co negatywnie wpływa na rozmiary popytu na pracę i zatrudnienie, podnosząc bezrobocie (Greenwald, Stiglitz 1995).

Ważną rolę w kształtowaniu zmienności zatrudnienia odgrywa struktura zatrudnienia według rodzaju umów o pracę, tj. umów na czas nieokreślony i czas określony. Między obu rodzajami umów występują liczne różnice, choć najważniejsza dotyczy oczywiście czasokresu zatrudnienia. Pracownicy preferują zatrudnienie w oparciu o umowy na czas nieokreślony, gdyż zapewniają one pracownikom większą stabilność zatrudnienia i dochodów. Umowy takie zapewniają zdecydowanie wyższy stopień ochrony stosunku pracy, gdyż zazwyczaj w ich przypadku stosunkowo długie są okresy wypowiedzenia pracy, a ponadto zwolnienia pracowników zatrudnionych na podstawie takich umów wiążą się zwykle z koniecznością wypłaty dosyć wysokich odpraw pieniężnych. Nic więc dziwnego, że pracodawcy starają się minimalizować zwolnienia pracowników zatrudnionych na podstawie umów na czas nieokreślony. Sytuacja wygląda inaczej w przypadku zatrudnienia na czas określony. Poziom ochrony

stosunku pracy jest wówczas znacznie niższy (krótsze są okresy wypowiedzenia, zaś odprawy pieniężne przy zwolnieniach w ogóle nie występują). Ryzyko wahań zatrudnienia i dochodów przeniesione jest wówczas prawie w całości na pracowników. Natomiast dla pracodawców ten rodzaj umów o pracę przynosi szereg korzyści, w szczególności korzyść związaną z możliwością dopasowania liczby zatrudnionych pracowników do warunków ekonomicznych. Dlatego pracodawcy są zainteresowani zatrudnianiem pracowników w ramach umów na czas określony (Bednarski 2012, s. 37–43).

Argumenty teoretyczne i obserwacje empiryczne pozwalają sformułować hipotezę o U-kształtnej zależności między udziałem pracujących na umowach na czas nieokreślony w ogólnej liczbie pracujących a elastycznością (zmiennością) zatrudnienia. Hipotezę tę można uzasadnić następująco. Przy niskim udziale pracujących na czas nieokreślony elastyczność zatrudnienia może być dosyć wysoka, ze względu na wysoki udział zatrudnionych na czas określony i łatwość zwolnień pracowników w okresach pogorszenia koniunktury. Wzrost udziału pracujących na umowach na czas nieokreślony powinien zmniejszyć elastyczność zatrudnienia z powodu wzrostu ochrony stosunku pracy i bardziej kosztownych dla pracodawców zwolnień z pracy. Ale prawidłowość ta ma prawdopodobnie swoje granice. Przy zbyt wysokim udziale pracujących na umowach na czas nieokreślony i niemożności jakichkolwiek dopasowań liczby pracujących do warunków ekonomicznych mogą pojawić się dodatkowe koszty nieracjonalnej alokacji siły roboczej w przedsiębiorstwach, powodujące negatywne konsekwencje dla zysków przedsiębiorstw i ich rozmiarów popytu na pracę, podnosząc w rezultacie elastyczność zatrudnienia w okresie pogorszenia koniunktury (tzn. zwiększając spadek zatrudnienia w tym okresie).

Zmiany zatrudnienia i bezrobocia w okresie globalnego kryzysu mogą również zależeć od kształtu systemu zasiłków dla bezrobotnych. Gdy ekonomiści dyskutują o tej kwestii, to odwołują się zwykle do ich dwóch podstawowych funkcji: dochodowej i motywacyjnej. Funkcja dochodowa polega na tym, że zasiłki mają zapewnić pewien dochód w okresie bezrobocia. Mają więc zrekompensować w pewnym stopniu utratę dochodu w związku z utratą zatrudnienia. Funkcja ta jest lepiej wypełniana, gdy wyższa jest stopa zastąpienia, a więc relacja zasiłku do wcześniej otrzymywanego wynagrodzenia z pracy. Natomiast funkcja motywacyjna zasiłków polega na tym, że winny one motywować do aktywnych poszukiwań pracy przez bezrobotnych. Funkcja ta jest lepiej wypełniana, gdy ekonomiczna dolegliwość bezrobocia dla osób bezrobotnych jest większa, a więc gdy stopa zastąpienia jest niższa. Łatwo zauważyć w związku z tym, że między tymi funkcjami występuje pewna kolizja i wymiennosc:

im lepiej realizowana jest funkcja dochodowa, tym większe jest zagrożenie dla funkcji motywacyjnej. Główny problem w konstrukcji systemu zasiłkowego polega więc na tym, aby ukształtować ten system w sposób zapewniający optymalną realizację obu funkcji zasiłków. Gdy jednak którejś z tych funkcji przypisuje się w systemie nadmierną wagę, to pojawiają się negatywne oddziaływania zasiłków na rynek pracy.

Oddziaływanie zasiłków dla bezrobotnych na rynek pracy, a w szczególności na zatrudnienie, bezrobocie i płace, dokonuje się za pośrednictwem wpływu zasiłków na postępowanie i decyzje podmiotów związanych z rynkiem pracy, tj. pracodawców, pracowników, bezrobotnych i biernych zawodowo. Zgodnie z podstawowym przesłaniem ekonomii neoklasycznej, w analizach ekonomicznych zakłada się, że wszystkie grupy podmiotów gospodarczych są podmiotami racjonalnymi. Oznacza to, że podmioty gospodarcze mają swoje cele działania, które starają się realizować, podejmując określone decyzje. Decyzje te podlegają różnym oddziaływaniom, m.in. ze strony instytucji rynku pracy, w tym również zasiłków dla bezrobotnych.

Rozważmy obecnie hipotezy, jakie w literaturze ekonomicznej formułuje się w zakresie oddziaływania zasiłków dla bezrobotnych na rynek pracy⁵. Warto zwrócić uwagę na następujące hipotezy:

- hojne zasiłki zwiększają odpływ osób z zatrudnienia do bezrobocia,
- zasiłki osłabiają bodźce do aktywnych poszukiwań pracy, wydłużając okres trwania bezrobocia,
- zasiłki podnoszą płacę progową bezrobotnych i pracujących, wpływając w ten sposób na szanse znalezienia pracy,
- hojne zasiłki zwiększają presję pracujących na wzrost płac, co odbija się negatywnie na popycie na pracę.

Hojne zasiłki mogą przyczyniać się do wzrostu odpływu osób z zatrudnienia do bezrobocia w rezultacie postępowania pracodawców i pracowników (Schmid, Reissert 1996, s. 257). W sytuacji atrakcyjnych zasiłków dolegliwość bezrobocia dla bezrobotnych jest mniejsza i dlatego pracownicy mogą częściej podejmować decyzje o dobrowolnych odejściach z pracy w celu poszukania lepszego miejsca pracy. Natomiast pracodawcy traktują często zasiłki jako instytucję, która zwalnia ich z odpowiedzialności za skutki zwolnień z pracy. Pracodawcy zakładają, że dzięki istnieniu zasiłków państwo przejmuje odpowiedzialność za zapewnienie pewnego standardu życiowego bezrobotnych. Dlatego też w przypadku

5 Obszerniejsze rozważania na ten temat można znaleźć w pracach: T. Boeri i J. van Oursa (2011, s. 292–301), P. Cahuca i A. Zylberberga (2004, s. 687), D. J. Snowera (1997, s. 34), a także w artykule Kwiatkowskiego (2011, s. 125–127).

hojnych zasiłków dla bezrobotnych pracodawcy stosują śmielej metody produkcji z większym ryzykiem zwolnień z pracy. Ponadto, w okresach osłabienia koniunktury i spadku produkcji pracodawcy mogą częściej stosować redukcje zatrudnienia, a nie np. redukcję czasu pracy, właśnie ze względu na istnienie hojnych zasiłków.

Zasiłki mogą osłabiać bodźce do aktywnych poszukiwań pracy. Hipotezę taką da się wyprowadzić z różnych modeli poszukiwań na rynku pracy, jakie sformułowano w literaturze (McKenna 1990). Zgodnie z teorią poszukiwań, osoby szukające pracy kierują się zasadą zrównania kosztów krańcowych poszukiwań (dotyczących kosztów dojazdów do potencjalnych pracodawców, kosztów korespondencji, przygotowania wniosków aplikacyjnych itd.) z korzyściami krańcowymi tych poszukiwań (polegającymi na możliwości znalezienia lepiej płatnej pracy). Dopóki korzyści krańcowe przewyższają koszty krańcowe, ludzie są zmotywowani do kontynuacji poszukiwań, gdy zaś te wielkości się zrównują, poszukiwania ustają. Zasiłki dla bezrobotnych wpływają na koszty netto poszukiwań. Wzrost zasiłków obniża koszty netto szukania pracy. Dlatego też zasiłki mogą wydłużać poszukiwania (a więc wydłużać okres bezrobocia), gdyż poprzez obniżanie kosztów krańcowych poszukiwań zachęcają bezrobotnych do rozpatrzenia większej liczby ofert pracy.

Zgodnie z kolejną hipotezą, zasiłki dla bezrobotnych wpływają na wysokość płacy progowej i w ten sposób również na prawdopodobieństwo znalezienia pracy. Płaca progowa rozumiana jest tutaj jako najniższa płaca, jaką szukający pracy gotów jest zaakceptować. Wyraża ona więc aspiracje płacowe szukających pracy. Im jest ona wyższa, tym prawdopodobieństwo znalezienia odpowiedniej oferty pracy jest mniejsze, bowiem wówczas szukający pracy odrzuca więcej gorzej płatnych ofert. Wysokość płacy progowej zależy od szeregu czynników, m.in. posiadanych kwalifikacji i sytuacji na rynku pracy. Jednym z czynników wpływających na wysokość płacy progowej jest zasiłek dla bezrobotnych. Gwarantując pewien dochód w okresie bezrobocia, zasiłek podnosi aspiracje płacowe szukających pracy (Cahuc, Zylberberg 2004, s. 687). W ten sposób zasiłki dla bezrobotnych mogą zmniejszać prawdopodobieństwo znalezienia pracy i wydłużać okres trwania bezrobocia.

W literaturze zwraca się też uwagę na hipotezę, że hojne zasiłki zwiększają bezrobocie za pośrednictwem nasilania presji na wzrost płac (Snower 1997, s. 34). Podstawą tej hipotezy jest przekonanie, że hojne zasiłki zmniejszają dolegliwość bezrobocia i dlatego pracujący wysuwają śmielsze postulaty płacowe. Ich spełnienie odbija się negatywnie na popycie na pracę zgłaszanym przez pracodawców, powodując większe bezrobocie.

Jeśli chodzi o płacę minimalną, to jej wpływ na rynek pracy nie jest ujmowany w literaturze w sposób jednomyślny. Z jednej strony można

spotkać pogląd wyrastający z tradycji neoklasycznej, że płaca minimalna, zwłaszcza gdy jest dosyć wysoka, może powodować powstanie nadwyżki płac nad krańcowym produktem pracy i reakcje pracodawców polegające na zmniejszeniu popytu na pracę. W rezultacie może powstać bezrobocie, zwłaszcza w grupach siły roboczej charakteryzujących się stosunkowo niską produktywnością pracy, tj. w grupach osób młodych i nisko wykwalifikowanych. Z drugiej strony jednak wzrost płac minimalnych może skłaniać szukających pracy do intensywniejszych poszukiwań, w rezultacie czego może zwiększyć się tempo obsadzania miejsc pracy i rozmiary zatrudnienia (por. Boeri, van Ours 2011, s. 35 i n.). W literaturze podkreśla się ponadto, że wzrost płacy minimalnej nie musi prowadzić do zwolnień pracowników i zmniejszenia zatrudnienia, jeśli płaca ta odbiega w dół od wartości produktu pracy zatrudnianych pracowników. Wówczas wzrost płacy minimalnej doprowadza do zmniejszenia nadwyżki osiągniętej przez pracodawców (Cahuc, Zylberberg 2004).

Inną instytucją rynku pracy, mającą znaczenie dla kształtowania się zatrudnienia i bezrobocia, jest tzw. klin podatkowy, stanowiący różnicę między kosztami pracy ponoszonymi przez pracodawcę a wynagrodzeniem otrzymywanym przez pracownika. Wielkość klina podatkowego zależy od wysokości obciążeń podatkowych i parapodatkowych (zwłaszcza składek na ubezpieczenia społeczne). W literaturze ekonomicznej dominuje pogląd, że zwiększenie klina podatkowego wpływa negatywnie na sytuację na rynku pracy (Layard, Nickell, Jackman 1991; Boeri, van Ours 2011). W szczególności, zwiększenie klina podatkowego podnosi koszty pracy dla pracodawców, a w rezultacie obniża popyt na pracę zgłaszany przez pracodawców, podnosząc rozmiary bezrobocia. Ponadto, zwiększenie klina może równocześnie zmniejszać rozmiary podaży pracy ze względu na obniżone wynagrodzenia netto otrzymywane przez pracowników oraz działanie efektu substytucyjnego zmiany płac.

Rozdział 2

Bezrobocie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Eugeniusz Kwiatkowski

2.1. Wprowadzenie

Analizy empiryczne zmian na rynkach pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW) rozpoczynamy od bezrobocia, czyli jednej z podstawowych zmiennych rynku pracy. Spróbujemy przede wszystkim rozpoznać kierunki i skalę zmian bezrobocia w tych państwach w dekadzie 2004–2014, a więc okresie, w którym dał o sobie znać globalny kryzys. Analizy winny pozwolić na uchwycenie wpływu globalnego kryzysu na bezrobocie w badanych krajach oraz zidentyfikowanie państw o największej i najmniejszej reakcji bezrobocia na to zjawisko.

Analizy bezrobocia w przekroju poszczególnych krajów Europy Środkowo-Wschodniej są poprzedzone analizami agregatowymi dla całej badanej grupy państw. Wskaźniki agregatowe dla badanej grupy krajów są – dla celów porównawczych – konfrontowane z analogicznymi wskaźnikami dla innych grup państw Unii Europejskiej, a mianowicie: UE 15, UE 28 oraz państw strefy euro. Odchylenia faktycznej stopy bezrobocia od trendu stanowią wskazówkę informującą o fazie koniunktury gospodarczej¹. Choć grupa 11 badanych krajów EŚW jest rozłączna jedynie z grupą UE 15, zaś z grupą państw strefy euro rozłączność jest tylko częściowa (wśród 18 krajów strefy euro mamy 4 państwa EŚW), a ponadto grupa badanych krajów EŚW jest elementem

1 Grupa państw UE 15 obejmuje: Austrię, Belgię, Danię, Finlandię, Francję, Grecję, Hiszpanię, Holandię, Irlandię, Luksemburg, Niemcy, Portugalię, Szwecję, Wielką Brytanię i Włochy. Grupa UE 28 składa się z krajów UE 15, 11 badanych krajów Europy Środkowo-Wschodniej oraz Cypru i Malty, natomiast strefa euro obejmuje 12 państw UE 15 (oprócz Danii, Szwecji i Wielkiej Brytanii), 4 badane kraje Europy Środkowo-Wschodniej (Estonię, Łotwę, Słowację i Słowenię) oraz Cypr i Maltę. Wśród państw strefy euro nie uwzględniono Litwy, która wprowadziła euro w dniu 1 stycznia 2015 r.

składowym UE 28, to jednak analizy porównawcze wymienionych grup krajów wydają się przydatne, gdyż umożliwiają lepszą ocenę rozpatrywanych wskaźników.

Zanim podejmiemy analizy empiryczne, przyjrzyjmy się bliżej bezrobociu jako podstawowej zmiennej rynku pracy.

2.2. Bezrobocie jako podstawowa zmienna rynku pracy

Zjawisko bezrobocia, pojmowane jako pozostawanie bez pracy ludzi zdolnych i gotowych do jej podjęcia pomimo podejmowanych poszukiwań pracy (Kwiatkowski 2002, s. 21), znajduje się od wielu lat w centrum debat ekonomicznych, społecznych i politycznych. Wynika to ze znaczenia bezrobocia w życiu społeczno-gospodarczym. Bezrobocie wywołuje nie tylko szereg skutków społeczno-ekonomicznych, które wpływają na położenie zarówno poszczególnych jednostek, jak i całej gospodarki, lecz także jest istotnym wskaźnikiem „stanu zdrowia” gospodarki.

Utrata pracy i bezrobocie powodują obniżenie poziomu życia (standardu życiowego) osób bezrobotnych i ich rodzin. Wynika to ze spadku dochodów związanego z zaprzestaniem wykonywania pracy. Utrata pracy oraz bezrobocie nie pozostają bez wpływu na zasób kapitału ludzkiego, którym dysponują osoby bezrobotne (w postaci kwalifikacji zawodowych, umiejętności). Osoby bezrobotne nie mają możliwości powiększenia swego kapitału ludzkiego poprzez wykonywanie pracy. Co więcej, bezrobotni nie są zazwyczaj w stanie utrzymać posiadanego zasobu tego kapitału, więc ulega on deprecjacji. Ma to dalsze konsekwencje dla osób bezrobotnych. Przede wszystkim pogarsza pozycję bezrobotnych na rynku pracy. Zmniejszony zasób kapitału ludzkiego pozostający w dyspozycji osób bezrobotnych sprawia, że ich szanse na zatrudnienie maleją. Dotyczy to w szczególności bezrobotnych z długim okresem trwania bezrobocia, gdyż w ich przypadku skala deprecjacji kapitału ludzkiego jest duża. Ponadto, bezrobocie wywołuje szereg negatywnych skutków o charakterze społecznym. Można wśród nich wymienić skutki psychospołeczne, dotyczące zdrowia i funkcjonowania rodziny, organizacji czasu przez bezrobotnego, a także skutki związane z marginalizacją osób bezrobotnych w społeczeństwie.

Bezrobocie powoduje też negatywne skutki makroekonomiczne. Podstawowym jest obniżenie poziomu produkcji i wzrostu gospodarczego. Bezrobocie oznacza po prostu niepełne wykorzystanie zasobu siły ro-

boczej. W rezultacie faktyczna produkcja w gospodarce jest niższa od produkcji potencjalnej, co na dłuższą metę powoduje osłabienie wzrostu gospodarczego. Bezrobocie skutkuje również pogorszeniem stanu finansów publicznych, gdyż – z jednej strony – w jego wyniku następuje wzrost wydatków w budżecie państwa, budżetach samorządów terytorialnych i różnych funduszach celowych z powodu wyższych wypłat zasiłków dla bezrobotnych oraz wyższych wydatków na aktywne programy rynku pracy, z drugiej zaś – zmniejszenie dochodów w tych budżetach i funduszach.

Jak już wspomniano, poziom bezrobocia jest ważnym wskaźnikiem „stanu zdrowia” gospodarki. Gdy rozmiary bezrobocia rosną, oznacza to pogarszającą się koniunkturę gospodarczą, natomiast spadek rozmiarów bezrobocia sygnalizuje poprawę koniunktury.

Przytoczone wyżej argumenty w sposób wystarczający uzasadniają, dlaczego bezrobocie znajduje się w centrum debaty społeczno-ekonomicznej. Bardzo ważne jest poznanie poziomów, kierunków zmian oraz struktury bezrobocia, a także ich czynników determinujących. Te same argumenty przemawiają za koniecznością poprawnego pomiaru bezrobocia.

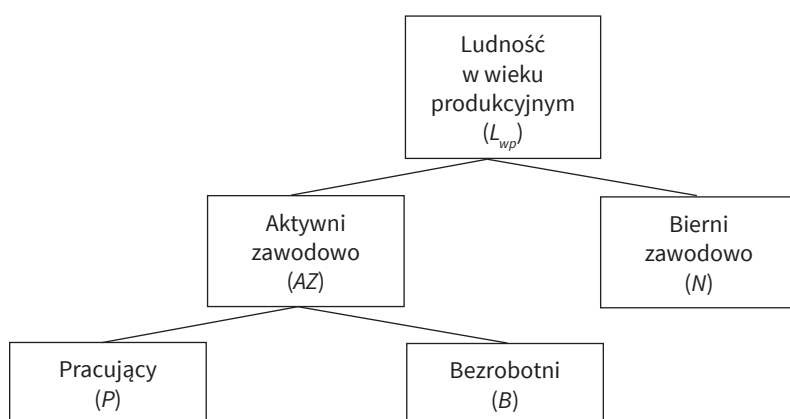
W praktyce statystycznej różnych krajów dominują dwie metody pomiaru bezrobocia: oparta na rejestracji osób bezrobotnych przez urzędy pracy oraz oparta na badaniach ankietowych reprezentacyjnej próby ludności.

Pomiar bezrobocia na podstawie rejestracji osób bezrobotnych przez urzędy pracy jest metodą szeroko stosowaną w świecie. U jej podstaw leży ewidencjonowanie osób zgłaszających się do urzędów pracy, które spełniają warunki bycia bezrobotnym. Choć informacje statystyczne o bezrobociu pochodzące z rejestracji w urzędach pracy mają duże znaczenie praktyczne dla diagnozy rynku pracy, to jednak nie są one pozbawione mankamentów. Już na wstępie trzeba podkreślić, że liczba zarejestrowanych bezrobotnych zależy w istotnej mierze od przyjętych przepisów prawnych w zakresie definicji bezrobotnego. Regulacje prawne zmieniają się z upływem czasu i zazwyczaj różnią się w zależności od kraju. Zatem analizy porównawcze bezrobocia rejestrowanego w czasie i przestrzeni mogą być nie w pełni miarodajne z powodu obciążenia danych statystycznych wpływem przepisów prawnych.

Inna metoda pomiaru bezrobocia opiera się na badaniach ankietowych reprezentacyjnej próby ludności. Polega ona na ustalaniu rozmiarów i struktury bezrobocia na podstawie zebranych przez ankierów informacji oraz odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie, udzielanych przez wylosowanych respondentów. Przyjęta w badaniach ankietowych definicja bezrobotnego (tj. odpowiedni wiek, brak pracy, gotowość do pracy i aktywne poszukiwanie pracy) pozwala określić liczbę bezrobotnych w próbie reprezentacyjnej, a następnie uogólnić wyniki na

populację generalną. Tego rodzaju metoda pomiaru bezrobocia ma już w świecie dość długą historię. W Polsce badania takie, znane pod nazwą badań aktywności ekonomicznej ludności (w skrócie BAEL), prowadzone są od 1992 r. Istotnym walorem pomiaru bezrobocia na podstawie badań ankietowych reprezentacyjnej próby ludności jest to, że metoda ta umożliwia przeprowadzenie względnie poprawnych analiz porównawczych bezrobocia w czasie i przestrzeni, w szczególności pomiędzy krajami. Należy podkreślić, że wykonywane w różnych państwach badania ankietowe siły roboczej oparte są na podobnej metodologii i definicjach, zalecanych przez Międzynarodową Organizację Pracy. Dzięki temu uzyskane w badaniach wyniki dotyczące bezrobocia dają się miarodajnie porównywać w przekroju międzynarodowym. Z tego względu w dalszej analizie wykorzystamy właśnie to źródło informacji o bezrobociu.

Rozważmy nieco dokładniej bezpośrednie podstawowe determinanty bezrobocia, używając w tym celu schematu klasyfikacji ludności w wieku produkcyjnym (rys. 2.1). Populację ludności w wieku produkcyjnym (L_{wp}) można podzielić na aktywnych zawodowo (AZ) oraz biernych zawodowo (N) ze względu na kryterium zdolności i gotowości do pracy. Aktywne zawodowo pozostają osoby w wieku produkcyjnym, które są zdolne i gotowe do pracy, zaś do biernych zawodowo zaliczymy osoby, które nie są zdolne względnie gotowe do pracy. Z kolei grupę aktywnych zawodowo można podzielić na pracujących (P) i bezrobotnych (B), biorąc pod uwagę bycie zatrudnionym bądź też pozostawanie bez pracy. Jak wynika z rys. 2.1, bezrobotnymi są osoby w wieku produkcyjnym, które są zdolne i gotowe do pracy, lecz nie pracują.

Rys. 2.1. Schemat klasyfikacji ludności w wieku produkcyjnym

Źródło: opracowanie własne.

Zasób bezrobotnych (B) można potraktować jako różnicę między zasobem aktywnych zawodowo (AZ) a zasobem pracujących (P), co można zapisać:

$$B = AZ - P \quad (2.1)$$

Ze względu na to, że aktywni zawodowo stanowią część ludności w wieku produkcyjnym, która jest zdolna i gotowa do pracy, otrzymujemy:

$$AZ = a_z \cdot L_{wp} \quad (2.2)$$

gdzie L_{wp} to liczba ludności w wieku produkcyjnym, zaś a_z oznacza współczynnik aktywności zawodowej, który pokazuje, jaki odsetek ludności w wieku produkcyjnym (L_{wp}) stanowią aktywni zawodowo (AZ), a więc:

$$a_z = AZ/L_{wp}.$$

Równanie (2.1) można więc ująć następująco:

$$B = a_z \cdot L_{wp} - P \quad (2.3)$$

Jak wynika z równania (2.3), zasób bezrobotnych zależy od liczby pracujących, liczby ludności w wieku produkcyjnym oraz współczynnika aktywności zawodowej. Im większa liczba pracujących, tym – przy założeniu *ceteris paribus* – mniejsza liczba bezrobotnych. Ponadto, im większa liczba ludności w wieku produkcyjnym oraz im wyższy współczynnik aktywności zawodowej, tym – przy założeniu *ceteris paribus* – większa liczba bezrobotnych. Obserwując wymienione tutaj wielkości w kolejnych momentach czasu, można dowiedzieć się, jakie są główne determinanty zmian zasobu bezrobocia: czy zasób bezrobotnych zmienia się głównie pod wpływem zmiany zasobu pracujących, czy też raczej pod wpływem zmian liczby osób w wieku produkcyjnym oraz zmian współczynnika aktywności zawodowej.

W analizach porównawczych bezrobocia między krajami i grupami siły roboczej wykorzystujemy szeroko wskaźniki relatywne bezrobocia. Podstawowym takim wskaźnikiem jest **wskaźnik stopy bezrobocia**, który można zapisać następująco:

$$b = \frac{B}{AZ} \cdot 100\% \quad (2.4)$$

gdzie: b – oznacza stopę bezrobocia.

Wskaźnik ten, wyrażony w procentach, mierzy natężenie zjawiska bezrobocia, gdyż określa, jaki odsetek osób w wieku produkcyjnym, zdolnych i gotowych do pracy stanowią bezrobotni. Pokazuje on stopień niewykorzystania ekonomicznego osób aktywnych zawodowo (zasobu siły roboczej).

Formułę (2.3) łatwo przekształcić w formułę pozwalającą obliczyć stopę bezrobocia. W tym celu należy obydwie strony równania (2.3) podzielić przez liczbę aktywnych zawodowo (tj. AZ , przy czym: $AZ = a_z \cdot L_{wp}$). Otrzymujemy wówczas:

$$\frac{B}{AZ} = \frac{a_z \cdot L_{wp} - P}{a_z \cdot L_{wp}} \quad (2.5)$$

Przyjmując, że relacja $\frac{P}{L_{wp}} = Z$ jest stopą zatrudnienia pokazującą, jaka część ludności w wieku produkcyjnym pracuje, czy też – innymi słowy – jaki odsetek ludności w wieku produkcyjnym stanowią pracujący (P), mamy:

$$b = 1 - \frac{P}{a_z \cdot L_{wp}} \quad (2.6)$$

co można zapisać:

$$b = 1 - \frac{Z}{a_z} \quad (2.7)$$

Z równania (2.7) wynika, że stopa bezrobocia zależy od dwóch czynników: stopy zatrudnienia (z) i współczynnika aktywności zawodowej (a_z). Im wyższa stopa zatrudnienia, tym – przy założeniu *ceteris paribus* – niższa stopa bezrobocia. Z kolei, im wyższy współczynnik aktywności zawodowej, tym – przy założeniu *ceteris paribus* – wyższa stopa bezrobocia. Obserwując wymienione wskaźniki w kolejnych momentach czasu, można ustalić, czy zmiany stóp bezrobocia są rezultatem zmian stóp zatrudnienia, czy raczej zmian współczynników aktywności zawodowej.

W przedstawionych wyżej równaniach od (2.1) do (2.3) zwrócono uwagę na bezpośrednie podstawowe determinanty bezrobocia związane z nadwyżką podażowej strony rynku pracy (reprezentowanej przez rozmiary aktywnych zawodowo) nad stroną popytową (reprezentowaną przez rozmiary pracujących)². Wynika z nich, że im wyższa nadwyżka, tym więk-

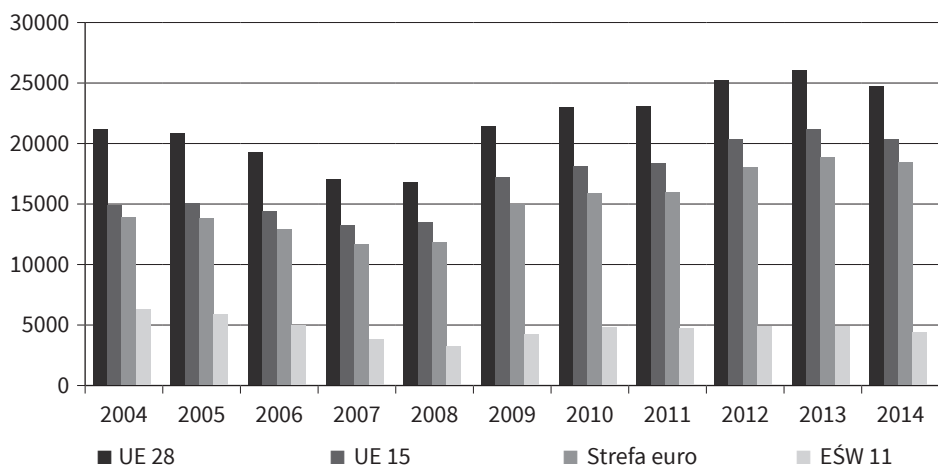
2 Zarówno podażowa, jak i popytowa strona rynku pracy mają swoje własne czynniki determinujące, ale nie rozważamy ich w tym miejscu.

sze rozmiary bezrobocia. Wymienione tutaj podstawowe determinanty bezrobocia tłumaczą istotną część zjawiska, dotyczącą w szczególności tzw. bezrobocia nierównowagi, czyli bezrobocia charakterystycznego dla nierównowagi rynku pracy (podstawowym typem takiego bezrobocia jest bezrobocie cykliczne). Trzeba jednak podkreślić, że nie tłumaczą one innej istotnej części bezrobocia, dotyczącej tzw. bezrobocia równowagi (obejmującego bezrobocie naturalne lub jego składowe w postaci bezrobocia strukturalnego, frykcyjnego i instytucjonalnego), słabo powiązanego z wahaniami cyklicznymi gospodarki, a uzależnionego przede wszystkim od istniejących frykcji na rynku pracy, niedopasowań strukturalnych podaży i popytu na pracę oraz innych niedoskonałości w funkcjonowaniu rynku pracy. Warto o tym pamiętać przy próbach objaśnień tendencji bezrobocia.

2.3. Tendencje zmian liczby bezrobotnych

O bezwzględnej skali zjawiska bezrobocia w Unii Europejskiej świadczą dane statystyczne dotyczące liczby osób bezrobotnych. W 2014 r. łączna liczba bezrobotnych we wszystkich państwach Unii Europejskiej (UE 28) wyniosła prawie 25 mln osób, z tego w 11 badanych krajach Europy Środkowo-Wschodniej bezrobotnych było prawie 4,5 mln, zaś w krajach UE 15 liczba ta przekroczyła 20 mln osób (por. wykres 2.1). Co prawda, we wszystkich grupach badanych państw występowały w analizowanej dekadzie 2004–2014 znaczące wahania liczby bezrobotnych (w UE 15 od 13 do 21 mln osób, w strefie euro od 11 do 18 mln osób, zaś w grupie krajów EŚW od 3 do 6 mln osób), jednak dane te świadczą o tym, że zjawisko bezrobocia jest poważnym problemem społecznym i ekonomicznym w badanych grupach krajów. Wykres 2.1 obrazuje ponadto podobne kierunki zmian liczby bezrobotnych w analizowanych grupach państw: do 2008 r. występowały tendencje spadkowe, zaś od roku 2009 nasiliły się tendencje wzrostowe bezrobocia.

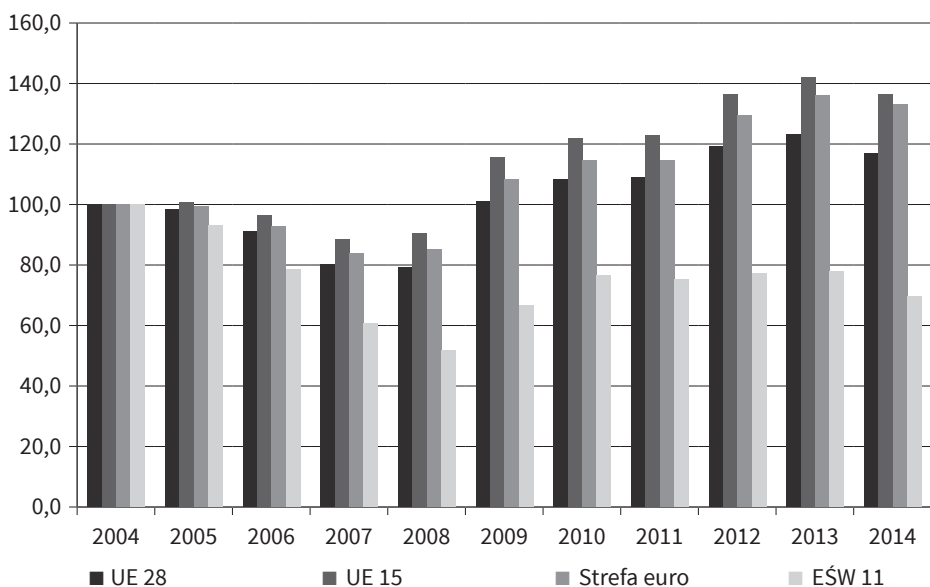
Kierunki i głębokość zmian liczby bezrobotnych w grupach państw UE można dokładniej określić na podstawie danych na wykresie 2.2, który zawiera indeksy zmian liczby bezrobotnych w latach 2004–2014. Na wykresie tym da się zaobserwować istotne różnice w tendencjach bezrobocia między badanymi grupami krajów. W okresie przedkryzysowym lat 2004–2008 spadek liczby bezrobotnych w krajach EŚW (o ponad 48%) był znacznie większy niż w grupie państw UE 15 (spadek o nieco ponad 9%) i krajach strefy euro (spadek o prawie 15%). W całej Unii Europejskiej (UE 28) spadek bezrobocia w tym podokresie wyniósł nieco powyżej 20%. Począwszy od 2009 r. we wszystkich grupach badanych państw wystąpiły dosyć silne

Wykres 2.1. Liczba bezrobotnych^o w grupach krajów w latach 2004–2014 (w tys. osób)

^o Średnie kwartalne, LFS, w wieku 15–64 lata.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

Wykres 2.2. Tendencje zmian liczby bezrobotnych w grupach krajów w latach 2004–2014 (rok 2004 = 100)

Źródło: jak do wykresu 2.1.

tendencje wzrostowe bezrobocia, które trwały do 2013 r., natomiast rok 2014 przyniósł spadki liczby bezrobotnych we wszystkich grupach krajów. Biorąc pod uwagę całą dekadę lat 2004–2014, największy wzrost bezrobocia odnotowano w grupie państw UE 15 (o ponad 36% w stosunku do roku 2004) oraz krajach strefy euro (o ponad 33%). Dodatkowo, w grupie państw EŚW liczba bezrobotnych w 2014 r. była o ponad 30% niższa niż w 2004 r. Sugeruje to łagodniejszy przebieg kryzysu w tej grupie państw.

Tabela 2.1. Tendencje zmian liczby bezrobotnych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (rok 2004 = 100)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	100,0	82,2	75,0	58,9	48,9	58,3	85,2	92,3	100,7	106,7	93,9
Chorwacja	100,0	90,3	79,3	76,1	65,9	71,1	88,7	102,7	118,5	126,8	130,3
Czechy	100,0	97,8	88,7	66,1	54,9	84,2	91,6	83,7	87,3	88,0	77,2
Estonia	100,0	77,2	58,6	45,7	54,2	133,6	164,2	121,6	97,8	84,1	70,7
Litwa	100,0	76,6	51,4	37,9	51,4	123,5	158,8	133,9	115,6	101,2	92,6
Łotwa	100,0	84,7	61,2	53,3	70,0	152,6	162,8	132,1	122,7	94,9	85,2
Polska	100,0	94,4	72,7	50,1	37,5	43,7	51,1	51,4	54,2	55,5	48,5
Rumunia	100,0	90,8	93,8	82,5	74,1	87,7	83,9	85,0	80,8	84,1	81,0
Słowacja	100,0	87,5	72,5	60,3	52,1	65,9	79,3	74,4	77,0	78,6	73,0
Słowenia	100,0	109,1	100,5	82,5	75,2	100,8	124,6	137,5	148,1	168,3	162,1
Węgry	100,0	125,2	132,0	129,5	135,3	173,4	194,9	193,4	196,1	182,8	142,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

W tab. 2.1 przedstawiono indeksy zmian liczby bezrobotnych w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014. Ze względu na kierunki zmian liczby bezrobotnych można podzielić analizowaną dekadę na dwa podokresy: podokres korzystnej koniunktury lat 2004–2008, kiedy w większości krajów liczba bezrobotnych spadała oraz podokres rozpoczynający się od 2009 r., kiedy liczba bezrobotnych wzrastała, względnie utrzymywała się na relatywnie wysokim poziomie. We wszystkich analizowanych państwach zanotowano spadek liczby bezrobotnych w 2014 r., zwiastujący pewną poprawę sytuacji na rynkach pracy.

Ponadto, należy zauważyć nieco odmienne tendencje zmian liczby bezrobotnych w krajach nadbałtyckich w porównaniu z pozostałymi państwami. W krajach nadbałtyckich podokres korzystnej koniunktury zaowocował bardzo silnymi spadkami bezrobocia (w latach 2004–2007 bezrobocie na Litwie spadło o ponad 62%, w Estonii o ponad 54%, zaś

na Łotwie o prawie 47%), przy czym dobra koniunktura na rynku pracy skończyła się w tych krajach już w 2007 r., a więc rok wcześniej niż w większości państw EŚW. Okres kryzysowy na rynku pracy, rozpoczęty w tych krajach w 2008 r., trwał jednak krócej niż w większości pozostałych państw z grupy, bowiem zakończył się już w roku 2010. W latach 2011–2014 wystąpiły w krajach nadbałtyckich dosyć silne spadkowe tendencje bezrobocia. Przedstawione indeksy wskazują na stosunkowo wysoką wrażliwość bezrobocia na zmiany koniunktury w tych krajach.

Trzeba też podkreślić odmienne, niekorzystne tendencje bezrobocia na Węgrzech. W przypadku tego państwa trudno mówić o dwóch podokresach w analizowanej dekadzie. Liczba bezrobotnych na Węgrzech wzrastała nie tylko w latach 2009–2010, kiedy nasilił się globalny kryzys, lecz także w pierwszych latach badanej dekady. Dopiero rok 2014 przyniósł wyraźniejszy spadek liczby bezrobotnych.

Dane statystyczne zawarte w tab. 2.1 wskazują również na dosyć korzystne tendencje bezrobocia w gospodarce polskiej. Lata 2004–2008 były podokresem silnego spadku liczby bezrobotnych (o ponad 62%), natomiast w latach 2009–2013 zanotowano w tym obszarze wzrost, który jednak nie był gwałtowny. Rok 2014 przyniósł wyraźny spadek bezrobocia. Zatem z przedstawionych danych wynika dosyć łagodny wpływ globalnego kryzysu na bezrobocie w polskiej gospodarce.

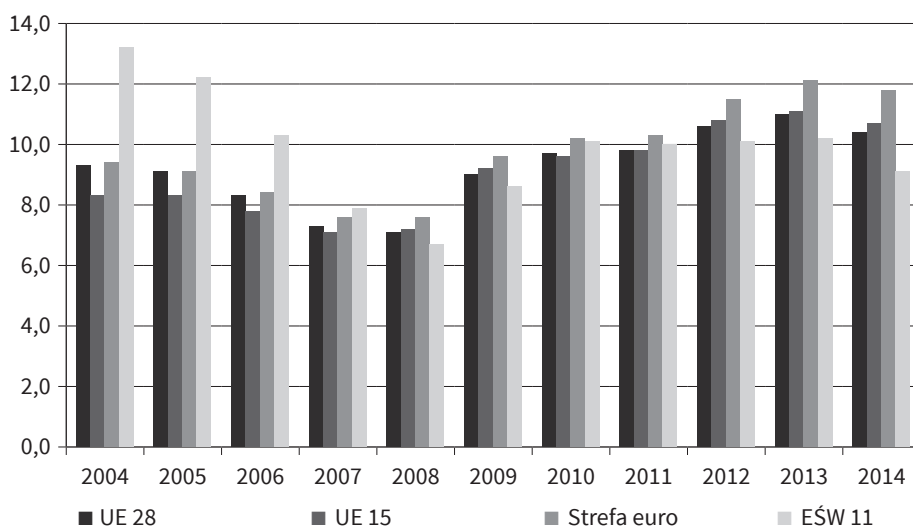
2.4. Tendencje zmian stóp bezrobocia

Dane statystyczne o liczbie bezrobotnych pozwalają dobrze ocenić bezwzględną skalę zjawiska bezrobocia, a także określić kierunki zmian bezrobocia z upływem czasu. Nie są natomiast dobrą podstawą dla międzynarodowych analiz porównawczych bezrobocia – do takich porównań bardziej przydatne są dane statystyczne o stopach bezrobocia.

Na wykresie 2.3 przedstawiono dane o stopach bezrobocia w grupie 11 badanych krajów Europy Środkowo-Wschodniej na tle stóp bezrobocia w trzech pozostałych grupach państw UE. Z wykresu wynika, że we wszystkich badanych grupach krajów cały analizowany przedział czasu można podzielić na dwa podokresy, biorąc pod uwagę zmiany stóp bezrobocia: podokres lat 2004–2007/2008, kiedy stopy bezrobocia spadały oraz podokres lat 2009/2010–2013, gdy wzrastały. Warto zauważyć, że punkt zwrotny w zakresie kierunku zmian stóp bezrobocia w krajach UE 15 wystąpił o rok wcześniej niż w państwach EŚW. Świadczy to o opóźnionej reakcji bezrobocia na globalny kryzys w tej ostatniej grupie krajów. We

wszystkich badanych grupach państw rok 2014 przyniósł zmniejszenie stóp bezrobocia, zwiastując poprawę sytuacji na rynku pracy.

W podokresie korzystnej koniunktury stopy bezrobocia w grupie krajów EŚW były znacznie wyższe niż w pozostałych grupach, a w szczególności w grupie UE 15, a ponadto wykazywały znacznie silniejszą tendencję do spadku (w latach 2004–2008 stopy bezrobocia spadły w grupie krajów EŚW z 13,2 do 6,7%, w UE 15 z 8,3 do 7,2%, zaś w strefie euro z 9,4 do 7,6%). Wskazuje to na wyższą wrażliwość stóp bezrobocia na poprawę koniunktury w państwach Europy Środkowo-Wschodniej niż w pozostałych grupach krajów.

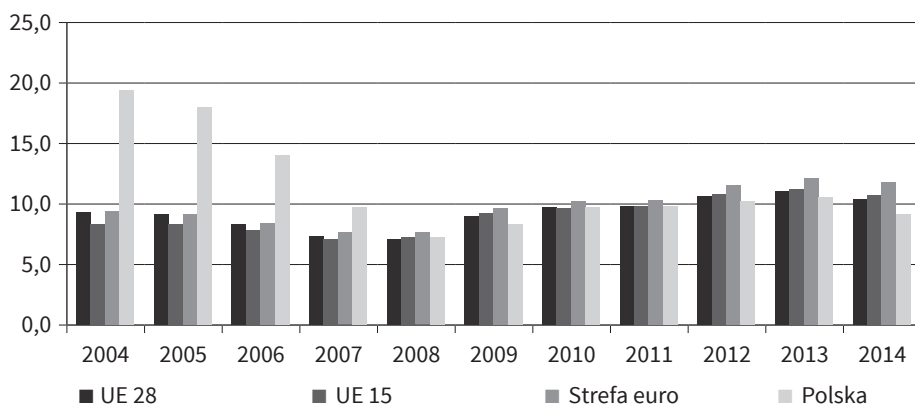
Wykres 2.3. Stopy bezrobocia ogółem w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 2.1, dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej obliczenia własne.

Dodatkowo, w okresie najgłębszego kryzysu, a także po tym czasie odwróciły się relacje między grupami krajów w zakresie stóp bezrobocia. O ile przed kryzysem stopy bezrobocia w grupie państw EŚW przewyższały analogiczne wskaźniki w pozostałych grupach, a w szczególności w grupie UE 15, to w drugiej części badanego okresu stopy bezrobocia w grupie krajów EŚW były niższe od wskaźników w grupach UE 15 i strefy euro. Kryzys globalny i jego następstwa spowodowały więc stosunkowo najmniejsze szkody w postaci bezrobocia w grupie krajów Europy Środkowo-Wschodniej.

Zmiana relacji stóp bezrobocia między grupą państw EŚW a pozostałymi grupami krajów po 2008 r. w porównaniu z okresem 2004–2008

wynikała w zasadniczej mierze ze zmian stóp bezrobocia w Polsce, kraju o największym rynku pracy w Europie Środkowo-Wschodniej (liczba bezrobotnych w Polsce stanowiła od 41 do 51% łącznej liczby bezrobotnych w krajach EŚW w latach 2004–2014). Od 2004 do 2008 r. stopa bezrobocia w Polsce spadła z 19,4 do 7,2% i to tłumaczy obniżenie się wskaźnika w EŚW w tym podokresie. Z kolei umiarkowany wzrost stopy bezrobocia w Polsce po 2008 r. uzasadnia podobną tendencję w całej grupie krajów EŚW. Potwierdzeniem tej obserwacji są dane zawarte na wykresie 2.4, prezentującym stopy bezrobocia w Polsce na tle trzech grup państw UE, który jest ludoząco podobny do wykresu 2.3.

Wykres 2.4. Stopy bezrobocia ogółem w Polsce na tle grup krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 2.1.

Biorąc pod uwagę stopy bezrobocia w poszczególnych państwach EŚW, należy stwierdzić, że w badanej dekadzie 2004–2014 wystąpiły w nich zarówno tendencje podobne, jak i odmienne (por. tab. 2.2). Jak widać, we wszystkich badanych krajach (z wyjątkiem Węgier) można wyodrębnić dwa podokresy, biorąc pod uwagę kierunki zmian stóp bezrobocia: lata 2004–2008, kiedy w większości państw następowało zmniejszenie stóp bezrobocia oraz lata 2009–2013, gdy w większości krajów odnotowano wzrost tych wskaźników. Rok 2014, podobnie jak w przypadku liczby bezrobotnych, był rokiem spadającego bezrobocia we wszystkich badanych krajach.

Natomiast w państwach nadbałtyckich podokres spadających stóp bezrobocia zakończył się już w 2007 r., a więc o rok wcześniej niż w pozostałych krajach. Można zatem powiedzieć, że kryzys globalny dotarł do tych państw wcześniej niż do innych krajów grupy. Ponadto, w krajach nadbałtyckich lata kryzysowe 2008–2010 zaznaczyły się bardzo silnym wzrostem stóp bezrobocia, po czym znowu nastąpiły tendencje spadkowe.

Tabela 2.2. Stopy bezrobocia ogółem w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w %)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	12,2	10,2	9,0	6,9	5,7	6,9	10,3	11,4	12,4	13,0	11,5
Chorwacja	14,1	13,0	11,5	10,1	8,7	9,4	11,9	14,0	16,3	17,5	17,5
Czechy	8,3	8,0	7,2	5,4	4,4	6,8	7,4	6,8	7,0	7,0	6,2
Estonia	10,6	8,2	6,1	4,7	5,6	13,9	17,1	12,6	10,2	8,9	7,5
Litwa	10,8	8,4	5,8	4,3	5,9	14,0	18,1	15,7	13,6	12,0	10,9
Łotwa	11,9	10,2	7,2	6,2	8,0	18,0	19,8	16,5	15,3	12,1	11,1
Polska	19,4	18,0	14,0	9,7	7,2	8,3	9,7	9,8	10,2	10,5	9,1
Rumunia	8,1	7,5	7,6	6,8	6,1	7,2	7,3	7,5	7,1	7,4	7,1
Słowacja	18,6	16,3	13,4	11,2	9,5	12,1	14,4	13,7	14,0	14,3	13,2
Słowenia	6,1	6,7	6,1	5,0	4,5	6,0	7,4	8,3	9,0	10,3	9,9
Węgry	5,9	7,2	7,5	7,5	7,9	10,1	11,3	11,1	11,1	10,2	7,8

Źródło: jak do tab. 2.1.

Na Węgrzech tendencje zmian stóp bezrobocia kształtowały się odmiennie niż w innych państwach. Przede wszystkim nie występowała tendencja spadkowa na początku badanego okresu. Właściwie stopy bezrobocia wzrastały w całym podokresie lat 2004–2012, a następnie nieco spadły na przestrzeni 2013 i 2014 r.

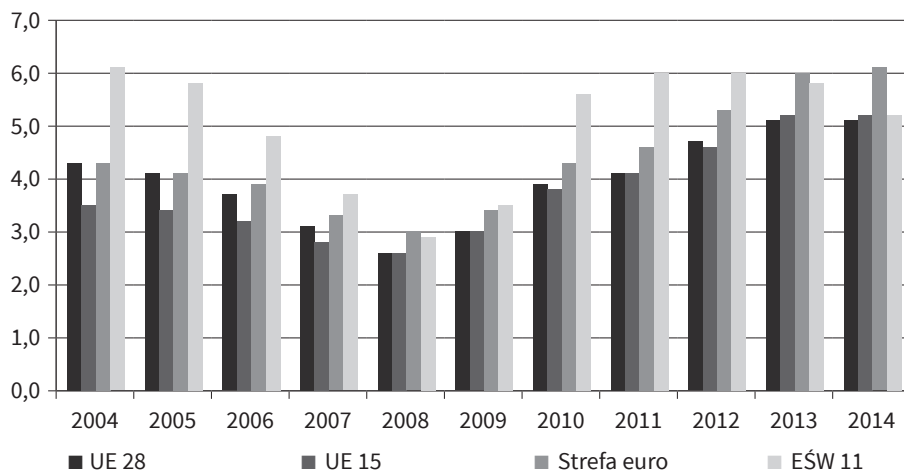
Warto wspomnieć, że przedstawione dane wskazują na stosunkowo korzystne tendencje dotyczące stóp bezrobocia w Polsce. W latach 2004–2008 występował stosunkowo silny spadek wskaźnika (o 12,2 p.p.), natomiast w rezultacie globalnego kryzysu stopy bezrobocia wzrosły w latach 2009–2013 niezbyt silnie (o 3,3 p.p.).

Między badanymi krajami nadal występują duże różnice w poziomie stóp bezrobocia, choć miejsca tych państw w rankingach uległy zmianie. O ile na początku badanego okresu najwyższe stopy bezrobocia występowały w Polsce, na Słowacji i w Chorwacji, zaś najniższe na Węgrzech, w Słowenii i Rumunii, to w 2014 r. najwyższe wskaźniki odnotowano na Słowacji, w Chorwacji i Bułgarii, natomiast najniższym bezrobociem cieszyły się Czechy, Rumunia i Estonia.

Przyjrzyjmy się w tym miejscu tendencjom zmian stóp bezrobocia długookresowego (mierzonym w postaci odsetka osób aktywnych zawodowo, które pozostają bezrobotnymi przez okres powyżej 12 miesięcy). Wskaźnik ten jest ważny dla oceny sytuacji na rynku pracy ze względu na rolę bezrobocia długookresowego w nasileniu negatywnych skutków społeczno-ekonomicznych bezrobocia, o których była mowa w podrozdziale 2.2.

W odniesieniu do wpływu bezrobocia na straty w produkcji, należy podkreślić, że wyższy odsetek bezrobotnych długookresowo oznacza większą utratę produkcji ze względu na większy ubytek kapitału ludzkiego wśród tych bezrobotnych. Natomiast dłuższy okres pozostawiania bezrobotnym bardziej znacząco pogarsza położenie ekonomiczne bezrobotnych i ich rodzin, gdyż ze względu na ograniczony okres pobierania zasiłków dla bezrobotnych stopień kompensacji dochodów w całym okresie bezrobocia jest mniejszy. Można powiedzieć, że pogorszenie stanu budżetu państwa jest większe w przypadku wyższego odsetka długookresowo bezrobotnych, gdyż wówczas niższe są przychody budżetowe, zaś wyższe – wydatki z budżetu (na aktywizację zawodową oraz pomoc socjalną). Wpływ bezrobocia na konkurencję o miejsca pracy (pozytywny bądź negatywny) zależy w dużej mierze od takich czynników, jak: skala ubytku kapitału ludzkiego wśród długookresowo bezrobotnych, stopień redukcji ich płacy progowej, wielkość nakładów na kształcenie i podniesienie kwalifikacji. Przy znaczącym ubytku (deprecjacji) kapitału ludzkiego w grupie bezrobotnych długookresowo, wzrost udziału tej grupy w ogólnej liczbie bezrobotnych może osłabiać konkurencję o miejsca pracy. Dodatkowo, wysoki odsetek bezrobocia długookresowego w gospodarce może potęgować inflację oraz osłabiać skuteczność polityki antyinflacyjnej ze względu na to, że długookresowo bezrobotni mają słabszą pozycję na rynku pracy i dlatego – w odróżnieniu od krótkookresowo bezrobotnych – słabo hamują presję na wzrost płac.

Na wykresie 2.5 przedstawiono tendencje zmian stóp bezrobocia długookresowego w czterech badanych grupach krajów w latach 2004–2014.

Wykres 2.5. Stopy bezrobocia długookresowego^o w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

^o Średnie kwartalne, LFS, w wieku 15–74 lata; dla krajów EŚW – średnia arytmetyczna dla 11 krajów.

Źródło: jak do wykresu 2.1, dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej obliczenia własne.

Z wykresu 2.5 wynika, że we wszystkich grupach krajów cały badany okres można podzielić na dwa podokresy: podokres spadku stóp (2004–2008) oraz podokres wzrostu tych stóp (2009–2014), przy czym ta ostatnia tendencja w krajach EŚW zakończyła się w 2012 r. Można więc stwierdzić, że tendencje zmian stóp bezrobocia długookresowego były podobne do zmian stóp bezrobocia ogółem. Należy również podkreślić, że analizowane wskaźniki były w większości badanych lat najwyższe w grupie krajów EŚW, i to zarówno w podokresie poprawiającej się koniunktury, jak i kryzysowym podokresie lat 2009–2013.

Wskaźniki stóp bezrobocia długookresowego dla poszczególnych krajów Europy Środkowo-Wschodniej zmieniały się w podobny sposób jak wskaźniki dla całej grupy, co pokazują dane zawarte w tab. 2.3.

Tabela 2.3. Stopy bezrobocia długookresowego^a w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w %)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	7,2	6,1	5,0	4,1	2,9	3,0	4,8	6,3	6,8	7,4	6,9
Chorwacja	7,5	7,6	7,0	6,0	5,3	5,1	6,6	8,4	10,2	11,0	10,1
Czechy	4,2	4,2	3,9	2,8	2,2	2,0	3,0	2,7	3,0	3,0	2,7
Estonia	5,2	4,4	2,9	2,3	1,7	3,7	7,6	7,1	5,5	3,8	3,3
Litwa	5,6	4,4	2,6	1,4	1,3	3,3	7,4	8,0	6,6	5,1	4,8
Łotwa	5,0	4,5	2,4	1,6	1,9	4,5	8,8	8,8	7,8	5,8	4,7
Polska	10,3	10,3	7,8	4,9	2,4	2,5	3,0	3,6	4,1	4,4	3,8
Rumunia	4,7	4,0	4,1	3,2	2,3	2,1	2,4	2,9	3,0	3,2	2,8
Słowacja	11,9	11,8	10,3	8,3	6,7	6,5	9,3	9,3	9,4	10,0	9,3
Słowenia	3,2	3,1	2,9	2,2	1,9	1,8	3,2	3,6	4,3	5,2	5,3
Węgry	2,7	3,2	3,4	3,4	3,6	4,2	5,5	5,2	5,0	4,9	3,7

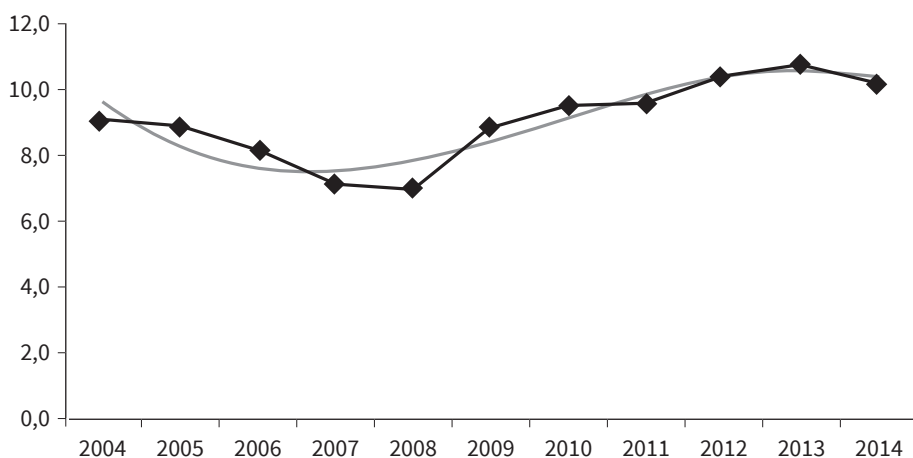
^a Średnie kwartalne, LFS, w wieku 15–74 lata.

Źródło: jak do tab. 2.1.

Z tabeli wynika, że we wszystkich krajach, z wyjątkiem Węgier, w początkowych latach badanego okresu stopy bezrobocia długookresowego spadały, przy czym ta spadkowa tendencja trwała do 2008, względnie 2009 r. Następnie, w związku z globalnym kryzysem, nastąpił podokres wzrostu tych stóp, który miał zróżnicowaną dynamikę w poszczególnych krajach. W 2013 r., który w większości krajów był ostatnim rokiem tendencji wzrostowej, najwyższe wskaźniki odnotowano w Chorwacji, na Słowacji i w Bułgarii, natomiast najniższe w Czechach, Rumunii i Estonii.

2.5. Kryzys globalny a bezrobocie

W dwóch poprzednich podrozdziałach w centrum uwagi znalazły się kierunki zmian bezrobocia w analizowanej dekadzie 2004–2014. Analizy te pozwoliły określić punkty zwrotne w tendencjach bezrobocia (tj. rok, w którym bezrobocie zaczynało rosnąć) – inaczej mówiąc – początki kryzysu globalnego na rynkach pracy w krajach EŚW. Nie dały one jednak odpowiedzi na pytanie, jak długo kryzys trwał oraz jak silnie wpływał na bezrobocie. Rozważymy te kwestie w obecnym podrozdziale.

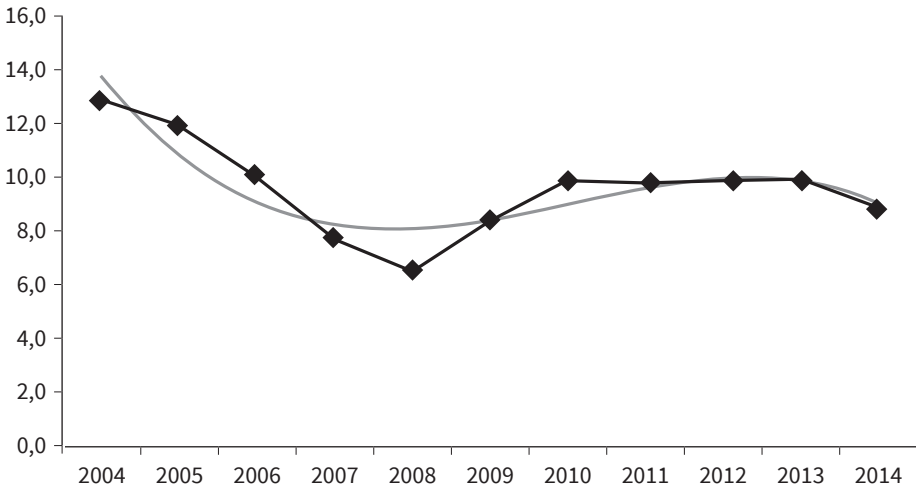
Wykres 2.6. Stopy bezrobocia w grupie krajów UE 28 na tle trendu w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 2.1.

Pewną wskazówką informującą o czasokresie trwania globalnego kryzysu na rynku pracy jest utrzymywanie się stóp bezrobocia powyżej trendu. Na wykresie 2.6 przedstawiono faktyczne stopy bezrobocia w grupie krajów UE 28 w latach 2004–2014 na tle trendu nieliniowego w tym okresie. Z danych wynika, że wskaźniki bezrobocia kształtowały się powyżej trendu w latach 2009–2010 i 2012–2013, przy czym w 2011 r. nastąpiło nieznaczne zejście poniżej trendu.

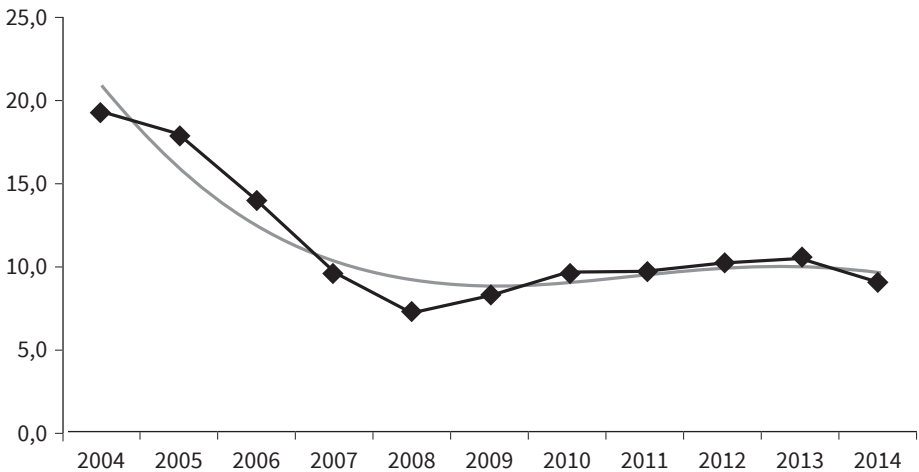
W 11 badanych krajach Europy Środkowo-Wschodniej wskaźniki bezrobocia kształtowały się powyżej trendu w latach 2009–2013, stąd też cały ten podokres można potraktować jako fazę rozwoju bezrobocia, w której uwidaczniał się wpływ globalnego kryzysu (por. wykres 2.7). Jeśli chodzi o Polskę (zob. wykres 2.8), to wykres sugeruje lata 2010–2013

jako czas kryzysu globalnego (faktyczne stopy powyżej trendu), jednak sugestia ta wymaga korekty. Trzeba zaznaczyć, że już w 2009 r. dokonał się znaczący wzrost stopy bezrobocia, zaś wykreślona krzywa trendu nieliniowego oparta jest jedynie na danych z dekady 2004–2014, co upraszcza zależności. Oddziaływanie globalnego kryzysu na bezrobocie należy – jak się wydaje – rozciągnąć na cały podokres 2009–2013.

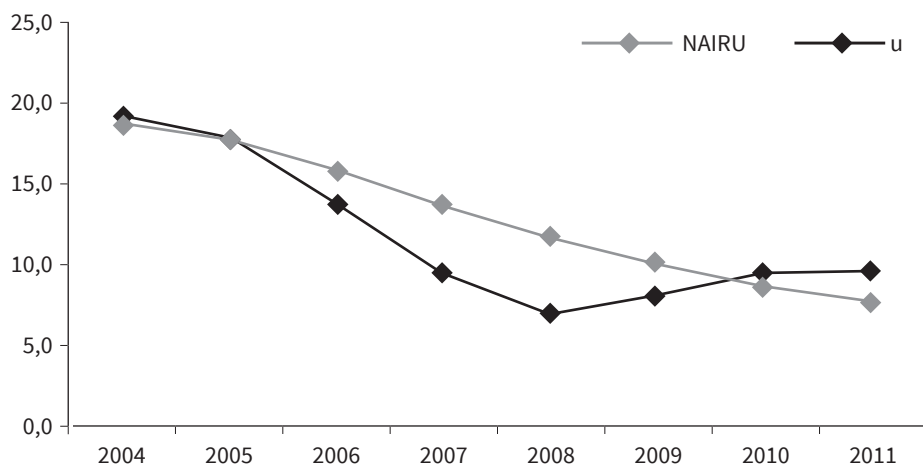
Wykres 2.7. Stopy bezrobocia w grupie krajów EŚW 11 na tle trendu w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 2.1.

Wykres 2.8. Stopy bezrobocia w Polsce na tle trendu w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 2.1.

Wykres 2.9. Stopy bezrobocia NAIRU oraz faktyczna stopa bezrobocia (u) w Polsce w latach 2004–2011 (w %)

Źródło: Kucharski (2014), s. 158 oraz jak do wykresu 2.1.

Krzywa trendu stóp bezrobocia nie jest dokładną miarą bezrobocia równowagi (w postaci NAIRU czy naturalnej stopy bezrobocia). Odchylenia od tej krzywej nie mogą stanowić też wiarygodnej miary bezrobocia cyklicznego. Tym niemniej kierunki odchylenia faktycznej stopy bezrobocia od trendu stanowią wskazówkę informującą o fazie koniunktury gospodarczej. Świadczy o tym wykres 2.9, który pokazuje szacunki bezrobocia równowagi w postaci NAIRU dla Polski w latach 2004–2011, przygotowane przez L. Kucharskiego (2014, s. 140–162), skonfrontowane z faktycznymi stopami bezrobocia. Na podstawie wykresu 2.9 można stwierdzić, że w latach 2010–2011 faktyczne stopy bezrobocia były wyższe od bezrobocia równowagi, zaś w roku 2009 stopa faktyczna kształtowała się poniżej bezrobocia równowagi. Relacje między tymi stopami są więc podobne do relacji stóp faktycznych z trendem, co przedstawiono na wykresie 2.8.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że okres trwania kryzysu globalnego w grupach krajów UE, a także w poszczególnych krajach EŚW był zróżnicowany. W większości tych ostatnich apogeum kryzysu przypadło na lata 2009–2010, ale w wielu z nich oznaki kryzysu trwały dłużej, bo do 2013 r. Z tych względów, dla oceny stopnia reakcji bezrobocia na globalny kryzys przyjęto w analizie trzy wskaźniki: sumarycznego przyrostu stóp bezrobocia w latach 2009–2010, sumarycznego przyrostu tych stóp w latach 2009–2013 oraz sumarycznego przyrostu stóp w okresie trzech lat od punktu zwrotnego w kierunku zmiany tych stóp. Odpowiednie dane statystyczne zawiera tab. 2.4.

Tabela 2.4. Sumaryczne przyrosty stóp bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej na tle grup krajów UE w latach 2009–2013 (w punktach procentowych)

Kraje	Lata 2009–2010	Lata 2009–2013	Przyrost w okresie trzyletnim od punktu zwrotnego
UE 28	2,6	3,9	2,7
UE 15	2,4	4,0	2,5
Strefa euro	2,6	4,5	2,7
EŚW 11	3,4	3,5	3,3
Bułgaria	4,6	7,3	5,7
Chorwacja	3,2	8,8	5,3
Czechy	3,0	2,6	2,4
Estonia	11,5	3,3	12,4
Litwa	12,2	6,1	13,8
Łotwa	11,8	4,1	13,6
Polska	2,5	3,3	2,6
Rumunia	1,2	1,3	1,4
Słowacja	4,9	4,8	4,2
Słowenia	2,9	5,8	3,8
Węgry	3,4	2,3	3,8

Źródło: jak do tab. 2.1.

Konsekwencje globalnego kryzysu dla bezrobocia były zróżnicowane w badanych grupach krajów Unii Europejskiej, co pokazuje tab. 2.4. Skala sumarycznego przyrostu stóp bezrobocia w latach 2009–2010 oraz w okresie trzech lat zapoczątkowanych punktem zwrotnym wzrostu bezrobocia była największa w grupie krajów EŚW, zaś najmniejsza w UE 15. Jedynie gdy weźmie się pod uwagę dłuższy okres, a mianowicie lata 2009–2013, to wówczas wskaźniki sumarycznego przyrostu stóp bezrobocia rozkładają się inaczej. W tym przypadku największe przyrosty zanotowano w strefie euro oraz w UE 15, zaś najmniejsze w grupie krajów EŚW. Może to sugerować, że kraje EŚW lepiej poradziły sobie w dłuższym okresie ze wzrostem bezrobocia niż kraje UE 15.

Dane zawarte w tab. 2.4 wskazują ponadto, że w latach 2009–2010, kiedy w wielu krajach miało miejsce apogeum globalnego kryzysu, największy przyrost stóp bezrobocia miał miejsce na Litwie, Łotwie i w Estonii. Można więc stwierdzić, że w tych krajach reakcja bezrobocia na globalny kryzys była najsilniejsza. Natomiast najmniejszy przyrost wskaźników wystąpił w Rumunii, Polsce i Słowenii. Jeśli jako podstawę oceny przyjąć wskaźniki sumarycznego przyrostu stóp bezrobocia w okresie trzech lat

zapoczątkowanych punktem zwrotnym bezrobocia, to największe wskaźniki również odnotowano na Litwie, Łotwie i w Estonii, zaś najmniejsze w Rumunii, Czechach i Polsce.

Rankingi krajów EŚW w aspekcie reakcji bezrobocia w tych państwach na globalny kryzys wyglądają nieco inaczej, jeśli weźmie się pod uwagę zmiany stóp bezrobocia w wydłużonym okresie 2009–2013. W tym przypadku największe przyrosty bezrobocia miały miejsce w Chorwacji, Bułgarii i na Litwie, zaś najmniejsze w Rumunii, na Węgrzech i w Czechach.

2.6. Podsumowanie

Przeprowadzone analizy skłaniają do stwierdzenia, że globalny kryzys zaznaczył się wyraźnym wzrostem liczby bezrobotnych oraz stóp bezrobocia ogółem i stóp bezrobocia długookresowego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Dane statystyczne potwierdzają, że do roku 2007/2008 występowała tendencja spadkowa bezrobocia, zaś później – w związku z rozprzestrzenianiem się globalnego kryzysu – bezrobocie wzrastało w zasadzie do 2013 r. Dopiero rok 2014 przyniósł pewien spadek bezrobocia.

Bezrobocie na Węgrzech kształtowało się nieco odmiennie niż w innych krajach EŚW. Zarówno liczba bezrobotnych, jak i stopy bezrobocia wzrastały prawie w całym analizowanym okresie, aż do 2013 r.

Szczególnie silne wahania liczby bezrobotnych oraz stopy bezrobocia występowały w krajach nadbałtyckich: Litwie, Łotwie i Estonii. W tych krajach bezrobocie silnie spadało w okresie dobrej koniunktury lat 2004–2007, a także bardzo silnie wzrastało w okresie globalnego kryzysu, przy czym kryzys dotarł do tych krajów o rok wcześniej niż do większości innych krajów EŚW. Należy stwierdzić, że w krajach nadbałtyckich miała miejsce najsilniejsza reakcja bezrobocia na globalny kryzys. Natomiast najsłabsza reakcja wystąpiła w Rumunii, Polsce i Czechach.

Rozdział 3

Aktywność zawodowa w krajach Europy Środkowo- -Wschodniej w latach 2004–2014

Leszek Kucharski

3.1. Wprowadzenie

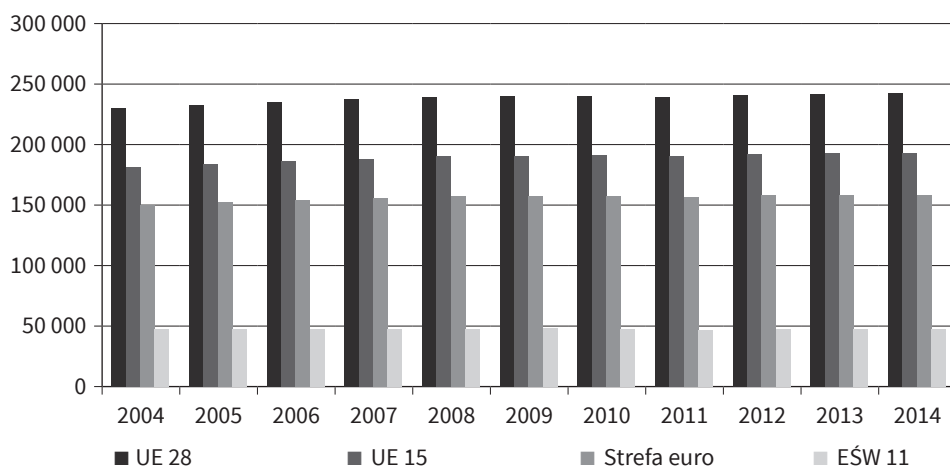
Jak wiemy, zasób osób aktywnych zawodowo stanowi część zasobu siły roboczej (co dokładniej przybliżono w rozdziale drugim). W jego skład wchodzi osoby pracujące i bezrobotne. Oznacza to, że zasób aktywnych zawodowo obejmuje te same kategorie osób, co podaży pracy. Obie te wielkości są ze sobą tożsame (Kwiatkowski 2013, s. 68). Zmiany poziomu aktywności zawodowej (podaży pracy) wpływają na sytuację na rynku pracy. Wzrost poziomu aktywności zawodowej (podaży pracy), w warunkach sztywnych płac, prowadzi do wzrostu bezrobocia. Z kolei spadek poziomu aktywności zawodowej (podaży pracy) w warunkach sztywnych płac prowadzi do spadku bezrobocia.

Celem niniejszego rozdziału jest ukazanie tendencji oraz wielkości zmian poziomu aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014. Podjęte analizy powinny również dać odpowiedź na pytanie, jaki był wpływ globalnego kryzysu rozpoczętego w 2008 r. na poziom aktywności zawodowej w państwach EŚW.

W dalszej części rozdziału przedstawiono analizy liczby aktywnych zawodowo oraz współczynników aktywności zawodowej w 11 krajach Europy Środkowo-Wschodniej oraz w grupach państw: UE 28, UE 15 i strefy euro. W jednym z podrozdziałów zbadano również zmiany struktury aktywnych zawodowo w krajach EŚW według płci, wieku i wykształcenia.

3.2. Tendencje zmian liczby aktywnych zawodowo

Analizę zmian poziomu aktywności zawodowej rozpoczynamy od przedstawienia tendencji związanej z liczbą aktywnych zawodowo w następujących grupach krajów: UE 28, UE 15, strefie euro oraz 11 państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

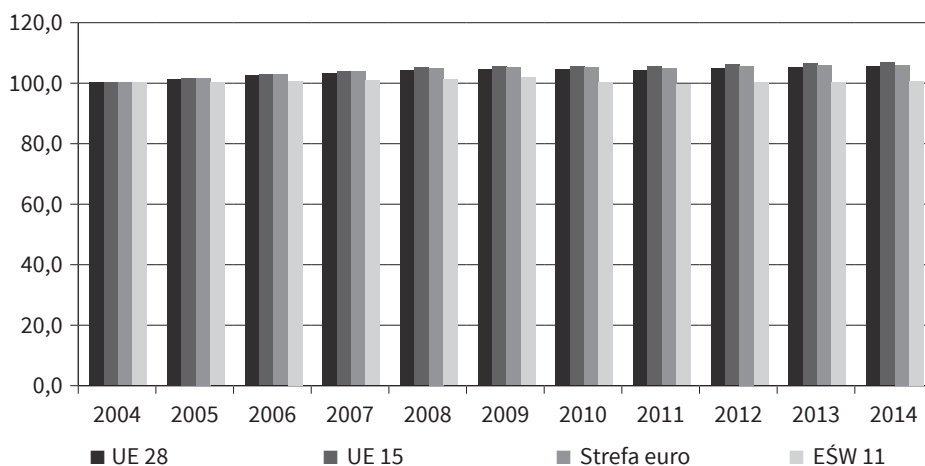

Wykres 3.1. Liczba aktywnych zawodowo ogółem^a w grupach krajów w latach 2004–2014 (w tys. osób)

^a Średnie kwartalne, LFS, w wieku 15–64 lata.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

Na wykresie 3.1 przedstawiono dane o liczbie aktywnych zawodowo w badanych grupach państw w latach 2004–2014. W 2014 r. liczba aktywnych zawodowo w 28 krajach Unii Europejskiej wyniosła ok. 238,1 mln osób, zaś w krajach Europy Środkowo-Wschodniej ok. 47,6 mln osób. Można stwierdzić, że w analizowanym okresie występowała tendencja wzrostowa liczby aktywnych zawodowo we wszystkich grupach państw. Jedynie w latach 2010–2011 w krajach UE 28, strefy euro, EŚW 11 oraz w 2011 r. w krajach UE 15 wystąpiły niewielkie spadki liczby aktywnych zawodowo. W badanym okresie miały miejsce niewielkie wahania poziomu aktywności zawodowej w państwach EŚW 11 w porównaniu do wszystkich 28 krajów UE. Liczba aktywnych w tej grupie państw w latach 2004–2014 wzrosła o ok. 200 tys. osób, natomiast w krajach UE 28 o ok. 12,1 mln osób.

Wykres 3.2. Tendencje zmian liczby aktywnych zawodowo ogółem w grupach krajów w latach 2004–2014 (rok 2004 = 100)

Źródło: jak do wykresu 3.1.

Z wykresu 3.2 wynika, że w analizowanym okresie wystąpiły podobne tendencje zmian liczby aktywnych zawodowo w grupach krajów UE 28, UE 15 i strefy euro. W latach 2004–2014 odnotowano umiarkowaną tendencję wzrostową liczby aktywnych zawodowo: w państwach UE 28 nastąpił wzrost o ok. 5,4%, w państwach UE 15 o ok. 6,6%, w krajach strefy euro o ok. 6,1%. W tym samym okresie liczba aktywnych zawodowo wzrosła o ok. 0,5%. Należy podkreślić, że w latach 2010–2013 (czyli w okresie globalnego kryzysu) liczba aktywnych zawodowo w porównaniu do 2014 r. zmniejszała się.

W tab. 3.1 przedstawiono dane mówiące o dynamice liczby aktywnych zawodowo w 11 krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014. Na podstawie analizy tych wartości można stwierdzić, że w założonym okresie występowało bardzo silne zróżnicowanie dynamiki liczby aktywnych zawodowo. Dają się wyróżnić trzy podokresy. Do 2008 r. w większości krajów EŚW liczba aktywnych zawodowo rosła. W drugim podokresie, tj. 2009–2011, liczba aktywnych zawodowo w większości państw malała. A zatem globalny kryzys przyczynił się do spadku poziomu aktywności zawodowej w niektórych krajach EŚW. Osoby zagrożone bezrobociem wykorzystywały możliwość przejścia na wcześniejsze emerytury. Tendencja spadkowa uległa odwróceniu w latach 2012–2014.

Ponadto, w badanym okresie w 6 państwach Europy Środkowo-Wschodniej: Chorwacji, Czechach, Polsce, Słowacji, Słowenii oraz na Węgrzech odnotowano wzrost liczby aktywnych zawodowo. Najsilniejszy wzrost liczby aktywnych zawodowo w 2014 r. w porównaniu do 2014 r. wystąpił na Węgrzech (o 7,4%), w Chorwacji (o 5,4%), Czechach (o 3,2%)

oraz Polsce (o 3,1%). Wzrost liczby aktywnych zawodowo w Polsce po 2008 r. był spowodowany ograniczeniem możliwości przechodzenia na wcześniejsze emerytury. Również reforma emerytalna w Polsce zapoczątkowana w 2013 r. przyczyniła się do zwiększenia poziomu aktywności zawodowej w latach 2013–2014.

Tabela 3.1. Tendencje zmian liczby aktywnych zawodowo ogółem w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (rok 2004 = 100)

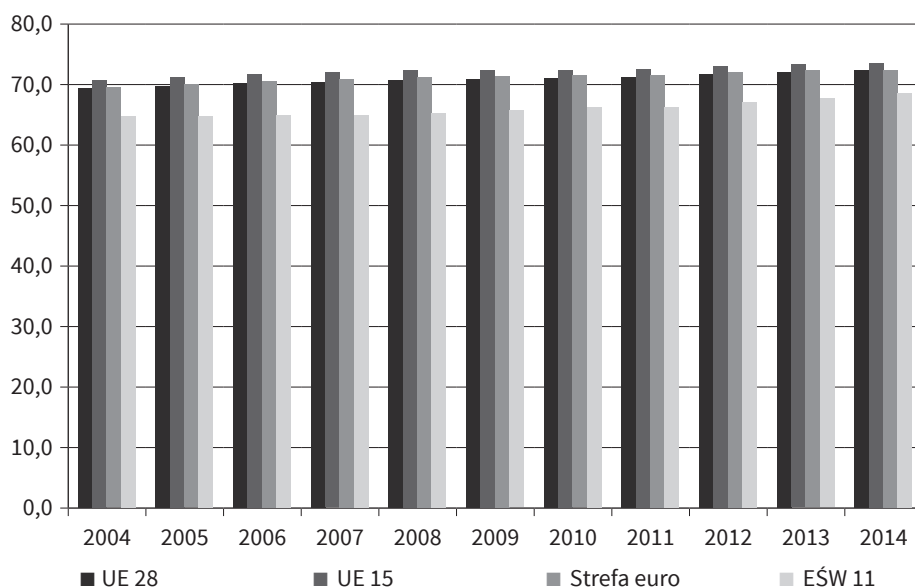
Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	100,0	98,6	101,5	103,6	105,3	103,4	100,9	99,2	99,3	99,8	99,4
Chorwacja	100,0	98,1	97,3	106,3	106,7	106,4	105,6	103,9	103,0	102,2	105,4
Czechy	100,0	101,4	101,8	101,7	102,3	103,2	102,9	102,0	102,5	103,3	103,2
Estonia	100,0	99,5	102,5	102,1	103,0	102,4	101,7	102,3	101,2	100,6	99,7
Litwa	100,0	97,9	94,7	94,3	94,2	95,1	94,8	92,2	91,4	91,1	91,7
Łotwa	100,0	99,6	101,5	102,8	104,1	101,5	98,1	95,6	95,5	93,6	91,7
Polska	100,0	101,4	100,2	99,8	100,7	102,4	101,4	102,0	102,7	102,8	103,1
Rumunia	100,0	97,8	100,0	99,2	98,9	99,2	93,7	92,0	92,5	92,4	92,9
Słowacja	100,0	100,2	100,7	100,5	101,8	101,8	102,4	101,4	102,4	102,7	102,9
Słowenia	100,0	100,6	101,3	102,2	103,6	103,1	103,3	101,4	101,1	100,5	100,6
Węgry	100,0	101,7	102,7	101,8	100,8	100,6	101,5	101,9	103,8	104,6	107,4

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

Natomiast ogólnie rzecz ujmując, w latach 2004–2014 zmalała liczba aktywnych zawodowo w Bułgarii, Estonii, na Litwie, Łotwie oraz w Rumunii. Najsilniejszy spadek liczby aktywnych zawodowo w analizowanym okresie dotyczył Łotwy, Litwy i Rumunii. Liczba aktywnych zawodowo w tych krajach w 2014 r. w porównaniu do 2004 r. zmniejszyła się na Łotwie i Litwie o ok. 8,3%, zaś w Rumunii o 7,1 %. Tak znaczny spadek jest bardzo niekorzystny dla gospodarek tych państw, w przyszłości może bowiem prowadzić do powstania niedoboru siły roboczej i wzrostu presji płacowej. Przyczyn spadku liczby osób aktywnych w tych krajach można upatrywać we wzroście emigracji zarobkowej (zob. *Statystyka ludności na poziomie regionalnym* 2014).

3.3. Tendencje zmian współczynników aktywności zawodowej

Przejdźmy obecnie do analizy tendencji zmian współczynników aktywności zawodowej w grupach krajów UE 28, UE 15, strefy euro oraz 11 państw Europy Środkowo-Wschodniej przedstawionych na wykresie 3.3. Współczynniki aktywności zawodowej zdefiniowano jako relację liczby aktywnych zawodowo w wieku 15–64 lata do liczby ludności w wieku produkcyjnym (w wieku 15–64 lata).

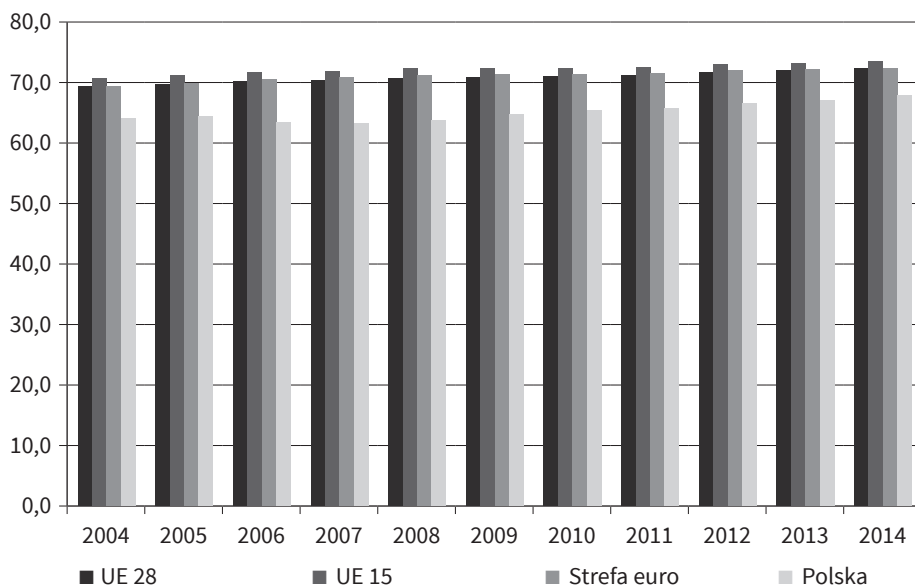
Wykres 3.3. Współczynniki aktywności zawodowej ogółem w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 3.1.

Na podstawie wykresu 3.3 można stwierdzić, że we wszystkich badanych grupach krajów wystąpiła tendencja wzrostowa współczynników aktywności zawodowej w latach 2004–2014. Najsilniejszy ich wzrost dał się zauważyć w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Przyspieszenie wzrostu poziomu aktywności zawodowej w tej grupie krajów nastąpiło w latach 2009–2014. W całym badanym okresie współczynniki aktywności zawodowej w państwach EŚW zwiększyły się o 3,8 p.p. Wzrost poziomu aktywności w krajach EŚW wynikał ze wzrostu poziomu aktywności w Polsce, czyli największej gospodarce spośród 11 państw Europy

Środkowo-Wschodniej. Potwierdzenie tego wniosku znajdujemy na wykresie 3.4, który jest bardzo podobny do wykresu 3.3.

W latach 2004–2014 kraje Europy Środkowo-Wschodniej odznaczały się niższym poziomem współczynników aktywności zawodowej w porównaniu do 28 państw Unii Europejskiej oraz państw UE 15 i strefy euro. Natomiast najwyższym poziomem aktywności zawodowej charakteryzowały się kraje UE 15.

Wykres 3.4. Współczynniki aktywności zawodowej ogółem w Polsce na tle grup krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 3.1.

Analiza danych zawartych w tab. 3.2 pozwala na wysunięcie kilku wniosków. Jak widać, w badanym okresie w większości państw EŚW (z pewnymi wahaniami) mieliśmy do czynienia z tendencją wzrostową współczynników aktywności zawodowej. Wyjątek w całej grupie krajów EŚW stanowiły Słowenia i Słowacja, w których współczynniki aktywności zawodowej utrzymywały się – z nieznacznymi odstępstwami – prawie na tym samym poziomie. Na przestrzeni dekady poziom badanego współczynnika na Słowacji wzrósł o 0,6 p.p., zaś w Słowenii o 1,1 p.p.

Najsilniejszy wzrost współczynników aktywności zawodowej w latach 2004–2014 wystąpił w Bułgarii (o 7,2 p.p.), na Węgrzech (o 6,5 p.p.) oraz na Łotwie (o 5,3 p.p.). Natomiast najwyższym poziomem aktywności zawodowej charakteryzowały się Czechy, Estonia, Łotwa i Słowenia. Prawie

w całym omawianym przedziale czasowym współczynniki aktywności zawodowej w tych państwach wynosiły powyżej 70%.

Tabela 3.2. Współczynniki aktywności zawodowej ogółem w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w %)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	61,8	62,1	64,5	66,3	67,8	67,2	66,5	65,9	67,1	68,4	69,0
Chorwacja	63,7	63,3	62,8	65,7	65,8	65,6	65,1	64,1	63,9	63,7	66,1
Czechy	70,0	70,4	70,3	69,9	69,7	70,1	70,2	70,5	71,6	72,9	73,5
Estonia	70,5	70,7	72,8	73,2	74,2	74,0	73,9	74,7	74,8	75,1	75,2
Litwa	69,2	68,7	67,6	67,9	68,4	69,6	70,2	71,4	71,8	72,4	73,7
Łotwa	69,3	69,1	71,0	72,6	74,2	73,5	73,0	72,8	74,4	74,0	74,6
Polska	64,0	64,4	63,4	63,2	63,8	64,7	65,3	65,7	66,5	67,0	67,9
Rumunia	63,0	62,3	63,6	63,0	62,9	63,1	64,9	64,1	64,8	64,9	65,7
Słowacja	69,7	68,9	68,6	68,3	68,8	68,4	68,7	68,7	69,4	69,9	70,3
Słowenia	69,8	70,7	70,9	71,3	71,8	71,8	71,5	70,3	70,4	70,5	70,9
Węgry	60,5	61,3	62,0	61,6	61,2	61,2	61,9	62,4	63,7	64,7	67,0

Źródło: jak do tab. 3.1.

W tab. 3.3 przedstawiono dane o wysokości współczynników aktywności zawodowej wśród mężczyzn w latach 2004–2014 w grupach krajów oraz w poszczególnych państwach EŚW. Można zauważyć, że we wszystkich grupach państw oraz w większości krajów EŚW (z wyjątkiem Słowenii) wzrósł poziom aktywności zawodowej wśród mężczyzn. Należy podkreślić, że wzrost ten w grupie państw UE 28, UE 15 i strefie euro był znacznie słabszy niż w krajach EŚW.

Najsilniejsze zwiększenie poziomu aktywności zawodowej wśród mężczyzn w krajach EŚW w badanym okresie wystąpiło w Bułgarii oraz na Węgrzech. W latach 2004–2014 współczynniki aktywności zawodowej mężczyzn w tych państwach wzrosły odpowiednio o 6,5 p.p. oraz 6,2 p.p. Natomiast najsłabszy wzrost poziomu aktywności zawodowej wśród mężczyzn w krajach EŚW w ciągu badanej dekady odnotowano w Chorwacji (o 0,4 p.p.) oraz na Słowacji (o 1,1 p.p.). W badanym okresie poziom aktywności zawodowej mężczyzn w Słowenii zmniejszył się o 0,2 p.p.

Przyjrzymy się teraz tendencjom zmian współczynników aktywności zawodowej wśród kobiet w grupach państw oraz w 11 krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (zob. tab. 3.4).

Tabela 3.3. Współczynniki aktywności zawodowej wśród mężczyzn w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w %)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	76,9	77,2	77,5	77,6	77,8	77,6	77,6	77,5	77,8	77,9	78,1
UE 15	78,6	78,9	79,2	79,2	79,4	79,1	78,9	78,7	79,0	78,9	78,9
Strefa euro	77,7	78,1	78,3	78,5	78,6	78,3	78,1	78,0	78,2	78,1	78,1
Bułgaria	66,4	67,0	68,8	70,6	72,5	72,0	70,8	69,9	71,0	72,2	72,9
Chorwacja	70,5	70,0	68,9	73,0	72,5	71,0	70,6	70,7	69,8	68,9	70,9
Czechy	77,9	78,4	78,3	78,1	78,1	78,5	78,6	78,7	79,5	80,5	81,2
Estonia	74,1	73,6	76,2	77,8	78,4	77,7	76,8	78,2	78,4	78,6	79,3
Litwa	72,9	72,4	70,7	71,3	71,6	71,7	72,0	73,5	73,7	74,7	76,0
Łotwa	73,9	73,9	76,1	77,9	78,3	76,6	75,3	75,8	77,1	76,6	77,8
Polska	70,1	70,8	70,1	70,0	70,9	71,8	72,1	72,6	73,3	73,9	74,6
Rumunia	70,0	69,4	70,7	70,1	70,6	70,9	73,7	72,1	73,2	73,4	74,3
Słowacja	76,5	76,5	76,4	75,9	76,4	76,3	76,1	76,6	77,1	77,2	77,6
Słowenia	74,5	75,1	74,9	75,8	75,8	75,6	75,4	73,9	73,7	74,2	74,3
Węgry	67,2	67,9	68,9	68,6	68,0	67,7	67,8	68,4	69,6	71,0	73,4

Źródło: jak do tab. 3.1.

Tabela 3.4. Współczynniki aktywności zawodowej wśród kobiet w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w %)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	61,7	62,2	62,9	63,2	63,7	64,1	64,4	64,8	65,6	66,0	66,5
UE 15	62,7	63,4	64,2	64,6	65,2	65,6	65,8	66,3	67,0	67,4	67,8
Strefa euro	61,1	61,8	62,6	63,2	63,9	64,4	64,6	65,1	65,8	66,2	66,6
Bułgaria	57,2	57,3	60,2	62,1	63,1	62,5	62,3	61,9	63,2	64,5	65,0
Chorwacja	57,1	56,7	56,9	58,4	59,0	60,3	59,6	57,6	58,0	58,5	61,3
Czechy	62,2	62,4	62,3	61,5	61,0	61,5	61,5	62,2	63,5	65,1	65,6
Estonia	67,0	67,9	69,6	68,9	70,3	70,6	71,1	71,5	71,4	71,8	71,3
Litwa	65,7	65,2	64,6	64,9	65,5	67,6	68,6	69,4	70,1	70,3	71,6
Łotwa	65,1	64,8	66,4	67,8	70,3	70,7	70,8	70,1	72,0	71,6	71,6
Polska	57,9	58,1	56,8	56,5	57,0	57,8	58,5	58,9	59,7	60,1	61,1
Rumunia	56,2	55,3	56,6	56,0	55,2	55,4	56,2	56,1	56,4	56,3	56,9
Słowacja	63,0	61,5	60,9	60,8	61,3	60,6	61,3	60,8	61,7	62,5	62,9
Słowenia	65,0	66,1	66,7	66,6	67,5	67,9	67,4	66,5	66,9	66,6	67,3
Węgry	54,0	55,1	55,5	54,9	54,7	55,0	56,3	56,6	58,0	58,6	60,7

Źródło: jak do tab. 3.1.

Z porównania danych zawartych w tab. 3.3 i 3.4 wynika, że w badanym okresie we wszystkich grupach państw, jak również w poszczególnych krajach EŚW, kobiety charakteryzowały się niższym poziomem aktywności zawodowej niż mężczyźni. Przyczyną tego stanu rzeczy są niewątpliwie obowiązki rodzinne.

W latach 2006–2014 współczynniki aktywności zawodowej wśród kobiet w krajach EŚW były niższe w porównaniu do państw UE 28, UE 15 oraz strefy euro. Konieczne jest zatem wprowadzenie programów aktywizacji zawodowej kobiet, które umożliwiłyby im pogodzenie obowiązków zawodowych z obowiązkami rodzinnymi.

Na podstawie danych ujętych w tab. 3.4 można wywnioskować, że w analizowanym okresie wzrosły współczynniki aktywności zawodowej wśród kobiet we wszystkich badanych grupach krajów oraz w większości państw EŚW (z wyjątkiem Słowacji). Należy podkreślić, iż wzrost poziomu aktywności zawodowej wśród kobiet był w ciągu badanej dekady silniejszy niż wśród mężczyzn.

Tabela 3.5. Współczynniki aktywności zawodowej w grupie osób w wieku 15–24 lat w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	44,3	44,2	44,1	44,0	44,2	43,5	42,8	42,5	42,3	42,0	41,7
UE 15	47,6	47,8	47,9	48,0	48,1	47,1	46,0	45,7	45,3	44,9	44,3
Strefa euro	43,9	44,2	44,1	44,4	44,4	43,5	42,3	41,9	41,4	40,9	40,2
Bułgaria	28,9	27,9	28,9	28,9	30,1	29,5	28,9	29,5	30,4	29,6	27,2
Chorwacja	39,6	38,1	35,9	36,6	36,6	36,3	35,9	32,5	30,1	29,9	33,6
Czechy	35,2	34,0	33,5	31,9	31,1	31,8	30,9	29,9	31,3	31,5	32,2
Estonia	37,5	36,2	35,7	37,9	40,8	39,0	37,8	40,0	40,8	39,8	39,2
Litwa	26,0	25,2	26,3	27,1	30,0	29,3	28,4	28,2	29,3	31,5	34,2
Łotwa	38,0	38,0	40,9	42,6	42,8	41,2	39,7	37,5	40,1	39,4	40,4
Polska	35,9	35,7	34,2	33,0	33,1	33,8	34,6	33,5	33,6	33,3	33,9
Rumunia	35,8	31,2	30,6	30,5	30,4	30,9	31,2	30,7	30,5	30,1	29,6
Słowacja	39,3	36,6	35,3	34,6	32,4	31,4	31,1	30,1	30,5	30,8	31,0
Słowenia	40,3	40,5	40,6	41,8	42,9	40,9	39,9	37,4	34,4	33,8	33,6
Węgry	27,9	27,1	26,7	25,7	25,1	24,7	24,8	24,3	25,7	27,4	29,5

Źródło: jak do tab. 3.1.

Zajmijmy się obecnie analizą tendencji zmian współczynników aktywności zawodowej w wybranych grupach wiekowych. Tabela 3.5 zawiera dane o współczynnikach aktywności zawodowej w grupie osób do 24 lat

w państwach UE 28, UE 15, strefy euro oraz w 11 krajach EŚW. Analiza danych zawartych w tab. 3.5 pozwala zauważyć, że – po pierwsze – do 2014 r. we wszystkich krajach EŚW współczynniki aktywności zawodowej w grupie osób w wieku do 24 lat były niższe niż w państwach UE 28, UE 15 oraz strefy euro. W 2014 r. jedynie na Łotwie współczynnik aktywności zawodowej w najmłodszej grupie wiekowej był wyższy niż w strefie euro. Niski poziom aktywności zawodowej osób w tej grupie wiekowej wiąże się z kontynuacją przez nie nauki na studiach oraz utrzymującym się w badanym okresie wysokim poziomem emigracji zarobkowej.

Ponadto, we wszystkich badanych grupach krajów w latach 2004–2014 wystąpił spadek poziomu aktywności zawodowej w grupie osób w wieku do 24 lat. Najsilniejszy spadek odnotowano w dotkniętej kryzysem zadłużenia strefie euro – o 3,7 p.p.

Również w 7 państwach EŚW w analizowanym okresie nastąpił spadek poziomu aktywności zawodowej w najmłodszej grupie wiekowej. Najsilniejszy spadek miał miejsce na Słowacji (o 8,3 p.p.), w Słowenii (o 6,7 p.p.), Rumunii (o 6,2 p.p.) oraz Chorwacji (o 6 p.p.).

Najsilniejszy wzrost poziomu aktywności zawodowej tej grupy w badanym okresie wystąpił na Litwie (o 8,2 p.p.) i Łotwie (o 2,4 p.p.).

Tabela 3.6. Współczynniki aktywności zawodowej w grupie osób w wieku 55–64 lata w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	43,5	45,1	46,2	47,1	47,9	49,0	49,6	50,7	52,6	54,3	55,9
UE 15	45,5	47,1	48,2	49,2	49,9	51,1	51,9	53,0	54,9	56,6	58,2
Strefa euro	41,8	43,7	44,9	46,1	47,1	48,4	49,4	50,7	52,8	54,6	56,4
Bułgaria	36,2	38,0	43,0	45,7	48,7	49,2	47,9	48,9	51,1	54,1	56,6
Chorwacja	32,3	35,1	36,5	39,0	39,3	41,8	41,8	41,4	41,8	41,9	41,0
Czechy	45,1	46,9	47,7	48,2	49,5	49,6	49,7	50,6	52,4	54,8	56,8
Estonia	56,3	58,9	61,0	62,2	65,0	66,5	64,3	65,1	65,1	66,6	67,7
Litwa	52,4	53,2	52,9	55,3	55,4	57,2	56,5	58,0	58,7	60,1	63,0
Łotwa	51,5	53,1	57,3	60,7	63,0	60,9	56,9	59,4	61,8	61,3	62,6
Polska	29,6	30,5	30,7	31,8	33,3	34,5	36,7	39,6	41,8	44,0	45,6
Rumunia	37,9	40,4	42,8	42,4	44,2	43,9	42,1	41,4	43,0	43,4	44,6
Słowacja	31,7	35,0	36,7	38,8	41,9	42,8	45,1	46,0	48,5	49,5	50,1
Słowenia	29,9	32,1	33,4	34,6	34,2	36,9	36,5	33,3	35,1	36,0	38,4
Węgry	32,0	34,3	34,5	33,7	32,6	34,1	36,5	38,8	39,5	41,2	44,6

Źródło: jak do tab. 3.1.

Tabela 3.6 zawiera dane o współczynnikach aktywności zawodowej w grupie osób w wieku 55–64 lata w państwach UE 28, UE 15, strefy euro oraz poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014. Jak widać, w badanym okresie we wszystkich analizowanych grupach państw oraz krajach Europy Środkowo-Wschodniej wzrosły współczynniki aktywności zawodowej wśród osób w wieku 55 lat i więcej. Zwiększenie aktywności zawodowej w tej grupie osób w państwach EŚW było spowodowane wydłużaniem wieku emerytalnego w większości tych krajów. Najwyższy wzrost współczynników aktywności zawodowej w badanym okresie wystąpił w Bułgarii (o 20,4 p.p.) oraz na Słowacji (o 18,4 p.p.), a najniższy – w Rumunii (o 6,7 p.p.) i Słowenii (o 8,5 p.p.).

W całym analizowanym okresie we wszystkich krajach EŚW osoby w wieku 55 lat i więcej charakteryzowały się niższym poziomem aktywności zawodowej w porównaniu do 28 krajów Unii Europejskiej, państw UE 15 oraz strefy euro. Konieczne jest zatem zwiększenie poziomu aktywności zawodowej tej grupy wiekowej. Należy jednak dążyć do zwiększenia stopy zatrudnienia, ponieważ osoby starsze mają znacznie mniejsze szanse odpływu z zatrudnienia do bezrobocia.

Należy podkreślić, że zniesienie większości przywilejów emerytalnych w 2008 r. oraz wydłużenie wieku emerytalnego od 1 stycznia 2013 r. przyczyniło się do wzrostu poziomu aktywności zawodowej w grupie osób w wieku 55–64 lata. W 2014 r. w porównaniu do 2004 r. współczynniki aktywności zawodowej w tej grupie wiekowej w Polsce zwiększyły się o 16 p.p.

Na zakończenie analiz w tym podrozdziale przyjrzymy się tendencjom zmian współczynników aktywności zawodowej w grupie osób z wykształceniem podstawowym¹ (zob. tab. 3.7) oraz wyższym (zob. tab. 3.8). Z analizy danych ujętych w tabelach 3.7 i 3.8 wynikają następujące wnioski.

1 Przez wykształcenie podstawowe rozumie się tu wykształcenie na poziomach 0–2 według Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Kształcenia ISCED. W Polsce poziomom tym odpowiada kształcenie przedszkolne, szkoła podstawowa, gimnazjum oraz pogimnazjalne oddziały przysposobienia do pracy. Zatem w istocie używane tu dla większej ekonomii języka określenie „wykształcenie podstawowe” oznacza również wykształcenie niepełne podstawowe oraz gimnazjalne. Przez wykształcenie średnie rozumie się z kolei wykształcenie na poziomach 3–4 według ISCED, co w Polsce odpowiada ukończeniu liceum ogólnokształcącego lub profilowanego, technikum, zasadniczej szkoły zawodowej lub szkoły policealnej. Przez wykształcenie wyższe rozumie się zaś osiągnięcie poziomów 5–8 według ISCED. W Polsce oznacza to ukończenie studiów licencjackich, inżynierskich, magisterskich, podyplomowych czy doktoranckich, jak również innych instytucji uprawnionych do nadawania tytułów zawodowych związanych z wyższym wykształceniem, np. kolegium nauczycielskiego. Podział wykształcenia na takie trzy stopnie związany jest z przyjętymi w międzynarodowych statystykach określeniami: *primary*, *secondary* i *tertiary education*.

Tabela 3.7. Współczynniki aktywności zawodowej w grupie osób z wykształceniem podstawowym w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	53,6	53,9	54,2	54,3	54,2	53,9	53,7	54,3	54,6	54,4	53,4
UE 15	57,2	57,5	57,8	57,9	57,6	57,2	56,8	57,7	57,9	57,6	56,2
Strefa euro	55,3	55,7	56,1	56,2	56,3	56,0	55,8	56,6	56,9	56,6	55,0
Bułgaria	38,3	36,6	36,4	37,3	38,7	38,3	37,1	37,6	38,4	39,8	41,6
Chorwacja	41,9	40,4	38,0	40,9	40,9	41,3	40,9	40,2	36,8	35,6	36,6
Czechy	30,8	29,9	30,8	30,4	29,9	30,2	29,5	28,3	29,7	29,7	29,6
Estonia	39,9	34,5	37,6	38,0	40,2	39,6	38,7	42,2	41,8	42,0	42,9
Litwa	32,9	30,2	28,4	28,7	24,2	25,5	23,9	24,2	24,6	25,8	28,1
Łotwa	40,7	39,5	42,5	43,6	43,0	42,0	41,0	41,4	43,4	42,7	43,2
Polska	32,6	32,4	30,5	29,8	29,3	29,1	28,9	28,9	29,3	28,5	28,2
Rumunia	44,7	43,1	43,5	44,1	44,8	46,1	47,5	44,7	45,6	45,8	48,1
Słowacja	28,9	28,6	28,3	26,8	26,3	24,5	25,6	25,8	27,1	27,6	30,2
Słowenia	45,9	46,8	45,7	46,6	45,9	45,4	45,4	41,3	41,0	41,5	43,2
Węgry	31,2	32,7	33,0	32,7	33,4	33,2	34,1	34,1	34,7	35,3	38,6

Źródło: jak do tab. 3.1.

Tabela 3.8. Współczynniki aktywności zawodowej w grupie osób z wykształceniem wyższym w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	86,9	87,0	87,1	87,2	87,1	87,1	87,0	86,9	87,2	87,4	87,4
UE 15	87,0	87,0	87,1	87,3	87,1	87,2	87,1	87,0	87,4	87,5	87,5
Strefa euro	86,3	86,2	86,4	86,6	86,8	86,9	86,8	87,0	87,3	87,3	87,4
Bułgaria	84,1	83,9	85,5	86,7	88,1	88,1	87,2	85,6	86,2	86,2	86,2
Chorwacja	86,1	85,0	85,6	87,9	87,6	87,7	87,6	85,3	85,8	85,5	86,7
Czechy	87,4	86,6	86,0	85,5	84,7	84,1	83,4	83,4	83,6	84,9	84,6
Estonia	84,7	87,6	89,8	88,9	87,9	87,5	86,7	86,1	86,7	87,4	87,5
Litwa	90,2	89,9	89,9	89,7	90,3	91,3	92,5	93,1	92,3	92,4	92,4
Łotwa	86,9	87,9	89,9	90,6	90,9	89,9	89,8	89,9	91,3	89,7	88,4
Polska	86,6	87,4	86,9	86,8	87,0	87,5	86,8	86,8	87,0	87,3	88,1
Rumunia	88,0	87,4	89,5	88,4	88,1	88,0	87,7	87,3	86,9	87,4	87,6
Słowacja	87,4	87,7	86,7	86,6	87,0	83,9	82,9	81,5	80,4	80,6	80,8
Słowenia	89,3	89,5	90,8	90,5	90,6	91,1	90,5	90,0	89,6	87,9	87,5
Węgry	84,0	84,8	83,8	82,2	81,4	81,0	81,2	82,0	82,2	82,1	83,4

Źródło: jak do tab. 3.1.

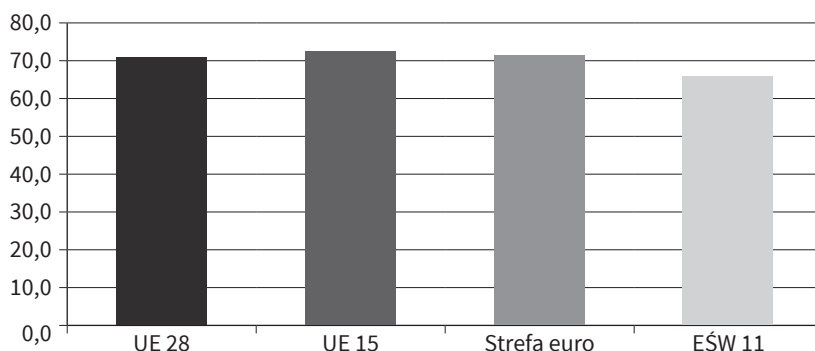
W latach 2004–2014 we wszystkich państwach EŚW współczynniki aktywności zawodowej w grupie osób legitymujących się najniższym poziomem wykształcenia były niższe niż w badanych grupach krajów.

Dodajmy, że w większości państw EŚW współczynniki aktywności zawodowej w grupie osób z wykształceniem wyższym utrzymywały się na zbliżonym poziomie w porównaniu do krajów UE 28, UE 15 i strefy euro. We wszystkich grupach państw oraz 11 krajach EŚW współczynniki aktywności zawodowej w grupie osób z wykształceniem wyższym prawie dwukrotnie przekraczały poziom osiągnięty w grupie osób z wykształceniem podstawowym.

W latach 2004–2014 zwiększył się poziom aktywności zawodowej w grupie osób z wykształceniem wyższym we wszystkich grupach państw oraz w 6 krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W tym samym okresie zmalał poziom aktywności zawodowej w grupie osób z wykształceniem podstawowym we wszystkich grupach krajów oraz w 5 państwach EŚW.

3.4. Wpływ globalnego kryzysu na poziom aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

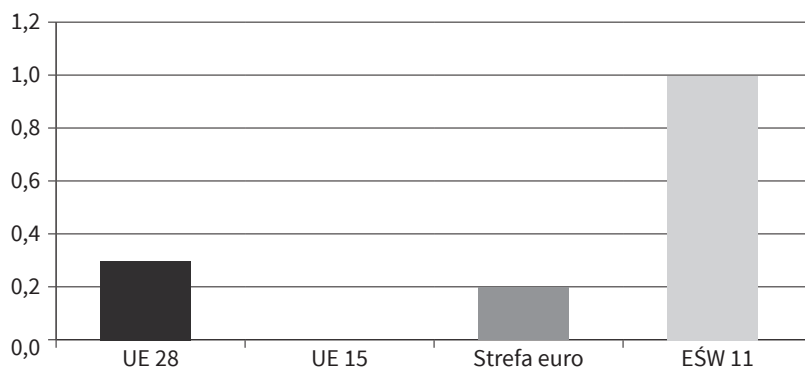
W tym podrozdziale przyjrzymy się zmianom poziomu aktywności zawodowej w grupach krajów oraz poszczególnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2008–2010, czyli w szczytowym okresie globalnego kryzysu.

Wykres 3.4. Współczynniki aktywności zawodowej ogółem w grupach krajów w 2009 r. (w %)

Źródło: jak do wykresu 3.1.

Na wykresie 3.4 zaprezentowano dane dotyczące wysokości współczynników aktywności zawodowej w państwach UE 28, UE 15 i strefy euro oraz 11 krajach Europy Środkowo-Wschodniej w roku 2009, czyli w okresie najsilniejszych spadków poziomu aktywności gospodarczej w badanych grupach państw, spowodowanych globalnym kryzysem. Jak możemy zobaczyć, najwyższym poziomem współczynników aktywności zawodowej w 2009 r. charakteryzowały się kraje UE 15, czyli najbardziej rozwinięte gospodarczo kraje Unii Europejskiej, natomiast w państwach EŚW poziom współczynników aktywności zawodowej był najniższy. Taki poziom aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wynikał z utrzymywania niższego niż w pozostałych grupach państw wieku emerytalnego.

Wykres 3.5. Przyrost współczynników aktywności zawodowej w grupach krajów w latach 2008–2010 (w punktach procentowych)

Źródło: jak do wykresu 3.1.

Wykres 3.5 przedstawia dane o zmianach współczynników aktywności zawodowej w okresie największych wahań poziomu aktywności gospodarczej w badanych grupach krajów. Zauważamy, że w latach 2008–2010 współczynniki aktywności zawodowej nie uległy zmianie. W badanym okresie w 28 państwach UE oraz strefy euro współczynniki aktywności zawodowej wzrosły odpowiednio o: 0,3 p.p. i 0,2 p.p. Najwyższy przyrost współczynników aktywności zawodowej wystąpił w analizowanym okresie w grupie krajów Europy Środkowo-Wschodniej. A zatem globalny kryzys nie wpłynął negatywnie na poziom aktywności gospodarczej w badanej grupie krajów. Zmiany w systemach emerytalnych wprowadzone w badanych krajach po roku 2007 (w różnym czasie) przyczyniły się do wzrostu współczynników aktywności zawodowej w tej grupie państw w badanym okresie.

W tab. 3.9 ujęto dane dotyczące wysokości współczynników aktywności zawodowej w 11 krajach EŚW w 2009 r. Jak widać, w badanym roku najwyższy poziom współczynników aktywności zawodowej występował w Estonii, na Łotwie, w Słowenii i Czechach. W tych państwach współczynniki aktywności zawodowej oscylowały powyżej 70%.

Najniższy poziom aktywności zawodowej w 2009 r. odnotowano na Węgrzech (61,2%), w Rumunii (63,1%) oraz Polsce (64,7%).

Tabela 3.9. Współczynniki aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w 2009 r. (w %)

Kraj	2009
Bułgaria	67,2
Chorwacja	65,6
Czechy	70,1
Estonia	74,0
Litwa	69,6
Łotwa	73,5
Polska	64,7
Rumunia	63,1
Słowacja	68,4
Słowenia	71,8
Węgry	61,2

Źródło: jak do tab. 3.1.

Przejdźmy teraz do analizy zmian współczynników aktywności zawodowej w poszczególnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2008–2010, czyli w okresie największych wahań poziomu produkcji w okresie globalnego kryzysu. Na podstawie tab. 3.10 można stwierdzić, że w analizowanym okresie w 6 krajach Europy Środkowo-Wschodniej wystąpił spadek poziomu współczynników aktywności zawodowej. Łągotdził on wzrosty stóp bezrobocia w tych krajach.

Najwyższy spadek współczynników aktywności zawodowej w latach 2008–2010 wystąpił w Bułgarii (o 1,3 p.p.) oraz na Łotwie (o 1,2 p.p.). Oba te państwa charakteryzowały się stosunkowo wysokimi spadkami PKB w badanym okresie. Należy jednak podkreślić, że pozostałe kraje bałtyckie (czyli Litwa i Estonia) odnotowały w tym czasie równie silne spadki PKB.

Tabela 3.10. Przyrost współczynników aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2008–2010 (w punktach procentowych)

Kraj	Przyrost współczynników aktywności zawodowej w latach 2008–2010
Bułgaria	-1,3
Chorwacja	-0,7
Czechy	0,5
Estonia	-0,3
Litwa	1,8
Łotwa	-1,2
Polska	1,5
Rumunia	2,0
Słowacja	-0,1
Słowenia	-0,3
Węgry	0,7

Źródło: jak do tab. 3.1.

Najwyższy wzrost współczynników aktywności zawodowej w analizowanym okresie wystąpił w Rumunii (o 2 p.p.), na Litwie (o 1,8 p.p.) oraz w Polsce (o 1,5 p.p.). Wzrost poziomu aktywności zawodowej w Polsce wynikał z wprowadzenia ograniczeń możliwości przechodzenia na wcześniejsze emerytury. Wyższy poziom współczynników aktywności zawodowej przyczyniał się do przyspieszenia wzrostu stóp bezrobocia w tych krajach.

3.5. Zmiany struktury aktywnych zawodowo w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Przyjrzyjmy się obecnie zmianom struktury zasobu aktywnych zawodowo w 11 państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 w przekroju płci, według grup wiekowych oraz według wykształcenia.

W tab. 3.11 przedstawiono dane o strukturze aktywnych zawodowo według płci w latach 2004, 2009 oraz 2014 w 11 państwach EŚW. Z tabeli tej wynika, iż w większości badanych krajów w zasobie aktywnych zawodowo przeważali mężczyźni. Jedynie w Estonii i Łotwie (w każdym z analizowanych lat) oraz na Litwie (w 2009 r. i 2014 r.) odsetek kobiet w zasobie aktywnych zawodowo był wyższy niż odsetek mężczyzn.

Tabela 3.11. Struktura aktywnych zawodowo według płci w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004		2009		2014	
	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni
Bułgaria	46,6	53,4	47,4	52,6	47,4	52,6
Chorwacja	46,8	53,2	47,2	52,8	47,0	53,0
Czechy	44,9	55,1	43,9	56,1	44,7	55,3
Estonia	50,9	49,1	50,7	49,3	50,4	49,6
Litwa	49,7	50,3	51,2	48,8	51,2	48,8
Łotwa	51,1	48,9	51,6	48,4	51,2	48,8
Polska	46,7	53,3	45,7	54,3	45,7	54,3
Rumunia	46,9	53,1	46,1	53,9	45,2	54,8
Słowacja	45,8	54,2	44,5	55,5	44,8	55,2
Słowenia	46,9	53,1	47,0	53,0	47,1	52,9
Węgry	46,2	53,8	46,2	53,8	46,3	53,7

Źródło: jak do tab. 3.1.

W ciągu dekady, w badanym okresie, w 7 krajach EŚW zwiększył się odsetek kobiet w zasobie aktywnych zawodowo. Należy jednak podkreślić, że w większości państw udział kobiet w grupie aktywnych zwiększył się nieznacznie. Najsilniejszy wzrost udziału kobiet w zasobie aktywnych zawodowo w latach 2004–2014 wystąpił na Litwie (o 1,5 p.p.) oraz w Bułgarii (o 0,8 p.p.). Najsilniejszy spadek udziału kobiet w zasobie aktywnych zawodowo w latach 2004–2014 wystąpił w Rumunii (o 1,7 p.p.) oraz Słowacji (o 1 p.p.).

Tabela 3.12 ukazuje dane o zmianach struktury aktywnych zawodowo w 11 krajach Europy Środkowo-Wschodniej w dwóch grupach osób: w wieku do 24 lat oraz w wieku 55–64 lata. W analizowanym przedziale czasowym w większości krajów EŚW wzrastał udział osób w wieku 55–64 lata w zasobie aktywnych zawodowo. Wzrost odsetka aktywnych zawodowo w wieku powyżej 55 lat w latach 2004–2014 w badanej grupie państw był spowodowany wydłużaniem wieku emerytalnego w tych krajach, jak również wprowadzeniu ograniczeń (np. w Polsce) przechodzenia na wcześniejsze emerytury (por. Poteraj 2013, s. 30–32).

Ponadto, w 2004 r. udział osób w wieku do 24 lat w zasobie aktywnych zawodowo w większości państw EŚW był wyższy niż osób w wieku 55 lat i więcej, natomiast w 2014 r. we wszystkich 11 badanych krajach relacja ta uległa odwróceniu.

Tabela 3.12. Struktura aktywnych zawodowo według grup wiekowych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004		2009		2014	
	15–24 lata	55–64 lata	15–24 lata	55–64 lata	15–24 lata	55–64 lata
Bułgaria	9,4	10,7	8,3	14,0	6,1	17,5
Chorwacja	12,1	9,2	9,9	12,1	8,9	13,2
Czechy	9,4	11,7	8,1	14,1	6,8	15,5
Estonia	12,2	12,6	10,8	15,7	8,7	17,8
Litwa	8,2	11,7	9,2	13,0	9,1	16,3
Łotwa	12,1	12,1	12,2	13,8	8,9	16,8
Polska	12,7	6,4	10,3	9,7	8,5	14,5
Rumunia	12,6	8,6	10,0	11,4	7,5	13,9
Słowacja	13,2	5,9	9,6	10,1	7,8	13,6
Słowenia	11,1	7,0	9,9	9,1	7,1	11,4
Węgry	8,6	9,0	7,2	11,0	7,5	14,1

Źródło: jak do tab. 3.1.

W analizowanym okresie zmniejszył się znacząco udział osób w wieku do 24 lat w zasobie aktywnych zawodowo. Przyczyn spadku odsetka aktywnych zawodowo w najmłodszej grupie wiekowej można upatrywać w kontynuacji nauki oraz wzroście emigracji zarobkowej. Najbardziej mobilne przestrzennie są bowiem osoby młode. Spadek udziału w zasobie aktywnych zawodowo wśród osób do 24 lat w pewnej mierze był spowodowany niekorzystnymi zmianami demograficznymi w tej grupie krajów, czyli starzeniem się populacji.

Na zakończenie, w tabeli 3.13 przedstawiono dane o strukturze aktywnych zawodowo w dwóch grupach osób: z wykształceniem podstawowym oraz z wykształceniem wyższym. Widzimy, że w badanych latach w większości państw Europy Środkowo-Wschodniej (za wyjątkiem Rumunii) udział osób z wykształceniem wyższym w zasobie aktywnych zawodowo był wyższy niż osób z wykształceniem podstawowym. Rumunia stanowiła wyjątek w badanej grupie krajów EŚW. W latach 2004, 2009 oraz 2014 odsetek osób z wykształceniem wyższym w zasobie aktywnych zawodowo był niższy niż osób o najniższym poziomie wykształcenia. Uzyskane rezultaty są zgodne z teorią ekonomii. Poziom aktywności zawodowej ludności jest rosnącą funkcją poziomu wykształcenia. Osoby z wykształceniem wyższym są ponadto najbardziej mobilne.

Tabela 3.13. Struktura aktywnych zawodowo według wykształcenia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004		2009		2014	
	podstawowe	wyższe	podstawowe	wyższe	podstawowe	wyższe
Bułgaria	20,9	23,8	15,7	25,2	13,6	29,5
Chorwacja	19,9	18,1	15,9	19,4	11,5	24,3
Czechy	7,9	12,9	6,5	16,1	5,0	22,0
Estonia	11,5	31,6	10,3	35,6	8,6	39,2
Litwa	10,3	27,1	6,6	33,4	5,4	39,4
Łotwa	15,2	20,1	12,3	26,2	9,4	31,8
Polska	12,0	17,1	8,4	24,5	6,5	30,9
Rumunia	24,5	11,8	22,0	15,7	22,9	18,9
Słowacja	8,8	13,0	5,9	16,5	6,5	20,8
Słowenia	16,7	19,7	13,2	24,8	11,2	31,0
Węgry	15,4	19,7	13,6	22,3	12,7	25,2

Źródło: jak do tab. 3.1.

W okresie 2004–2014 we wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej wzrastał udział osób z wykształceniem wyższym w zasobie aktywnych zawodowo przy równoczesnym spadku odsetka osób legitymujących się wykształceniem podstawowym.

Najwyższym odsetkiem osób z wykształceniem wyższym w 2014 r. charakteryzowały się Estonia i Litwa. Odsetek osób z wykształceniem w 2004 r. wynosił w: Estonii 39,2%, na Litwie 39,4%. Natomiast najniższym udziałem osób z wykształceniem podstawowym w zasobie aktywnych zawodowo w 2014 r. charakteryzowały się Czechy oraz Litwa. Odsetek aktywnych zawodowo legitymujących się najniższym poziomem wykształcenia w tych krajach wynosił odpowiednio 5% oraz 5,4%.

W 2014 r. w porównaniu do 2004 r. dokonały się istotne zmiany w strukturze aktywnych zawodowo w Polsce. Odsetek osób aktywnych zawodowo z wykształceniem podstawowym zmniejszył się z 12% w 2004 do 6,5% w 2014 r., zaś udział osób z wykształceniem wyższym w grupie aktywnych zawodowo wzrósł w tym samym okresie z 17,1% do 30,9%.

3.6. Podsumowanie

Z przeprowadzonych w tym rozdziale analiz wynikają następujące wnioski.

Po pierwsze, w badanym okresie wzrósł poziom aktywności zawodowej we wszystkich badanych grupach państw oraz krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Po drugie, globalny kryzys tylko w nieznacznym stopniu wpłynął na poziom aktywności zawodowej w niektórych krajach EŚW. Należy podkreślić, że w latach 2008–2010 w państwach Europy Środkowo-Wschodniej poziom aktywności zawodowej wzrósł najsilniej spośród badanych grup krajów.

Po trzecie, we wszystkich grupach państw oraz poszczególnych krajach EŚW kobiety charakteryzowały się niższym poziomem aktywności zawodowej niż mężczyźni. Przyczyną niższej aktywności zawodowej kobiet są obowiązki rodzinne.

Po czwarte, osoby w wieku do 24 lat charakteryzowały się w badanym okresie niższym poziomem aktywności zawodowej niż osoby w wieku 55 lat i więcej. Ponadto, w latach 2004–2014 wzrastał udział osób w wieku 55 lat i więcej, malał natomiast odsetek ludzi młodych w zasobie aktywnych zawodowo.

Po piąte, w latach 2004–2014 we wszystkich grupach krajów oraz 11 państwach EŚW osoby z wykształceniem wyższym charakteryzowały się prawie dwukrotnie wyższym poziomem współczynników aktywności zawodowej w porównaniu do osób z wykształceniem podstawowym. Osoby z wykształceniem wyższym dysponują najwyższym poziomem kwalifikacji zawodowych oraz są najbardziej mobilne.

Rozdział 4

Zatrudnienie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014

Piotr Gabrielczak

4.1. Wprowadzenie

Zatrudnienie jest jednym z fundamentalnych parametrów nie tylko rynku pracy, lecz także gospodarki jako takiej, wielkość ta wskazuje bowiem na wykorzystanie jednego z głównych czynników produkcji oraz ma wpływ na dochody społeczeństwa, pochodzące w większości z wynagrodzeń za pracę. Zatrudnienie w pewnym sensie kształtuje, ale i jest kształtowane przez podażową oraz popytową stronę gospodarki.

Teoretyczne wprowadzenie do zagadnienia determinant zatrudnienia i mechanizmów jego dostosowywania się do zmian koniunktury zostało przedstawione w rozdziale pierwszym niniejszej pracy. Celem obecnego rozdziału jest pokazanie empirycznie stwierdzonych tendencji zmian zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej w dobie światowego kryzysu. Zostaną zaprezentowane analizy szeregów czasowych wielkości zatrudnienia w latach 2004–2014 w państwach szeroko rozumianej Europy Środkowo-Wschodniej, będących jednocześnie nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej¹. Analizie poddano zatem kraje grupy V4 (Czechy, Polska, Słowacja i Węgry), kraje bałtyckie (Estonia, Litwa i Łotwa) oraz kraje południowe (kraje bałkańskie, tj. Bułgaria, Chorwacja i Słowenia, a także powiązana z nimi kulturowo i historycznie Rumunia). Ponadto, przeprowadzono szereg analiz porównawczych, m.in. z uwzględnieniem grup państw, przekrojów siły roboczej, sektorów gospodarczych oraz okresów wyznaczonych w odniesieniu do głównej fali kryzysu w regionie (lata 2009–2010).

1 Oznacza to kraje, których akcesja do UE nastąpiła nie wcześniej niż w 2004 r. Z tego powodu w analizie nie uwzględniono np. Grecji, która jako państwo bałkańskie mogłaby zostać zaliczona do szeroko pojmowanej Europy Środkowo-Wschodniej. Skupienie się jednak na nowych krajach członkowskich miało na celu zawężenie rozważań do grupy państw na względnie podobnym poziomie rozwoju.

4.2. Tendencje zmian zatrudnienia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Obecny podrozdział zawiera podstawowe analizy szeregów czasowych opisujących wielkość zatrudnienia w państwach EŚW. Najpierw zostanie omówione zatrudnienie w ujęciu absolutnym i wskaźniki zatrudnienia ogółem. W dalszej części będą uwzględnione również podziały siły roboczej według podstawowych kryteriów demograficznych, rodzaju zatrudnienia i charakteru wykonywanej pracy.

4.2.1. Wielkość zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej

Globalne zatrudnienie w krajach EŚW kształtowało się odmiennie w poszczególnych krajach. Szczegółowe dane dotyczące wielkości zatrudnienia² zostały przedstawione w tab. 4.1. Warto zauważyć, że rynek pracy państw EŚW jest względnie niewielki w skali całej UE. Zatrudnienie w krajach EŚW stanowi zaledwie około 20% całego zatrudnienia w UE. Także w obrębie tej części Europy widoczne są nierównomierne podziały. Ponad 60% zatrudnionych w EŚW pracuje na rynkach państw Grupy Wyszehradzkiej (V4), zaś dwukrotnie mniej w krajach południowych regionu. Najmniejszy jest rynek państw bałtyckich, na którym w 2014 r. zatrudnienie znalazło około 7% wszystkich zatrudnionych w EŚW. Państwami o największym zatrudnieniu są Polska i Rumunia, a także Czechy i Węgry. Najmniejsze rynki pracy znajdują się w Estonii, na Łotwie i w Słowenii.

Wykres 4.1 ukazuje dynamikę zatrudnienia³ w badanym okresie w państwach UE i EŚW wraz z jej składowymi. Analiza wykresu pozwala zauważyć pewne istotne różnice pomiędzy grupami krajów. Linie dynamiki zatrudnienia dla całej Unii Europejskiej oraz dla krajów UE 15 niemal się pokrywają, co dowodzi, że to kraje tzw. „starej” Unii w większości tworzą rynek pracy UE. Z kolei porównanie linii dynamiki zatrudnienia w państwach EŚW i UE 28 wskazuje, że spadek zatrudnienia wywołany kryzysem był silniejszy w EŚW, ale ogólny okres trwania spadków był podobny. Inaczej jednak wygląda porównanie wyodrębnionych składowych

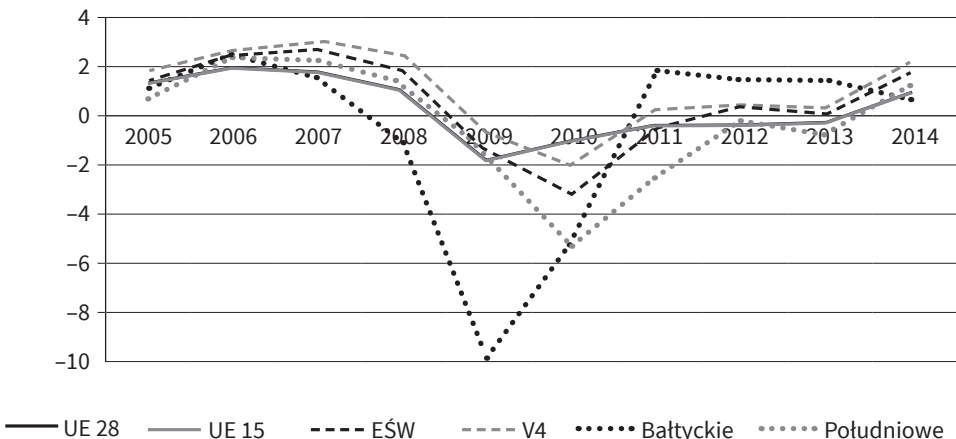
2 Przez ogół zatrudnienia rozumie się tu zatrudnienie osób w wieku produkcyjnym, tzn. 15–64 lata. Wszelkie przytaczane dane, o ile nie wyszczególniono inaczej w nagłówku tabeli lub wykresu, dotyczą tego przedziału wiekowego.

3 Dynamika zatrudnienia mierzona jest przyrostem względnym. Oznacza to, że dynamika D wielkości X dla okresu t ma postać: $D_t = \frac{X_t - X_{t-1}}{X_{t-1}} \cdot 100\%$ i jest podawana w procentach.

Tabela 4.1. Zatrudnienie w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (mln osób)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	205,6	208,5	212,5	216,5	218,9	214,9	212,8	212,0	211,3	210,8	212,8
UE 15	204,1	207,0	211,0	214,8	217,2	213,2	211,1	210,4	209,8	209,3	211,3
Bułgaria	2,9	2,9	3,1	3,2	3,3	3,2	3,0	2,9	2,9	2,9	2,9
Chorwacja	1,5	1,5	1,5	1,7	1,7	1,7	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5
Czechy	4,6	4,7	4,8	4,9	4,9	4,9	4,8	4,8	4,8	4,8	4,9
Estonia	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6
Litwa	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,2	1,2	1,2	1,3	1,3
Łotwa	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9
Polska	13,5	13,8	14,3	15,0	15,6	15,6	15,2	15,3	15,3	15,3	15,6
Rumunia	8,6	8,7	8,8	8,8	8,9	8,8	8,3	8,1	8,2	8,2	8,3
Słowacja	2,2	2,2	2,3	2,4	2,4	2,4	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
Słowenia	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Węgry	3,9	3,9	3,9	3,9	3,8	3,7	3,7	3,7	3,8	3,9	4,1
EŚW	41,0	41,6	42,7	43,8	44,7	44,0	42,6	42,3	42,5	42,5	43,3
V4	24,2	24,6	25,3	26,1	26,7	26,6	26,1	26,1	26,3	26,3	26,9
Bałtyckie	2,9	2,9	3,0	3,1	3,0	2,7	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7
Południowe	13,9	14,0	14,4	14,7	14,9	14,7	13,9	13,6	13,6	13,5	13,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 3.08.2015].

Wykres 4.1. Dynamika zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (% w stosunku do roku poprzedniego)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 3.08.2015].

podregionów EŚW. W krajach bałtyckich spadek zatrudnienia wystąpił zdecydowanie szybciej niż w całej UE, a nawet EŚW, a także był nieporównywalnie głębszy. Jak można się jednak spodziewać, po tak silnym szoku również z pewnym wyprzedzeniem nastąpiło odbicie i dynamika zatrudnienia w krajach bałtyckich już w 2011 r. była dodatnia, podczas gdy w całej UE, jak również w całej EŚW była ona ujemna (choć bliska zero) aż do 2014 r. W krajach południowych przebieg załamania był zbliżony do ogólnego wzorca dla Unii Europejskiej – lata 2009–2013 charakteryzowały się spadkami zatrudnienia, by w 2014 r. ponownie odnotować wzrost. Jedyną istotną różnicą jest fakt, iż w latach 2010–2011 tempo ograniczania zatrudnienia w południowych państwach EŚW było widocznie szybsze niż w UE czy EŚW ogółem. Na tym tle wyróżniają się państwa grupy V4. Spadek zatrudnienia w tych krajach był niewielki i krótkotrwały. Biorąc to pod uwagę, można powiedzieć, że najlepiej w całej UE znieśli one globalny kryzys gospodarczy.

Tabela 4.2. Dynamika zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (% w stosunku do roku poprzedniego)

Kraj	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	1,4	1,9	1,9	1,1	-1,8	-1,0	-0,3	-0,3	-0,3	1,0
UE 15	1,4	2,0	1,8	1,1	-1,8	-1,0	-0,3	-0,3	-0,2	1,0
Bułgaria	2,4	4,2	4,5	3,0	-3,1	-6,1	-2,8	-1,1	-0,2	1,3
Chorwacja	0,4	1,0	11,0	1,8	-1,0	-3,5	-3,9	-3,5	-2,3	3,2
Czechy	1,5	1,3	1,8	1,6	-1,5	-1,0	-0,3	0,3	0,7	0,8
Estonia	2,4	5,5	1,0	0,0	-9,3	-4,4	6,1	1,6	0,9	0,5
Litwa	0,9	-0,6	1,2	-1,8	-7,7	-5,1	0,1	1,5	1,6	1,9
Łotwa	0,7	5,2	2,4	-0,7	-13,1	-5,5	1,4	1,3	1,7	-0,9
Polska	2,4	3,6	4,6	3,7	0,5	-2,5	0,5	0,2	-0,2	1,8
Rumunia	0,2	2,2	0,1	0,4	-0,9	-5,7	-2,0	1,0	-0,5	0,9
Słowacja	2,2	4,0	2,4	3,1	-2,8	-2,1	-0,2	0,6	0,0	1,4
Słowenia	0,8	1,3	2,2	1,9	-2,1	-1,4	-2,8	-0,9	-2,0	0,5
Węgry	0,1	0,7	-0,8	-1,4	-2,6	-0,4	0,6	1,8	1,8	5,4
EŚW	1,4	2,6	2,7	1,8	-1,5	-3,2	-0,5	0,4	0,0	1,7
V4	1,9	2,7	3,0	2,5	-0,6	-1,9	0,3	0,5	0,3	2,1
Bałtyckie	1,2	2,5	1,6	-1,1	-9,8	-5,1	1,8	1,5	1,5	0,7
Południowe	0,7	2,4	2,3	1,3	-1,5	-5,2	-2,5	-0,1	-0,7	1,2

Źródło: jak do tab. 4.1.

Tabela 4.2 bardziej szczegółowo przedstawia informacje o dynamice zatrudnienia. Pokazuje ona dane dla poszczególnych państw, co pozwala zauważyć niewielkie wahnięcia, nieobserwowalne w skali grup państw. Interesujący jest fakt, iż pierwszym państwem, w którym doszło do kurczenia się zatrudnienia były Węgry, wyprzedzające w tym względzie nawet kraje bałtyckie. Spadki te okazały się jednak bardzo małe i umożliwiły szybki zwrot trendu po ustaniu głównej fali kryzysu w latach 2009–2010. W 2007 r. doszło do spadku tempa wzrostu gospodarczego Węgier, zatem odnotowane niewielkie redukcje zatrudnienia mogły już być związane z pierwszymi dostosowaniami na rynku pracy na wypadek kryzysu⁴. Poza krajami bałtyckimi, których niezwykłą wrażliwością na współczesny globalny kryzys tłumaczy się ich znaczną otwartością oraz podatnością na szoki transmitowane z innych państw, gwałtowne spadki zatrudnienia zaobserwowano także w 2010 r. w Bułgarii i Rumunii, zatem w najbardziej zagrożonych państwach (według PKB *per capita*) regionu. Sugeruje to, że ogólna kondycja gospodarcza w czasie kryzysu przekłada się także na konieczność drastycznych dostosowań na rynku pracy.

Aby umożliwić bardziej syntetyczne spojrzenie na rozwój sytuacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, zbadano procentowy przyrost (lub spadek) wielkości zatrudnienia, jednak nie w ujęciu rok do roku, lecz w dłuższych okresach⁵. Wyodrębniono okres przed kryzysem (lata 2005–2008), okres głównej fali kryzysu w regionie (2009–2010) oraz fazę podnoszenia się z kryzysu (2011–2014). Okresy przed i po głównej fali kryzysu mają równą długość, co umożliwia porównanie łącznej dynamiki zatrudnienia w tym czasie. W pierwszym okresie policzono łączną procentową zmianę liczby zatrudnionych w 2008 r. w stosunku do 2004 r., w drugim podsumowano zmianę w 2010 r. względem 2008 r., zaś w trzecim – całkowitą dynamikę zatrudnienia w 2014 r. względem 2010 r. Na koniec przedstawiono również zmianę w całym badanym okresie, a zatem w 2014 r. względem 2004 r. Wyniki przedstawiono w tab. 4.3.

4 W latach 2006–2007 przekonanie o nadchodzącym poważnym załamaniu światowym nie było powszechne. Świadczą o tym np. negatywne reakcje na pesymistyczną prognozę Nouriel Roubiniego przedstawioną w 2006 r. na forum Międzynarodowego Funduszu Walutowego (Mihm 2008). Ponadto dynamika węgierskiego PKB po zachwianiu w 2006 r., w 2007 r. wciąż była dodatnia i względnie wysoka (w ujęciu nominalnym nawet dwucyfrowa – niespełna 2% w 2006 r. i ponad 11% w 2007 r. według Eurostatu). Dlatego dostosowania w 2007 r. należy raczej uznać nie za reakcję na kryzys, lecz za przejaw jego antycypacji.

5 Zastosowano formułę analogiczną do stopy zmiany, jednak opóźnienie o jeden okres zastąpiono ogólniejszym opóźnieniem o k okresów: $D_t = \frac{x_t - x_{t-k}}{x_{t-k}} \cdot 100\%$.

Tabela 4.3. Dynamika zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej według okresów (%; łączna zmiana w stosunku do ostatniego roku poprzedniego okresu)

Kraj	2005–2008	2009–2010	2011–2014	2005–2014
UE 28	6,5	-2,8	0,0	3,5
UE 15	6,4	-2,8	0,1	3,5
Bułgaria	14,9	-8,9	-2,8	1,8
Chorwacja	14,6	-4,4	-6,5	2,4
Czechy	6,4	-2,5	1,5	5,3
Estonia	9,1	-13,3	9,4	3,4
Litwa	-0,3	-12,4	5,2	-8,1
Łotwa	7,8	-17,8	3,6	-8,2
Polska	15,2	-2,1	2,4	15,5
Rumunia	2,9	-6,5	-0,6	-4,4
Słowacja	12,2	-4,8	1,8	8,8
Słowenia	6,3	-3,5	-5,2	-2,7
Węgry	-1,5	-3,1	10,0	5,0
EŚW	8,9	-4,7	1,6	5,4
V4	10,6	-2,5	3,2	11,2
Bałtyckie	4,2	-14,4	5,6	-5,8
Południowe	6,8	-6,6	-2,1	-2,3

Źródło: jak do tab. 4.1.

EŚW w każdym z podokresów charakteryzowała się dynamiką silniejszą co do wartości niż cała UE czy też kraje UE 15. W okresach wzrostowych zatrudnienie w EŚW rosło szybciej, zaś w czasie głównej fali kryzysu – intensywniej spadało. Jednak w całym okresie 2005–2014 względny przyrost liczby zatrudnionych w państwach EŚW był większy niż w UE ogółem. W okresie przedkryzysowym jedynie Węgry zanotowały regres wielkości zatrudnienia. Pomimo tego faktu, grupa V4 jako całość i tak charakteryzowała się najbardziej dynamicznym wzrostem zatrudnienia. Działo się to głównie za sprawą dwucyfrowego wzrostu zatrudnienia w Polsce i na Słowacji. Tak duże przyrosty odnotowały również Bułgaria i Chorwacja, jednak wobec słabszego tempa rozwoju rynku pracy w Rumunii, a także Słowenii, grupa państw południowych nie wyprzedzała łącznie pod względem dynamiki całej UE. Podobna sytuacja wystąpiła w krajach bałtyckich, które jako grupa wypadły najsłabiej, jednak wynikało to z niemal zerowego przyrostu zatrudnienia na Litwie w okresie przed kryzysem, podczas gdy Łotwa i Estonia charakteryzowały się blisko dwucyfrowymi wskaźnikami.

Z kolei w latach najsilniejszego kryzysu wszystkie państwa odnotowały regres zatrudnienia. Największy był on w państwach bałtyckich oraz w Bułgarii i Rumunii. Najlepiej z kryzysem poradziły sobie kraje Grupy Wyszehradzkiej. Zatrudnienie w Polsce, Czechach i na Węgrzech spadło w latach 2009–2010 o około 2–3%, podczas gdy na Słowacji o niespełna 5%. Spadki te były więc porównywalne z tymi w krajach „starej” Unii. Kraje południowe odnotowały łączne zmniejszenie się zatrudnienia o ponad 6,5%, przy czym w Chorwacji i na Słowenii spadki były zdecydowanie niższe niż w Bułgarii i Rumunii.

Ostatni badany podokres najmocniej podzielił analizowane państwa. W wielu z nich zatrudnienie zaczęło już wzrastać na tyle, iż w sumie dynamika w latach 2011–2014 była dodatnia, lecz w niektórych krajach wciąż obserwowano kurczenie się rynku pracy i łączna zmiana była w tym czasie nadal negatywna. Najsilniejsze procentowe przyrosty zatrudnienia odnotowały kraje bałtyckie oraz Węgry, co jednak nie może dziwić wobec faktu, iż te państwa najszybciej weszły w fazę redukcji zatrudnienia i spadki były w nich względnie silne, zatem należało spodziewać się znacznego w sensie procentowym odbicia, co wynika z tzw. efektu bazy⁶. Niewielkie procentowe przyrosty liczby zatrudnionych odnotowano w pozostałych krajach grupy V4 – Polsce, Czechach i na Słowacji. Tymczasem we wszystkich krajach grupy południowej zatrudnienie wciąż spadało, powodując sumaryczne spadki również w ostatnim podokresie. W Rumunii i Bułgarii, w których sytuacja prezentowała się najgorzej w czasie głównego uderzenia kryzysu, w okresie 2011–2014 spadki były jednak już mniej dotkliwe, podczas gdy w Słowenii i Chorwacji były one nawet większe niż w latach 2009–2010. Może to świadczyć o nieefektywności rynków pracy tej grupy oraz opóźnieniach w procesach dostosowawczych.

Dla państw bałtyckich oraz grupy V4 początek badanego okresu pokrywa się z ich akcesją do UE, podczas gdy kraje grupy południowej, oprócz Słowenii, przystępowały do UE później. Bułgaria i Rumunia przyłączyły się w 2007 r., zatem tuż przed kryzysem, zaś Chorwacja w 2013 r., a więc już po ustaniu głównej fali kryzysu globalnego. Ponadto Słowenia przystąpiła do strefy euro jeszcze przed kryzysem (w 2007 r.), zaś Słowacja (2009) w czasie kryzysu, a Estonia (2011) tuż po ustaniu

6 W okresie kryzysowym zatrudnienie w tych państwach znacznie spadło, więc jego referencyjna wielkość (tzw. baza), znajdująca się w mianowniku liczonego indeksu dynamiki, w okresie pokryzysowym była niewielka. To spowodowało, że nawet jeśli w istocie zatrudnienie po kryzysie zaledwie wróciłoby do poziomu sprzed kryzysu, to odnotowana dynamika w fazie pokryzysowej byłaby relatywnie duża. Z tego też powodu kraje, które doświadczyły mniej dotkliwych spadków w czasie głównej fali kryzysu, po jej ustaniu nie cechowały się także spektakularną dynamiką wzrostową – baza referencyjna do pomiaru wzrostu była bowiem względnie wysoka.

najsilniejszych symptomów⁷. Czy jednak przekłada się to na łączny efekt dla rynku pracy tych państw w badanej dekadzie? W całej UE zatrudnienie wzrosło w tym czasie o 3,5%, zaś w EŚW o ponad 5%. Do czołówki państw, którym udało się najbardziej zwiększyć liczbę osób zatrudnionych w tym czasie, należą Polska, Słowacja, Czechy i Węgry (cała Grupa Wyszehradzka). Ponadto łączną dodatnią zmianę, choć niewielką, odnotowano w Estonii, Bułgarii i Chorwacji. Natomiast Litwa i Łotwa, a także Rumunia i Słowenia zanotowały łączny spadek zatrudnienia. Decydujące były zatem prawdopodobnie inne czynniki, niż tylko długość okresu przynależności do UE i przyjęcie wspólnej waluty, choć te czynniki nie były zapewne całkiem bez znaczenia. Kolejnymi czynnikami mogły być: ogólna kondycja i stopień rozwoju gospodarki, a także skala jej otwartości, wskazująca na uzależnienie od warunków zewnętrznych.

4.2.2. Wskaźniki zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej

Liczba zatrudnionych stanowi podstawową informację o wielkości danego rynku pracy. Jednak z punktu widzenia jakości tego rynku bardzo ważny jest również wskaźnik zatrudnienia, rozumiany jako udział zatrudnionych w ogóle osób w wieku produkcyjnym. Zmiany wskaźnika zatrudnienia mogą świadczyć o zmianach postaw społeczeństwa lub warunków na rynku pracy, związanych np. z trudnościami w znalezieniu zatrudnienia. Wartości tego wskaźnika zostały przedstawione w tab. 4.4.

Wskaźniki zatrudnienia dla całej UE oraz dla UE 15, po niewielkim załamaniu w 2009 r. względem 2008 r., stabilizują się na poziomie około 65%. Wskaźniki zatrudnienia dla EŚW są zauważalnie niższe, ale jednocześnie widać wyraźną konwergencję, której źródłem jest znaczący wzrost wskaźnika zatrudnienia w krajach EŚW. Tendencja ta uległa chwilowemu zahamowaniu w 2009 r., ale już od 2012 r. ponownie jest widoczna niemal we wszystkich analizowanych państwach. Biorąc pod uwagę fakt, iż wielkości absolutne zatrudnienia podlegały jednak większym fluktuacjom, należy stwierdzić, że zmiany te mogą być stymulowane zmianami populacji w wieku produkcyjnym w krajach EŚW, co w istocie oznacza migracje siły roboczej. Zwłaszcza należy spodziewać się migracji w okresach kryzysowych. Wielkość emigracji z państw EŚW przedstawiona została w tab. 4.5.

7 W 2014 r. do strefy euro dołączyła też Łotwa, a w 2015 – Litwa. Wydaje się jednak, że w przypadku obu tych państw nie powinno mieć to znaczenia w badanym okresie, kończącym się w 2014 r. Znaczące mogły jednak być oczekiwania co do przyjęcia wspólnotowego pieniądza.

Tabela 4.4. Wskaźniki zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	62,9	63,4	64,3	65,2	65,7	64,4	64,1	64,2	64,1	64,1	64,9
UE 15	64,8	65,3	66,1	66,8	67,1	65,7	65,3	65,4	65,1	65,0	65,6
Bułgaria	54,2	55,8	58,6	61,7	64,0	62,6	59,7	58,4	58,8	59,5	61,0
Chorwacja	54,7	55,0	55,6	59,0	60,0	59,4	57,4	55,2	53,5	52,5	54,6
Czechy	64,2	64,8	65,3	66,1	66,6	65,4	65,0	65,7	66,5	67,7	69,0
Estonia	63,1	64,8	68,4	69,8	70,1	63,8	61,2	65,3	67,1	68,5	69,6
Litwa	61,6	62,9	63,6	65,0	64,4	59,9	57,6	60,2	62,0	63,7	65,7
Łotwa	61,0	62,1	65,9	68,1	68,2	60,3	58,5	60,8	63,0	65,0	66,3
Polska	51,7	52,8	54,5	57,0	59,2	59,3	58,9	59,3	59,7	60,0	61,7
Rumunia	57,7	57,6	58,8	58,8	59,0	58,6	60,2	59,3	60,2	60,1	61,0
Słowacja	57,0	57,7	59,4	60,7	62,3	60,2	58,8	59,3	59,7	59,9	61,0
Słowenia	65,3	66,0	66,6	67,8	68,6	67,5	66,2	64,4	64,1	63,3	63,9
Węgry	56,8	56,9	57,4	57,0	56,4	55,0	54,9	55,4	56,7	58,1	61,8
EŚW*	56,1	56,8	58,2	59,7	60,8	59,9	59,5	59,6	60,2	60,6	62,3
V4*	54,9	55,8	57,1	58,8	60,2	59,7	59,3	59,7	60,4	61,0	62,9
Bałtyckie*	61,7	63,0	65,3	67,0	66,8	60,8	58,6	61,4	63,4	65,1	66,7
Południowe*	57,0	57,4	58,8	60,0	60,8	60,1	60,1	58,9	59,3	59,2	60,4

* Szacunki własne – średnie wartości wskaźnika, ważone według udziału poszczególnych krajów w populacji grupy.

Źródło: jak do tab. 4.1.

Tabela 4.5. Emigracja z państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz grup krajów (tys. osób)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bułgaria*	b.d.	b.d.	b.d.	3,0	2,1	b.d.	b.d.	b.d.	16,6	19,7
Chorwacja*	6,8	b.d.	7,7	9,0	7,5	b.d.	b.d.	12,7	12,9	15,3
Czechy	34,8	24,1	33,5	20,5	51,5	61,8	61,1	55,9	46,1	25,9
Estonia	2,9	4,6	5,5	4,4	4,4	4,7	5,3	6,2	6,3	6,7
Litwa	37,7	57,9	32,4	30,4	25,8	38,5	83,2	53,9	41,1	38,8
Łotwa	20,2	17,6	17,0	15,5	27,0	38,2	39,7	30,3	25,2	22,6
Polska	18,9	22,2	46,9	35,5	74,3	229,3	218,1	265,8	275,6	276,4
Rumunia*	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	302,8	246,6	198,0	195,6	170,2	161,8
Słowacja	6,5	2,8	3,1	3,6	4,9	4,8	4,4	1,9	2,0	2,8
Słowenia	8,3	8,6	13,7	14,9	12,1	18,8	15,9	12,0	14,4	13,4
Węgry	3,8	3,7	4,3	4,5	9,6	10,5	13,4	15,1	22,9	34,7
V4	64,0	52,7	87,8	64,1	140,3	306,3	297,0	338,7	346,6	339,8
Bałtyckie	60,8	80,1	54,9	50,2	57,2	81,4	128,1	90,4	72,6	68,1

* Z powodu braku danych nie policzono emigracji dla całej Europy Środkowo-Wschodniej oraz dla krajów południowych.

Źródło: jak do tab. 4.1.

We wszystkich państwach oprócz Rumunii widoczny jest skokowy przyrost emigracji w roku 2008 lub 2009, zatem w początkowej fazie głównej fali kryzysów. Podwyższony poziom emigracji w niektórych państwach, np. w Polsce, na Węgrzech czy w Estonii, utrzymuje się już do końca okresu badawczego, zaś w innych, np. w Czechach, na Litwie, Słowacji i w Słowenii, zaczyna stopniowo opadać, począwszy mniej więcej od 2011 r.

Ponownie stosując podejście syntetyczne, wyodrębniające w analizie okres przed kryzysem, główną falę kryzysu oraz okres regeneracji po tejże fali, można zaobserwować pewne zróżnicowanie między krajami EŚW. Dane te zawarte są w tab. 4.6.

Tabela 4.6. Przeciętne wskaźniki zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej według okresów (%)

Kraj	2004–2008	2009–2010	2011–2014	2004–2014
UE 28	64,3	64,3	64,3	64,3
UE 15	66,0	65,5	65,3	65,7
Bułgaria	58,9	61,2	59,4	59,5
Chorwacja	56,9	58,4	54,0	56,1
Czechy	65,4	65,2	67,2	66,0
Estonia	67,2	62,5	67,6	66,5
Litwa	63,5	58,8	62,9	62,4
Łotwa	65,1	59,4	63,8	63,6
Polska	55,0	59,1	60,2	57,6
Rumunia	58,4	59,4	60,2	59,2
Słowacja	59,4	59,5	60,0	59,6
Słowenia	66,9	66,9	63,9	65,8
Węgry	56,9	55,0	58,0	56,9
EŚW	58,3	59,7	60,7	59,4
V4	57,4	59,5	61,0	59,1
Bałtyckie	64,7	59,7	64,2	63,6
Południowe	58,8	60,1	59,4	59,3

Źródło: jak do tab. 4.1.

Średnia wartość wskaźnika zatrudnienia w UE była niezmienna w każdym z podokresów. Z kolei w Europie Środkowo-Wschodniej widać systematyczny wzrost tego wskaźnika, przy czym dla większości państw EŚW był on znacznie niższy niż dla UE ogółem. Jedynie w krajach bałtyckich,

Czechach i Słowenii przeciętne wskaźniki zatrudnienia w całym okresie były porównywalne do tych w całej UE. Największy względny przyrost wskaźnika zatrudnienia w latach 2004–2014 odnotowały Polska, Bułgaria i Estonia, podczas gdy Chorwacja i Słowenia zanotowały w tym czasie niewielkie spadki wskaźników zatrudnienia.

Dodatkowo, uwidoczniły się odmienne dominujące wzorce dostosowań w każdym z podregionów EŚW. W krajach grupy V4, w których emigracja była najsilniejsza i istotnie wzrosła w czasie kryzysu, widoczny jest również sukcesywny przyrost przeciętnych wartości wskaźnika zatrudnienia, bowiem procesy migracyjne były silniejsze niż negatywne dostosowania po stronie zatrudnienia. Co więcej, procesy te były względnie trwałe, zatem nie nastąpiło odwrócenie tendencji w okresie pokryzysowym. Takie odwrócenie można zaobserwować w krajach południowych. Dominował w nich wzorzec, w którym wskaźnik zatrudnienia w okresie kryzysu wzrasta lub pozostaje niezmienny, zaś po kryzysie odnotowuje pewien spadek. Jest to związane z wyhamowaniem emigracji po ustaniu głównej fali kryzysu.

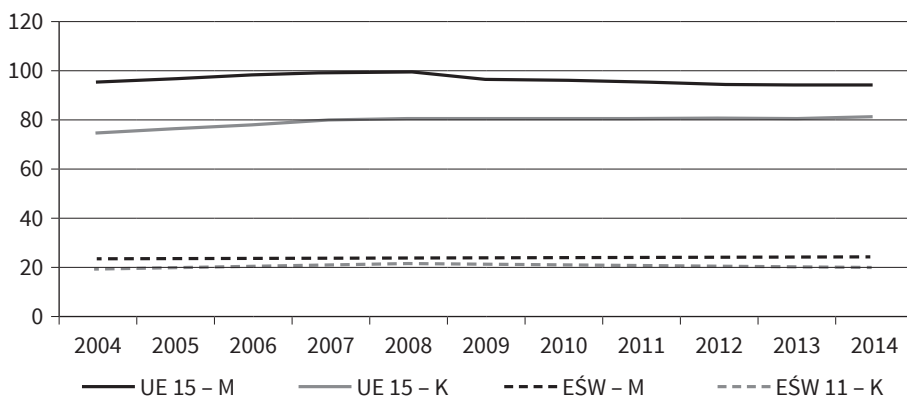
Z kolei w krajach bałtyckich można zauważyć spadek przeciętnego wskaźnika zatrudnienia w czasie najgłębszego kryzysu i jego powrót do wielkości sprzed kryzysu w ostatnim podokresie. W krajach tych emigracja nie była silna. Ponadto, wyraźny powrót do wyższych wartości parametrów ekonomicznych sprzed kryzysu jest charakterystyczny dla gospodarek o dużej otwartości, ponieważ są one podatne nie tylko na negatywne, lecz także pozytywne zewnętrzne szoki, zatem pierwsze symptomy ożywienia w krajach partnerskich stanowią dodatkową siłę odbudowującą gospodarki tych państw po fazie recesji. Ma to związek z dużą elastycznością międzynarodowych przepływów dóbr, które w okresie 2008–2010 odnotowały zarówno ogromny regres, jak i duże ożywienie (por. Alessandria 2013; Crowley, Luo 2011). W krajach o dużej otwartości takie wahnięcia musi powodować istotne fluktuacje popytu na pracę.

4.2.3. Zmiany zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej według podstawowych kategorii demograficznych

W niniejszym podrozdziale rozważone zostaną dwa podstawowe aspekty podziału populacji – płeć i wiek. W szczególności porównane będą zmiany zatrudnienia w okresie badawczym wśród kobiet i mężczyzn w celu zbadania, czy wystąpiły istotne różnice między reakcją obu grup na kryzys. Warto podkreślić, że jednym z ważnych problemów rynku pracy w krajach „starej” Unii w czasie kryzysu stało się znaczące ograniczenie zatrudnienia najmłodszych uczestników rynku pracy – osób do

25. roku życia. W tym kontekście dobrze byłoby sprawdzić, czy problem ten był równie powszechny w krajach EŚW. Ostatnią rozważaną kategorią podziału społeczeństwa jest poziom wykształcenia. Istotne wydaje się pytanie o to, czy wystąpienie kryzysu łączyło się ze zmianami w poziomie edukacji osób zatrudnionych, a zatem czy występuje związek między kryzysem a poziomem rozwoju kapitału ludzkiego.

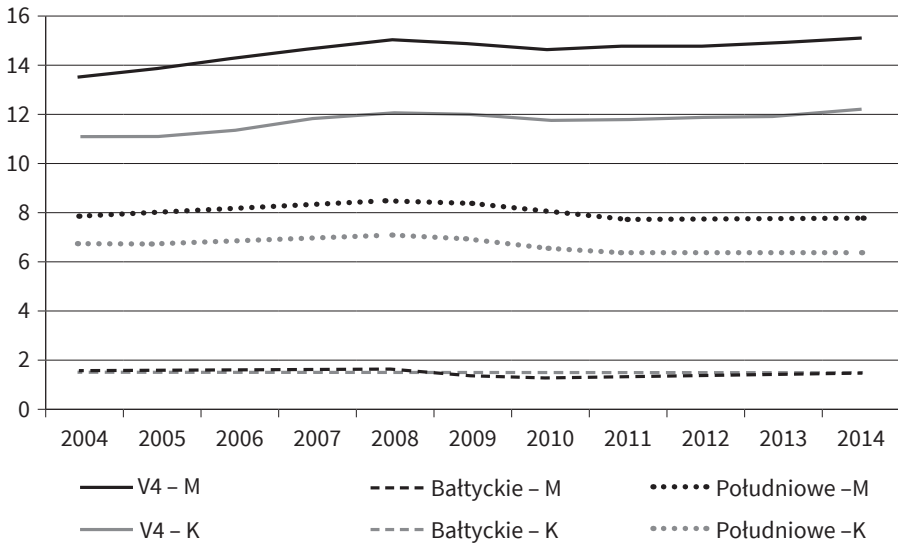
Poszukiwanie różnic w reakcjach na kryzys ze względu na płeć zatrudnionych warto zacząć od graficznej analizy zmian zatrudnienia. Wykres 4.2 ukazuje zmiany zatrudnienia wśród kobiet i mężczyzn w krajach UE 15 oraz w państwach EŚW. Z kolei wykres 4.3 przedstawia zmiany zatrudnienia w wyodrębnionych składowych EŚW, tj. w państwach grupy V4, w krajach bałtyckich oraz w grupie państw południowych.

Wykres 4.2. Zatrudnienie wśród kobiet i mężczyzn w krajach UE 15 oraz Europy Środkowo-Wschodniej (mln osób)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

Łatwo zauważyć, iż zatrudnienie kobiet i mężczyzn w krajach EŚW i „starej” Unii przebiegało diametralnie inaczej. Po pierwsze, w krajach UE 15 w latach przedkryzysowych różnice między poziomem zatrudnienia mężczyzn i kobiet były znaczne, co może stanowić pewne zaskoczenie wobec licznych unijnych inicjatyw równoważenia zatrudnienia osób obojga płci. Jednak w czasie kryzysu doszło do specyficznej konwergencji, wynikającej z faktu, iż zatrudnienie mężczyzn uległo istotnemu skurczeniu, podczas gdy zatrudnienie kobiet jedynie wytraciło szybkość wzrostu i pozostało na mniej więcej stałym poziomie. Tymczasem w krajach EŚW różnica liczby pracujących kobiet i mężczyzn była niemal stała w całym okresie, a zatrudnienie w obu grupach nieznacznie i równomiernie spało wskutek kryzysu.

Wykres 4.3. Zatrudnienie wśród kobiet i mężczyzn w podregionach Europy Środkowo-Wschodniej (mln osób)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

Kiedy rozpatrywane są podgrupy państw EŚW, zauważalne stają się różnice w dysproporcjach zatrudnienia kobiet i mężczyzn. Największe absolutne, ale i względne różnice występowały w krajach Grupy Wyszehradzkiej. W krajach południowych rozbieżności te były mniejsze, podczas gdy w państwach bałtyckich niemal w ogóle nie występowały. Zatem na mniejszych rynkach pracy zatrudnienie było bardziej zrównoważone pomiędzy płciami. Wszystkie podregiony EŚW łączy jednak to, że linie obrazujące zatrudnienie kobiet i mężczyzn pozostają w mniej więcej stałej odległości, zatem kryzys nie spowodował znaczących zmian struktury zatrudnienia według tego kryterium. Zważywszy na fakt, iż absolutne spadki i wzrosty były niemal identyczne, podczas gdy zatrudnienie kobiet w sensie absolutnym było niższe (przynajmniej w grupie państw południowych i V4), można stwierdzić, że – inaczej niż w krajach UE 15 – w EŚW to zatrudnienie kobiet charakteryzowało się nieco wyższą wrażliwością na zmiany koniunkturalne.

Bardziej szczegółowych analiz dokonamy na podstawie tab. 4.7, zawierającej dane o zmianach zatrudnienia kobiet i mężczyzn w krajach EŚW.

Tabela 4.7. Zatrudnienie wśród kobiet i mężczyzn w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (mln osób)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28 – M	116,6	118,1	120,0	122,1	123,0	119,7	118,4	117,7	117,2	116,7	117,8
UE 28 – K	92,3	93,9	96,1	98,2	99,8	99,2	98,4	98,5	98,6	98,7	99,9
UE 15 – M	93,4	94,4	95,8	97,2	97,6	94,8	94,2	93,7	93,0	92,5	93,2
UE 15 – K	72,9	74,4	76,1	77,7	79,0	78,6	78,5	78,7	78,8	78,9	79,8
Bułgaria – M	1,6	1,6	1,7	1,7	1,8	1,7	1,6	1,6	1,5	1,5	1,6
Bułgaria – K	1,4	1,4	1,5	1,5	1,6	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Chorwacja – M	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8
Chorwacja – K	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
Czechy – M	2,6	2,7	2,7	2,8	2,9	2,8	2,8	2,8	2,8	2,8	2,8
Czechy – K	2,0	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,2
Estonia – M	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Estonia – K	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Litwa – M	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Litwa – K	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7
Łotwa – M	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Łotwa – K	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4
Polska – M	7,6	7,8	8,1	8,4	8,7	8,7	8,6	8,6	8,7	8,6	8,8
Polska – K	6,2	6,3	6,5	6,8	7,1	7,1	6,9	6,9	6,9	6,9	7,1
Rumunia – M	4,9	5,0	5,1	5,1	5,2	5,1	4,9	4,7	4,8	4,8	4,8
Rumunia – K	4,2	4,1	4,2	4,2	4,2	4,1	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8
Słowacja – M	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Słowacja – K	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Słowenia – M	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Słowenia – K	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Węgry – M	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,0	2,0	2,0	2,0	2,1	2,2
Węgry – K	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8	1,9
EŚW – M	22,9	23,3	23,9	24,6	25,1	24,6	23,8	23,8	23,8	23,9	24,3
EŚW – K	19,2	19,3	19,8	20,3	20,6	20,4	19,7	19,5	19,6	19,6	19,9
V4 – M	13,5	13,9	14,3	14,7	15,0	14,9	14,6	14,7	14,8	14,8	15,1
V4 – K	11,0	11,1	11,4	11,8	12,0	12,0	11,8	11,8	11,9	11,9	12,2
Bałtyckie – M	1,5	1,5	1,6	1,6	1,6	1,4	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4
Bałtyckie – K	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Południowe – M	7,9	8,0	8,1	8,4	8,5	8,3	7,9	7,7	7,7	7,7	7,8
Południowe – K	6,7	6,7	6,9	7,0	7,0	6,9	6,5	6,4	6,3	6,3	6,3

Źródło: jak do tab. 4.1.

Tabela 4.7 pozwala na przeprowadzenie porównań nie tylko między płciami, lecz także pomiędzy krajami. Jako zbiór danych źródłowych może stanowić przedmiot zainteresowania czytelnika. Jednak z racji swej obszerności jest niewygodna do interpretacji. Dlatego też w tab. 4.8 przedstawiono procentowe różnice pomiędzy zatrudnieniem kobiet i mężczyzn w krajach EŚW (zatrudnienie mężczyzn = 100%). Takie ujęcie problemu, choć powoduje utratę części informacji, pozwala łatwo uchwycić zmianę proporcji zatrudnienia obu płci w czasie.

Tabela 4.8. Różnica w zatrudnieniu kobiet w stosunku do mężczyzn w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	-20,8	-20,5	-20,0	-19,6	-18,9	-17,2	-16,9	-16,4	-15,8	-15,4	-15,2
UE 15	-21,9	-21,3	-20,6	-20,0	-19,1	-17,2	-16,6	-16,0	-15,3	-14,7	-14,4
Bułgaria	-11,5	-12,7	-11,8	-12,2	-12,6	-12,2	-10,2	-10,8	-9,7	-10,3	-11,0
Chorwacja	-19,6	-18,6	-17,3	-21,2	-20,8	-17,3	-16,3	-18,2	-17,1	-14,4	-15,5
Czechy	-22,8	-23,9	-23,9	-24,6	-25,3	-25,3	-25,4	-24,6	-24,0	-23,3	-23,4
Estonia	-0,1	2,3	-2,3	-3,6	-3,8	3,9	4,6	-0,7	-1,3	-2,6	-4,8
Litwa	-4,2	-4,0	-1,6	-2,8	-1,8	9,0	11,2	7,6	6,6	3,2	3,8
Łotwa	-3,3	-4,2	-3,9	-4,2	-1,5	8,9	11,3	7,0	4,5	2,9	1,8
Polska	-17,7	-19,2	-19,4	-18,6	-18,8	-18,1	-19,4	-20,0	-19,8	-19,8	-19,3
Rumunia	-15,2	-16,9	-16,1	-17,2	-18,3	-18,8	-21,5	-19,9	-20,7	-21,6	-22,2
Słowacja	-18,0	-20,2	-21,8	-21,7	-21,5	-21,6	-19,6	-20,8	-21,3	-20,2	-20,5
Słowenia	-16,2	-15,9	-16,4	-17,4	-16,5	-15,2	-15,5	-15,0	-15,2	-16,8	-16,3
Węgry	-15,8	-15,6	-16,3	-16,7	-16,2	-14,9	-12,7	-14,0	-13,2	-15,0	-15,3
EŚW	-16,2	-17,4	-17,3	-17,6	-17,9	-17,0	-17,6	-17,9	-17,8	-18,0	-18,1
V4	-18,4	-19,7	-20,0	-19,8	-19,9	-19,3	-19,6	-20,1	-19,8	-19,8	-19,6
Bałtyckie	-3,1	-2,8	-2,5	-3,5	-2,1	7,9	9,8	5,5	4,1	1,8	1,2
Południowe	-15,0	-16,2	-15,4	-16,6	-17,3	-17,0	-18,2	-17,5	-17,8	-18,2	-18,8

Źródło: jak do tab. 4.1.

Na podstawie danych zamieszczonych w tab. 4.8 wyraźnie widać proces konwergencji poziomów zatrudnienia kobiet i mężczyzn zarówno w skali całej UE oraz w państwach „starej” Unii. Trendu takiego nie dostrzegamy w krajach EŚW, w których procentowa różnica nie tylko nie zmniejsza się, ale ulega nawet niewielkiemu zwiększeniu (co jest związane z podobnymi zmianami w sensie absolutnym, jednak przy niższym poziomie zatrudnienia kobiet). Największy wzrost dysproporcji

zatrudnienia między płciami wystąpił w grupie państw południowych, co jest odzwierciedleniem procesów zachodzących głównie na rynku rumuńskim, ponieważ w Słowenii i Bułgarii różnice nie uległy pogłębieniu, a w latach głównej fali kryzysu i tuż po niej nawet okresowo się skurczyły, podczas gdy w Chorwacji ulegały stopniowemu zmniejszeniu od 2007 r. Z kolei największe, ale nie rosnące istotnie rozbieżności notowane były w krajach Grupy Wyszehradzkiej. W grupie tej najlepiej zbilansowany jest węgierski rynek pracy, podczas gdy największe różnice występują w Czechach i na Słowacji. Dla Polski wartości te są bliskie średniej dla całej grupy V4, co związane jest również z tym, że Polska stanowi największy rynek pracy w tej części EŚW. Państwa bałtyckie są wyjątkiem w skali całej Europy, ponieważ od 2009 r. liczba pracujących kobiet przewyższa liczbę zatrudnionych mężczyzn. Proces ten jest najsilniejszy na Litwie i Łotwie, podczas gdy w Estonii w 2011 r. ponownie zatrudnienie mężczyzn wyprzedziło zatrudnienie kobiet, jednak różnice są niewielkie.

Oprócz kobiet inną grupą uznawaną za szczególnie wrażliwą na szoki na rynku pracy są osoby młode, czyli w wieku od 15 do 24 lat. Ludzie ci dopiero wchodzi do zasobu pracy, po raz pierwszy szukając zatrudnienia, lub też znajdują się na początku swoich karier. Są to zatem potencjalni pracownicy o niewielkim doświadczeniu, często też o wciąż niepełnych kwalifikacjach z powodu wciąż trwającego procesu edukacji. Osobom takim szczególnie trudno jest zatem konkurować o miejsca pracy. Obserwując wskaźniki zatrudnienia osób młodych, należy jednak także pamiętać, że w porównaniu z ogółem zatrudnionych znacznie mniejsza część osób z tej grupy jest w istocie zainteresowana znalezieniem pracy. Oznacza to, że nieco niższy wskaźnik zatrudnienia w danym kraju niekoniecznie musi odzwierciedlać gorsze warunki na rynku pracy, ale może też być wynikiem różnic kulturowych. Należy jednak przyjąć, że znaczące różnice prawdopodobnie są odzwierciedleniem odmiennych możliwości znalezienia lub utrzymania zatrudnienia przez osoby młode w poszczególnych krajach.

Tabela 4.9 zawiera wskaźniki zatrudnienia osób młodych w krajach EŚW. Są one na ogół niższe niż przeciętne wskaźniki dla UE. Przed kryzysem w gronie państw o najwyższych wartościach wskaźników dla osób młodych znajdowały się Słowenia, Łotwa i Estonia, a także Czechy i Chorwacja. Po ustaniu głównej fali kryzysu w Europie jedynie Łotwa i Estonia powróciły do tak wysokich wskaźników. Z kolei Bułgaria, Słowacja, Polska i Czechy należą do państw o najniższych wskaźnikach zatrudnienia dla osób młodych. Chorwacja, która przed kryzysem znajdowała się w grupie krajów przodujących pod tym względem w regionie, w wyniku kryzysu przesunęła się na drugi koniec spektrum.

Tabela 4.9. Wskaźniki zatrudnienia wśród osób w wieku 15–24 lata w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	36,0	35,9	36,4	37,2	37,2	34,8	33,8	33,3	32,5	32,1	32,5
UE 15	40,0	39,9	40,3	40,9	40,7	37,8	36,7	36,2	35,1	34,6	34,6
Bułgaria	21,5	21,6	23,2	24,5	26,3	24,8	22,2	22,1	21,9	21,2	20,7
Chorwacja	26,5	25,8	25,5	27,4	28,0	27,1	24,2	20,6	17,4	14,9	18,3
Czechy	27,8	27,5	27,7	28,5	28,1	26,5	25,2	24,5	25,2	25,6	27,1
Estonia	28,5	30,7	31,4	34,1	35,9	28,3	25,3	31,1	32,3	32,4	33,3
Litwa	20,3	21,2	23,7	24,8	26,0	20,6	18,3	19,0	21,5	24,6	27,6
Łotwa	30,4	32,2	35,3	38,1	37,0	27,5	25,4	25,8	28,7	30,2	32,5
Polska	21,7	22,5	24,0	25,8	27,3	26,8	26,4	24,9	24,7	24,2	25,8
Rumunia	27,9	24,9	24,0	24,4	24,8	24,5	24,3	23,4	23,7	22,9	22,5
Słowacja	26,3	25,6	25,9	27,6	26,2	22,8	20,6	20,0	20,1	20,4	21,8
Słowenia	33,8	34,1	35,0	37,6	38,4	35,3	34,1	31,5	27,3	26,5	26,8
Węgry	23,6	21,8	21,6	21,1	20,2	18,1	18,3	18,0	18,4	20,1	23,5
EŚW*	24,6	24,1	24,8	26,0	26,6	25,2	24,3	23,3	23,4	23,2	24,5
V4*	23,4	23,5	24,4	25,6	26,2	25,1	24,4	23,3	23,4	23,5	25,3
Bałtyckie*	25,2	26,6	29,0	31,0	31,5	24,4	22,0	23,7	26,1	28,0	30,4
Południowe*	26,7	24,8	24,6	25,6	26,3	25,5	24,4	23,3	22,7	21,7	21,8

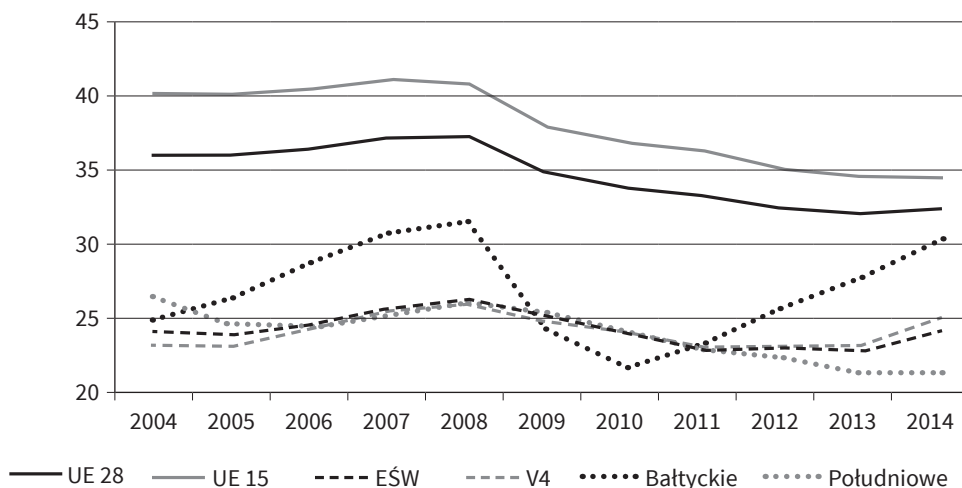
* Szacunki własne – średnie wartości wskaźnika, ważone według udziału poszczególnych krajów w populacji grupy.

Źródło: jak do tab. 4.1.

Wskaźniki zatrudnienia dla krajów UE oraz poszczególnych podregionów EŚW zostały przedstawione również na wykresie 4.4, który umożliwia bardziej syntetyczne spojrzenie na różnice występujące w regionie.

W Unii Europejskiej ogółem kryzys spowodował znaczące obniżenie się wskaźnika zatrudnienia osób młodych, co jednoznacznie potwierdza wrażliwość tej grupy na zmiany koniunkturalne. Warto jednak odnotować dwie istotne rozbieżności pomiędzy EŚW a resztą UE. Po pierwsze, wskaźniki dla EŚW były zdecydowanie niższe w całym okresie. Po drugie, po spadkach wskaźników w 2009 r. w krajach EŚW uwidoczniło się odbicie, zapoczątkowane w państwach bałtyckich w 2010 r., zaś w grupie V4 w 2011 r. Jedynie w krajach grupy południowej nie doszło do ponownego wyraźnego wzrostu wskaźnika zatrudnienia osób w wieku 15–24 lata, jednak należy odnotować, że wskaźnik w 2014 r. także w tej grupie był nieznacznie wyższy niż w 2013 r., więc jeśli nawet jest zbyt wcześnie,

by mówić o zmianie kierunku, to widać już wyhamowanie tendencji zniżkowej. Podobne powstrzymanie spadków również było zauważalne w 2014 r. w krajach „starej” Unii, zatem pod względem kierunku zmian EŚW raczej wyprzedza pozostałe regiony UE, pomimo generalnie niższych wartości wskaźnika.

Wykres 4.4. Wskaźniki zatrudnienia osób w wieku 15–24 lata w krajach UE oraz podregionach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

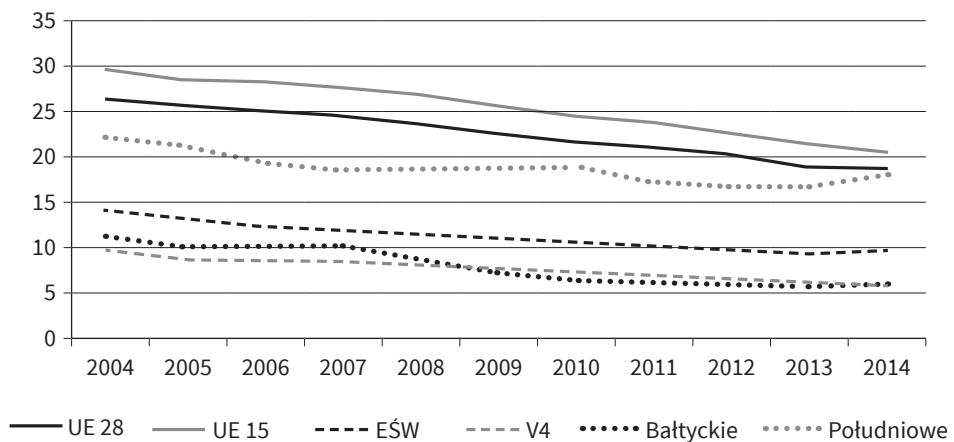
Źródło: jak do wykresu 4.1.

W krajach południowych i Grupy Wyszehradzkiej wskaźniki zatrudnienia osób młodych były bardzo zbliżone, choć na początku okresu badawczego kraje południowe przodowały w całej EŚW, podczas gdy dekadę później pozostały nieco za innymi państwami EŚW. Generalnie jednak omawiane wskaźniki w krajach południowych i V4 oscylują na poziomie około 25% i nie charakteryzują się znaczną amplitudą. Z kolei w krajach bałtyckich wahnięcia są zdecydowanie mocniejsze. Do 2008 r. kraje bałtyckie, szczególnie Łotwa i Estonia, deklasowały resztę regionu pod względem wskaźnika zatrudnienia osób młodych. W wyniku kryzysu, w latach 2009–2011 kraje te straciły swoją pozycję liderów, odnotowując wartości najniższe w całej EŚW. Jednak od 2011 r. widoczny jest stały i bardzo szybki wzrost zatrudnienia osób w wieku 15–24 lata. W 2014 r. Łotwa i Estonia osiągnęły wskaźniki przekraczające poziom średni dla całej UE i jedynie nieco niższy wskaźnik na rynku litewskim powoduje, że wartość dla całego podregionu pozostała poniżej średniej dla całej UE.

Problem zatrudnienia osób młodych wiąże się też z zagadnieniem edukacji. Często wskazuje się, że okresy głębokich kryzysów i związanych

z nimi pesymistycznych nastrojów co do możliwości znalezienia zatrudnienia zachęcają do opóźniania wejścia na rynek pracy. Młodzi ludzie postanawiają zatem przedłużyć swoją edukację. Ponadto osoby wcześniej aktywne na rynku pracy, ale pozostające w czasie kryzysu bez zatrudnienia, mogą być skłonne do przeczekania tego okresu w sposób produktywny. Niekiedy oznacza to inwestycję w swoje kompetencje oraz wznowienie procesu edukacji. Prowadzi to zwłaszcza do globalnego wzrostu zainteresowania zdobyciem wyższego wykształcenia (por. Barakat i in. 2010; Skrbinjek, Lesjak, Šušteršič 2015). Co więcej, w sytuacji mniejszego popytu na pracę panuje większa konkurencja wśród potencjalnych pracowników, w której wyższe wykształcenie stanowi bez wątpienia ważny atut. Osobom z wyższym poziomem kwalifikacji łatwiej jest utrzymać zatrudnienie. W efekcie wśród zatrudnionych powinno znaleźć się więcej osób o względnie wyższym wykształceniu.

Odsetki zatrudnionych z wykształceniem podstawowym, średnim i wyższym w krajach UE oraz EŚW i jej podregionów zostały przedstawione odpowiednio na wykresach 4.5, 4.6 oraz 4.7.

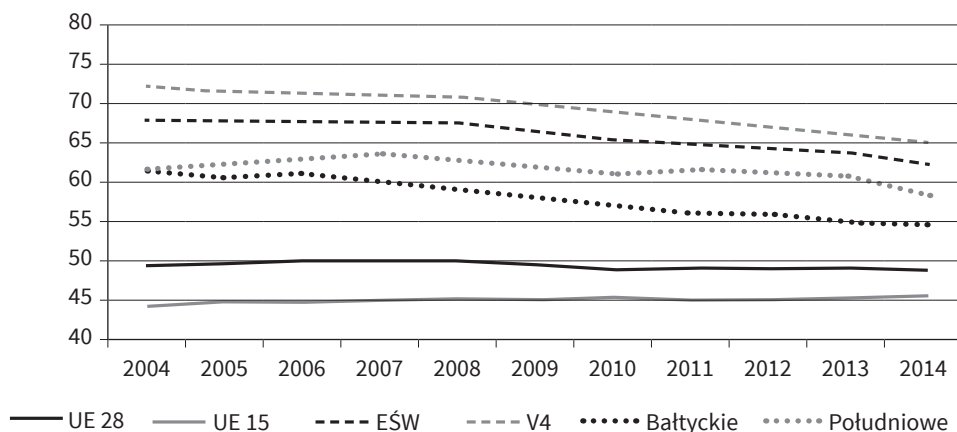

Wykres 4.5. Udział osób z wykształceniem podstawowym w ogóle zatrudnionych w krajach UE oraz podregionach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

Zaskakujący może wydać się fakt, że w skali całej UE występuje wyższy odsetek osób z wykształceniem podstawowym. Warto jednak pamiętać, że najniższy poziom kształcenia zawodowego w wielu krajach oficjalnie klasyfikowany jest jako wykształcenie drugiego poziomu ISCED, zatem jeszcze w obrębie edukacji podstawowej. Podobnie było w Polsce przed reformą systemu edukacji. Co godne podkreślenia, trend do zmniejszania

się liczby zatrudnionych z takim wykształceniem w krajach zachodniej Europy jest wyraźny i szybki. To kraje UE 15 zbliżają się pod tym względem do państw EŚW, w których i tak widoczny jest spadek udziału zatrudnionych z najniższym wykształceniem, choć nie tak intensywny. Poza krajami bałtyckimi, w których można zaobserwować pewne przyspieszenie redukcji odsetka osób z najniższym wykształceniem wśród zatrudnionych w latach głównej fali kryzysu, widać, że procesy związane ze zmniejszaniem się zasobów niewykwalifikowanej siły roboczej były niezależne od kryzysu i przebiegały z podobną intensywnością zarówno przed, jak i po jego głównym uderzeniu.

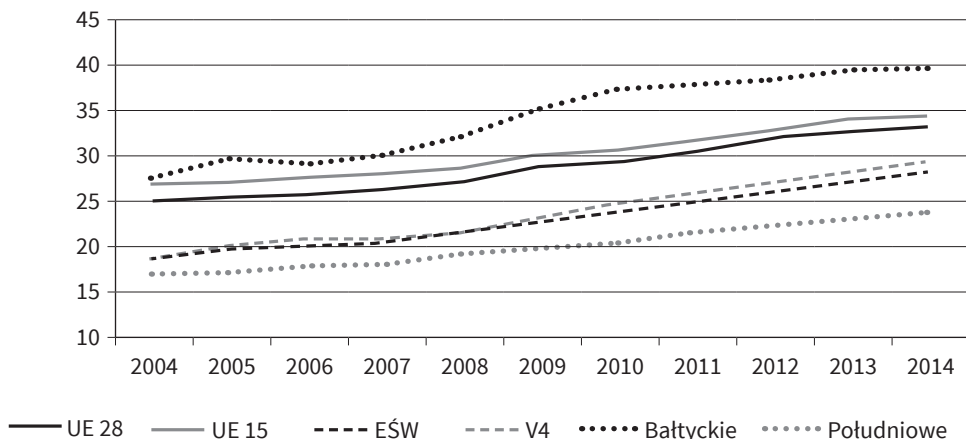
Wykres 4.6. Udział osób z wykształceniem drugiego stopnia w ogóle zatrudnionych w krajach UE oraz podregionach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

W przypadku zatrudnionych z wykształceniem średnim można założyć, że w krajach EŚW ich udział w ogóle zatrudnionych był wyższy, jednak – podobnie jak w przypadku osób o wykształceniu podstawowym – malejący. Tymczasem w krajach UE ogółem i „starej” Unii udziały te były odpowiednio niższe i mniej więcej stałe. Różnica zaobserwowanych wzorców może wynikać z odmiennej klasyfikacji najniższego poziomu kształcenia zawodowego. Wydaje się bowiem, że w krajach wschodniej części UE, a zatem także w EŚW, wydłużony jest etap powszechnej edukacji ogólnej, zaś kształcenie zawodowe rozpoczyna się generalnie na trzecim poziomie klasyfikacji ISCED (zaliczanym już do średniego wykształcenia), podczas gdy w Niemczech, Austrii czy krajach Beneluksu istnieją możliwości różnicowania trybu kształcenia i przygotowywania się na wejście na rynek pracy już na poziomie ISCED 2, czyli w obrębie wykształcenia podstawowego (Ranguelov i in. 2012, s. 27–31).

W istocie zatem wysoki, ale szybko malejący odsetek osób z wykształceniem podstawowym oraz stabilny, lecz niższy odsetek zatrudnionych z wykształceniem średnim w krajach UE 15 i wolniej spadający, względnie niski udział zatrudnionych z najniższymi kwalifikacjami oraz malejący, ale relatywnie wysoki odsetek pracujących z wykształceniem średnim w EŚW mogą oznaczać dokładnie ten sam proces. Związany jest on z ucieczką od najniższego szczebla kształcenia zawodowego na rzecz wariantu nieco wyższego i dającego lepsze możliwości (w Polsce oznacza to rosnącą popularność techników względem zasadniczych szkół zawodowych), jak również coraz większą popularnością kształcenia wyższego. Zmiany te dotyczą zarówno preferencji osób zdobywających wykształcenie, reprezentujących podaż pracy, jak i pracodawców, stanowiących popytową stronę rynku pracy, która w czasie kryzysu znajduje się w uprzywilejowanej pozycji względem pracowników.

Osoby z najniższym wykształceniem zawodowym nie są w stanie konkurować o zatrudnienie, zatem grupa z wykształceniem na poziomie ISCED 4 jest zasilana przez osoby rezygnujące z najniższego szczebla kształcenia zawodowego. Jednocześnie jednak coraz więcej osób decyduje się na podjęcie studiów, co powoduje, że liczba zatrudnionych z wykształceniem średnim w sumie nie rośnie, ponieważ pewna część osób przesuwa się na szczeble ISCED 5 i wyższe. Dlatego też w ogólnych statystykach uwidacznia się głównie redukcja liczby zatrudnionych z najniższym wykształceniem zawodowym, które jednak klasyfikowane jest jako ISCED 2 w „starej” Unii oraz ISCED 3 w EŚW.

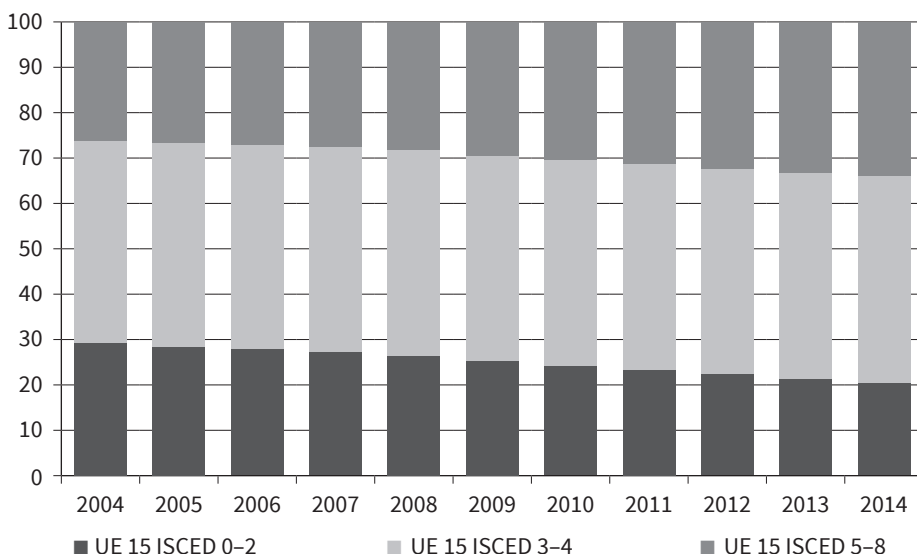

Wykres 4.7. Udział osób z wykształceniem wyższym w ogóle zatrudnionych w krajach UE oraz podregionach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

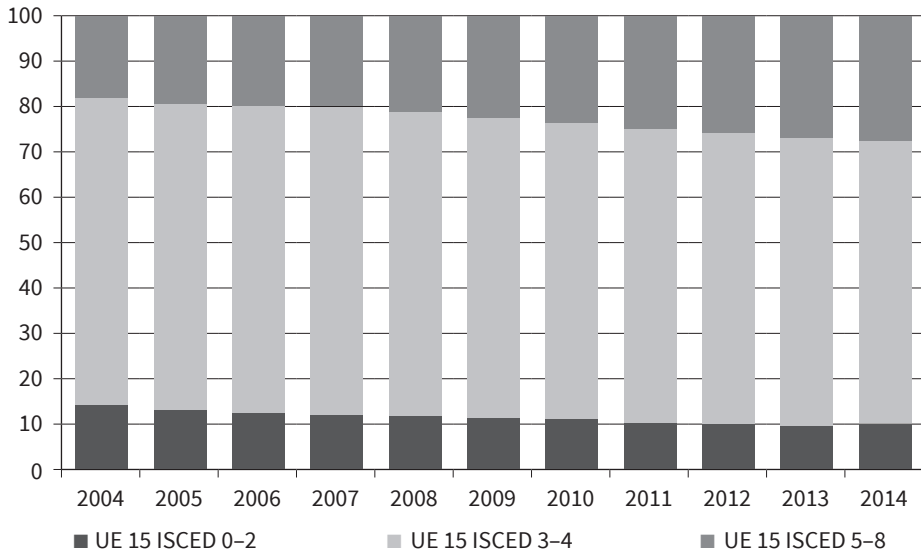
Wzrost zainteresowania pracownikami z wyższym wykształceniem uwidacznia się także w postaci rosnącego odsetka takich zatrudnionych. To z kolei stymuluje coraz więcej osób do decyzji o podjęciu studiów. Udziały te w krajach UE ogółem są wyższe niż w EŚW, ale ważny wyjątek stanowią tu kraje bałtyckie, w których pracowników z wyższym wykształceniem jest relatywnie więcej niż w UE 15. W latach 2008–2010 daje się zaobserwować podwyższona dynamika tego procesu w całej UE, co świadczy o lepszej możliwości utrzymania zatrudnienia w czasie kryzysu przez osoby wyżej wykształcone.

Podsumowując – długotrwały i głęboki kryzys gospodarczy wywołuje sprzężenie, w którym pracodawcy mogą pozwolić sobie na podniesienie kryteriów zatrudnienia, zaś potencjalni zatrudnieni są bardziej niż zwykle zainteresowani zdobywaniem wykształcenia. W tym sensie wydaje się, iż kryzys stanowił ważny katalizator rozwoju kapitału ludzkiego. Jednak można również przyjąć, że jest to współczesny trend, który jedynie został uwypuklony przez kryzys, chociaż istniał niezależnie jako jeden z ważnych procesów charakterystycznych dla rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. W krajach EŚW mechanizm ten działał szczególnie efektywnie, co pozwoliło na zbliżenie się struktur zatrudnionych według poziomu wykształcenia w krajach „starej” Unii oraz w państwach EŚW. Dowodem są dane przedstawione na wykresach 4.8 oraz 4.9.

Wykres 4.8. Struktura zatrudnienia według poziomu wykształcenia w krajach UE 15 (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

Wykres 4.9. Struktura zatrudnienia według poziomu wykształcenia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

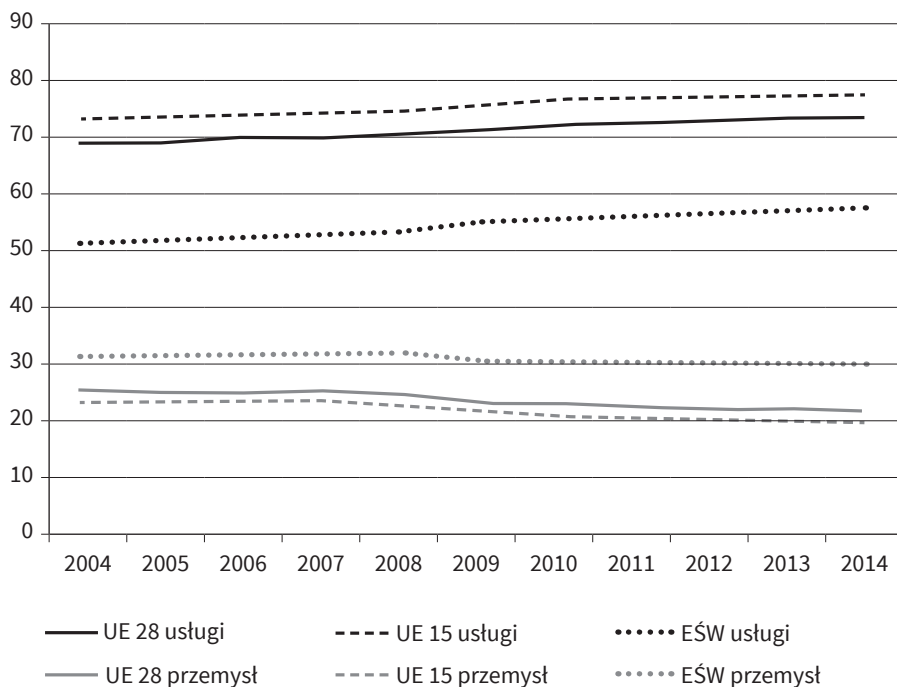
Jak widać z porównania wykresów 4.8 i 4.9, struktury te z czasem uległy znacznemu upodobnieniu, zwłaszcza w zakresie odsetka zatrudnionych z wykształceniem trzeciego stopnia. Widoczne jest przesunięcie pomiędzy osobami z wykształceniem podstawowym i średnim, które wynika z niejednoznacznej granicy pomiędzy edukacją na poziomie ISCED 2 i ISCED 3.

4.2.4. Zmiany zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej według sektora gospodarczego i typu zatrudnienia

W tym podrozdziale zostaną rozpatrzone aspekty miejsca oraz typu zatrudnienia osób pracujących na rynkach państw EŚW. Nacisk położono na rozkład zatrudnienia względem sektorów gospodarczych, jego podział według wymiaru czasu pracy, a także kwestię zmian w odsetku samozatrudnionych.

Jeśli chodzi o sektory gospodarcze, w których skupia się zatrudnienie, to w EŚW, podobnie jak we wszystkich krajach UE, dominujący był sektor usług, zaś na drugim miejscu znajdował się sektor przemysłowy. Wykres 4.10 pokazuje ogólną tendencję w państwach EŚW na tle całej UE i krajów UE 15. Z kolei wykres 4.11 przedstawia zmiany w podregionach

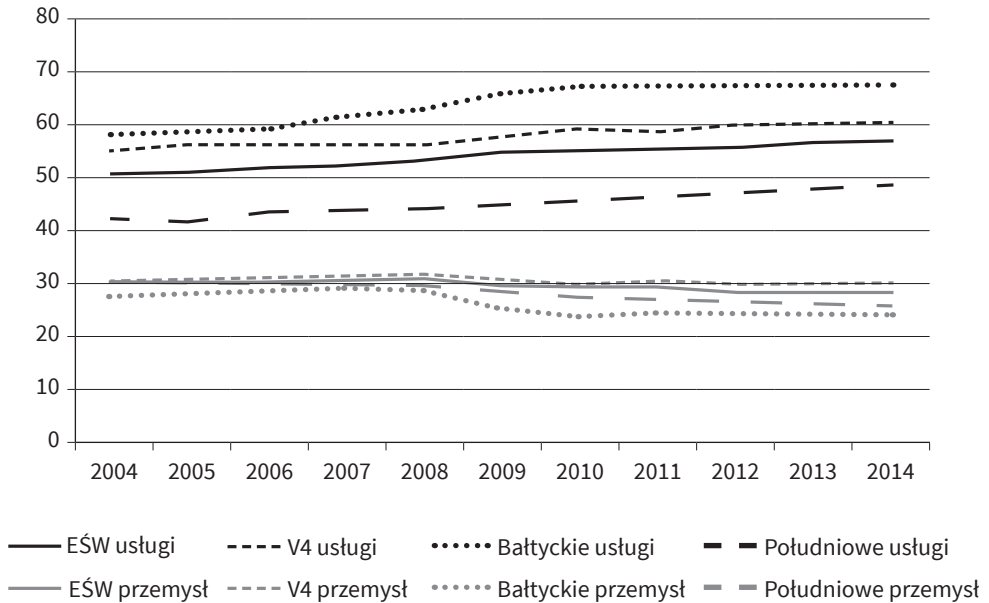
na tle ogólnych zmian w całej EŚW. Przy prezentacji danych pominięto rolnictwo jako sektor generujący najniższe zatrudnienie. Należy jednak pamiętać, że stanowi ono dopełnienie sumy wielkości zatrudnienia w zaprezentowanych dwóch sektorach do 100%.

Wykres 4.10. Podział zatrudnienia według sektorów w UE i Europie Środkowo-Wschodniej (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

EŚW charakteryzuje się zdecydowanie niższym względным zatrudnieniem w usługach niż przeciętnie w UE, a zwłaszcza w krajach UE 15. Jednocześnie w krajach EŚW odnotowano wyższy udział przemysłu w zatrudnieniu. Porównanie wielkości tych różnic sugeruje też wyższe relatywne zatrudnienie w rolnictwie w krajach EŚW. Tuż przed kryzysem widoczny był niewielki wzrost udziału zatrudnienia w przemyśle w regionie, podczas gdy w czasie kryzysu uwidocznił się jego ponowny spadek i stabilizacja po ustaniu głównej fali kryzysu na poziomie zbliżonym do tego sprzed kryzysu. Tymczasem udział sektora usług w zatrudnieniu rośnie w sposób ciągły, głównie kosztem zatrudnienia w rolnictwie.

Wykres 4.11. Podział zatrudnienia według sektorów w Europie Środkowo-Wschodniej i jej podregionach (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

Porównanie podregionów EŚW pozwala stwierdzić, że kraje południowe charakteryzują się zdecydowanie najniższym udziałem usług w zatrudnieniu, jednak nie mają najwyższego udziału przemysłu w zatrudnieniu. Oznacza to, że w tych państwach wciąż istotną rolę odgrywa rolnictwo. Najbardziej dynamiczne zmiany strukturalne w czasie kryzysu wystąpiły w krajach bałtyckich, w których w latach 2008–2010 gwałtownie wzrósł udział sektora usługowego w zatrudnieniu oraz spadł udział przemysłu. Prawdopodobnie wiąże się to z faktem, iż kraje te najmocniej ucierpiały w wyniku kryzysu, zaś ten najsilniej odbił się na zatrudnieniu w przemyśle. Jak wiemy, proste usługi wobec ludności są względnie nieelastyczne wobec dochodów, zatem i wobec zmian koniunkturalnych. Ponadto, sektor usługowy jest na obecnym etapie rozwoju bardziej dynamiczny oraz bardziej pracochłonny niż przemysł (Monteagudo, Dierx 2009, s. 5). Spadki zatrudnienia w sektorze usługowym były zatem mniejsze w sensie absolutnym, co spowodowało wzrost udziału tego sektora w globalnym zatrudnieniu.

Udział zatrudnionych w sektorze usługowym w poszczególnych krajach regionu przedstawia tab. 4.10, zaś tab. 4.11 zawiera analogiczne informacje dla zatrudnienia w sektorze przemysłowym.

Tabela 4.10. Udział zatrudnionych w sektorze usługowym w ogóle zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	68,7	69,0	69,5	69,8	70,1	71,1	71,7	72,1	72,5	72,9	73,1
UE 15	73,0	73,3	73,7	74,0	74,3	75,2	75,8	76,2	76,5	76,9	77,1
Bułgaria	50,9	51,4	51,4	51,4	50,6	52,5	54,1	54,6	55,3	55,7	55,6
Chorwacja	b.d.	b.d.	b.d.	57,5	56,5	57,8	58,5	57,7	60,1	61,8	63,7
Czechy	57,4	57,4	57,9	58,2	58,7	59,8	60,3	59,7	59,7	60,0	60,1
Estonia	60,4	61,5	62,4	61,0	61,7	65,5	66,9	64,6	65,7	66,6	67,4
Litwa	56,4	56,5	55,6	59,2	61,5	64,2	66,6	67,0	66,1	66,1	66,1
Łotwa	59,9	61,6	62,4	64,9	65,3	67,8	68,8	68,2	68,1	68,4	68,8
Polska	53,0	53,2	54,1	54,5	54,3	55,8	56,9	56,7	57,3	57,8	58,3
Rumunia	35,1	35,1	37,0	37,9	38,9	40,1	39,6	41,0	41,6	42,0	42,2
Słowacja	61,5	61,5	62,0	62,3	62,0	63,9	64,6	64,7	65,3	65,4	65,6
Słowenia	55,3	55,7	56,6	57,1	57,4	59,1	60,6	61,2	61,8	62,2	62,5
Węgry	59,7	60,7	61,0	61,7	62,0	63,0	63,5	63,3	63,9	65,8	66,2
EŚW*	51,3	51,6	52,4	53,1	53,3	54,8	55,5	55,6	56,2	56,8	57,2
V4*	55,5	55,8	56,5	56,9	56,9	58,3	59,1	58,9	59,4	60,0	60,4
Bałtyckie*	58,3	59,1	59,1	61,4	62,8	65,6	67,4	66,9	66,7	66,9	67,2
Południowe*	42,5	42,6	43,8	44,4	44,7	46,2	46,4	47,3	48,1	48,7	49,1

* Szacunki własne – średnie wartości wskaźnika, ważone według udziału poszczególnych krajów w populacji grupy.

Źródło: jak do tab. 4.1.

Tabela 4.11. Udział zatrudnionych w sektorze przemysłowym w ogóle zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	25,1	24,9	24,8	24,7	24,5	23,6	22,9	22,7	22,4	22,1	21,9
UE 15	23,6	23,3	23,0	22,9	22,6	21,8	21,1	20,9	20,6	20,2	20,0
Bułgaria	27,0	27,4	28,3	29,2	30,1	27,9	26,2	25,9	25,8	25,1	25,0
Chorwacja	b.d.	b.d.	b.d.	28,9	30,7	28,9	27,3	27,8	27,8	27,5	26,9
Czechy	38,7	38,9	38,6	38,4	38,0	36,9	36,6	37,1	37,0	36,8	36,7
Estonia	33,8	33,5	32,8	34,4	34,4	30,6	28,9	31,0	29,8	29,2	28,8

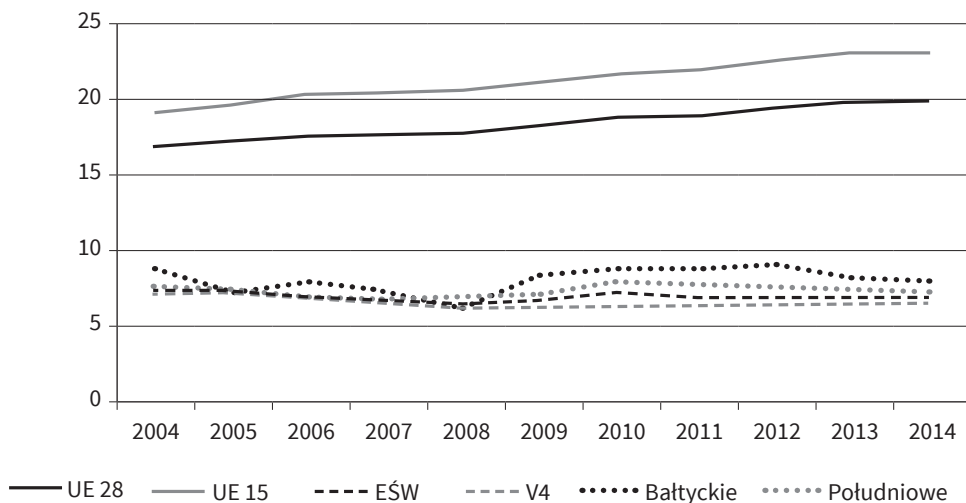
Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Litwa	28,0	29,4	30,6	30,6	30,5	26,8	24,6	24,6	25,1	25,5	24,7
Łotwa	27,2	27,3	27,3	26,9	27,1	23,7	23,3	23,8	24,0	24,0	23,7
Polska	29,1	29,5	30,2	30,9	31,8	31,0	30,1	30,4	30,2	30,3	30,2
Rumunia	33,2	32,0	32,3	31,5	31,5	29,8	28,8	29,1	27,8	27,9	28,5
Słowacja	33,8	33,9	34,0	33,9	34,4	32,6	32,1	32,0	31,5	31,2	31,1
Słowenia	34,7	34,6	34,2	34,2	34,3	32,6	31,1	30,6	30,0	29,4	29,2
Węgry	31,5	31,0	31,0	30,8	30,9	30,0	29,2	29,7	28,9	27,3	27,1
EŚW*	31,3	31,2	31,6	31,7	32,2	30,8	29,8	30,1	29,7	29,5	29,5
V4*	31,4	31,6	32,0	32,3	32,9	31,9	31,2	31,5	31,2	31,0	30,9
Bałtyckie*	28,9	29,5	30,0	30,2	30,2	26,6	25,1	25,7	25,7	25,8	25,2
Południowe*	31,4	30,8	31,1	30,8	31,3	29,4	28,2	28,3	27,5	27,3	27,6

* Szacunki własne – średnie wartości wskaźnika, ważone według udziału poszczególnych krajów w populacji grupy.

Źródło: jak do tab. 4.1.

Poza krajami bałtyckimi najwyższymi wskaźnikami zatrudnienia w usługach odznaczały się Węgry, Słowacja, zaś Chorwacja, Słowenia i Czechy miały niższe, lecz wciąż względnie wysokie udziały. Z kolei najniższe wskaźniki odnotowały Rumunia, Bułgaria i Polska. W zakresie przemysłu przodowały Czechy, Słowacja i Polska, co może sugerować regionalną dominację krajów grupy V4 w przemyśle. Najniższe udziały przemysłu w globalnym zatrudnieniu występowały na Litwie, Łotwie i w Bułgarii. Wyjątkowa w regionie jest Rumunia, która charakteryzuje się najbardziej archaicznym podziałem sektorowym zatrudnienia – blisko 30%. Prawie 20% zatrudnionych pracowało w badanym okresie w rolnictwie w Bułgarii, zaś na trzecim miejscu, z udziałem przekraczającym 11% w 2014 r., znalazła się Polska. Dla porównania, Czechy, Słowacja i Estonia odnotowały udział rolnictwa w zatrudnieniu na poziomie nieco ponad 3%. We wszystkich krajach udział rolnictwa w zatrudnieniu spadał z upływem czasu i trend ten był niezależny od kryzysu, poza Litwą. W tym państwie udział zatrudnionych w rolnictwie spadł w 2009 r. do poziomu 8%, podczas gdy jeszcze w 2008 wyniósł około 10%.

Jednym ze sposobów podtrzymywania dochodów ludności w sytuacji spadku popytu na pracę jest ograniczenie wymiaru zatrudnienia. Ogólne trendy co do udziału osób zatrudnionych w niepełnym wymiarze zostały przedstawione na wykresie 4.12.

Wykres 4.12. Udział osób zatrudnionych w niepełnym wymiarze w ogóle zatrudnienia w krajach UE oraz w Europie Środkowo-Wschodniej i jej podregionach (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

Analizowany model zatrudnienia wydaje się konsekwentnie zwiększać swoją powszechność w krajach UE w całym badanym okresie, choć tempo jej wzrostu zwiększyło się. W krajach EŚW udział osób pracujących na niepełny etat w globalnym zatrudnieniu był zdecydowanie niższy niż w krajach UE 15. Znaczący wzrost tego wskaźnika w wyniku nadejścia globalnego kryzysu gospodarczego dał się zauważyć jedynie w krajach bałtyckich w 2009 r. oraz – w mniejszym stopniu i z jednorocznym opóźnieniem – w krajach południowych. Niepełne zatrudnienie w grupie V4 miało stabilny udział i nie wykazywało rosnącej tendencji, jaką dawało się zaobserwować dla Unii Europejskiej ogółem. Dokładne dane z podziałem na poszczególne państwa zostały przedstawione w tab. 4.12.

W krajach bałtyckich odsetki zatrudnionych na ułamkowy etat wzrastały w okresie głównej fali kryzysu i zaraz po niej, ale w 2013 r. zaczęły opadać. W okresie przed kryzysem również miały tendencję spadkową. W tych krajach zatrudnienie w niepełnym wymiarze mogło być ważną alternatywą dla pełnego zatrudnienia w czasie zaostrzenia się warunków na rynku pracy. Z kolei w Polsce widoczne są przejściowe spadki względnej liczby osób pracujących w ten sposób w czasie kryzysu, co sugerowałoby, że ważniejsze były w tym przypadku inne mechanizmy. Przykładowo, część osób pracujących w niepełnym wymiarze posiada prawa do świadczeń emerytalnych lub społecznych, a zapłata za pracę jest dla nich jedynie dodatkowym dochodem. Zwolnienie lub odejście takiej osoby

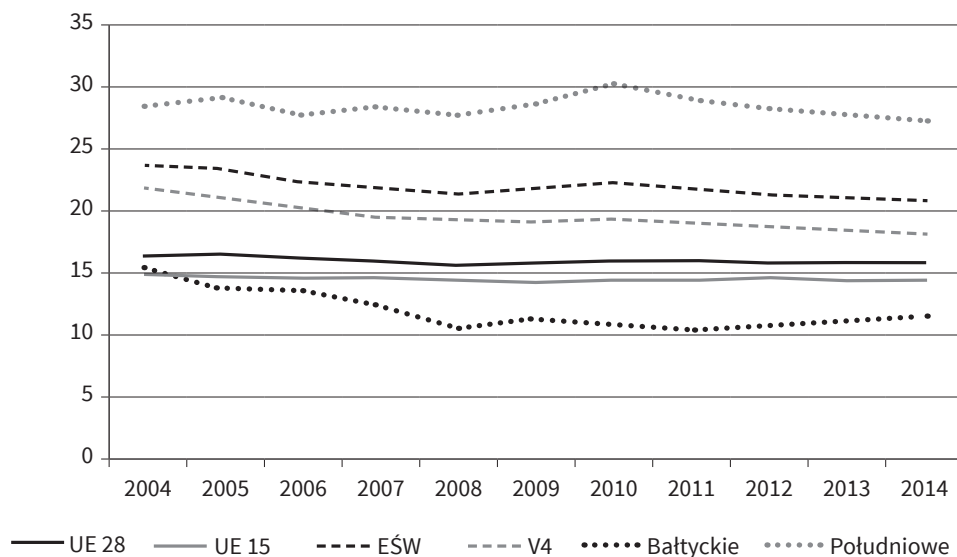
z zajmowanego stanowiska wiąże się z mniejszym kosztem społecznym. Ponadto, w sytuacji konieczności racjonalizacji zatrudnienia, przedsiębiorstwa mogą być skłonne w pierwszej kolejności zwalniać osoby nieposiadające pełnego zatrudnienia. Ogólnie największym odsetkiem osób pracujących na niepełny etat charakteryzowały się kraje bałtyckie, Rumunia i Słowenia, a do początków kryzysu w gronie tym znajdowała się także Polska.

Tabela 4.12. Udział osób zatrudnionych w niepełnym wymiarze w ogóle zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	16,6	17,0	17,4	17,5	17,5	18,0	18,5	18,8	19,2	19,6	19,6
UE 15	19,0	19,5	20,1	20,3	20,4	21,0	21,4	21,7	22,3	22,8	22,9
Bułgaria	2,6	1,8	1,7	1,4	2,0	2,1	2,2	2,2	2,2	2,5	2,5
Chorwacja	6,5	7,8	7,0	6,1	6,5	6,6	7,0	7,2	5,6	5,4	5,4
Czechy	4,4	4,4	4,4	4,4	4,3	4,8	5,1	4,7	5,0	5,8	5,5
Estonia	6,9	6,8	6,8	7,1	6,4	9,4	9,8	9,3	9,2	8,9	8,3
Litwa	8,4	6,9	10,0	8,6	6,5	7,9	7,8	8,3	8,9	8,4	8,6
Łotwa	10,2	7,6	5,9	5,6	5,9	8,2	9,3	8,8	8,9	7,5	6,8
Polska	9,6	9,8	8,9	8,5	7,7	7,7	7,7	7,3	7,2	7,1	7,1
Rumunia	9,2	9,2	8,6	8,6	8,6	8,5	9,9	9,5	9,3	9,0	8,7
Słowacja	2,5	2,4	2,6	2,5	2,5	3,4	3,8	4,0	4,0	4,5	5,1
Słowenia	8,3	7,8	8,0	8,1	8,1	9,5	10,2	9,5	9,0	9,3	10,0
Węgry	4,3	3,9	3,7	3,9	4,3	5,2	5,5	6,4	6,7	6,4	6,0
EŚW	7,3	7,2	6,9	6,6	6,4	6,7	7,1	6,9	6,9	6,9	6,7
V4	7,1	7,2	6,7	6,5	6,1	6,4	6,5	6,4	6,4	6,5	6,4
Bałtyckie	8,7	7,1	8,0	7,3	6,3	8,3	8,7	8,7	9,0	8,2	8,0
Południowe	7,5	7,4	6,9	6,7	6,9	7,0	7,9	7,6	7,4	7,2	7,1

Źródło: jak do tab. 4.1.

Innym mechanizmem ochrony dochodów w przypadku utraty lub niemożności znalezienia pracy może być podjęcie własnej działalności. Wykres 4.13 pokazuje zmiany odsetka samozatrudnionych w państwach UE oraz EŚW i jej podregionach.

Wykres 4.13. Udział osób samozatrudnionych w ogóle zatrudnionych w krajach UE oraz w Europie Środkowo-Wschodniej i jej podregionach (%)

Źródło: jak do wykresu 4.1.

W skali całej Unii Europejskiej w badanym okresie odsetek samozatrudnionych był mniej więcej stały i oscylował wokół 15%. Tymczasem w krajach EŚW miał on większą wariację i był wyższy, z wyjątkiem państw bałtyckich. W państwach EŚW generalnie widać spadek odsetka osób samozatrudnionych przed kryzysem, wzrost w okresie głównej fali kryzysu i ponowny spadek po jej ustaniu, przy czym w krajach południowych przed kryzysem trend spadkowy nie był jednoznaczny, zaś w krajach bałtyckich od 2013 r. ponownie zaczęła wzrastać względna liczba osób pracujących na własny rachunek. Częściowo potwierdza to hipotezę, iż kryzys gospodarczy wiąże się ze wzrostem liczby samozatrudnionych, ale nie jest to prawdopodobnie pełne wyjaśnienie. Otóż w okresie recesji szansa na znalezienie zatrudnienia w podmiotach trzecich spada, co oznacza, że osoby prowadzące własną działalność, nawet jeśli przestaje ona być rentowna, nie są skłonne do jej zamykania do momentu nadejścia ożywienia, kiedy będą miały okazję na znalezienie zatrudnienia. Oznacza to, że cięcie zatrudnienia w skali całej gospodarki odbywa się niemal wyłącznie kosztem osób pracujących nie na własny rachunek, co powoduje sztuczny wzrost odsetka samozatrudnionych. Szczegółowe dane dla Unii Europejskiej, grup krajów oraz poszczególnych państw EŚW zostały zaprezentowane w tab. 4.13.

Tabela 4.13. Udział osób samozatrudnionych w ogóle zatrudnienia w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	16,4	16,3	16,1	15,9	15,7	15,8	16,0	15,9	15,8	15,7	15,6
UE 15	14,7	14,6	14,6	14,5	14,3	14,3	14,4	14,4	14,5	14,4	14,4
Bułgaria	28,5	27,8	27,2	26,5	26,4	26,7	27,1	26,6	26,1	26,6	27,0
Chorwacja	15,8	15,4	15,3	22,1	21,3	21,3	22,3	22,2	20,2	18,6	16,1
Czechy	16,1	15,1	15,1	15,0	14,6	15,1	15,9	16,1	16,0	15,8	16,0
Estonia	9,7	7,9	8,2	9,3	8,0	8,4	8,6	8,8	9,1	9,4	9,3
Litwa	18,7	17,3	17,1	14,6	11,7	12,0	10,9	10,6	11,1	11,8	12,1
Łotwa	13,5	11,9	12,0	11,2	10,5	11,8	11,8	11,6	11,7	11,9	11,8
Polska	26,8	25,8	24,5	23,5	22,8	22,6	22,7	22,7	22,1	21,8	21,3
Rumunia	31,9	33,5	31,3	31,3	30,5	32,0	34,2	32,4	31,7	31,1	30,5
Słowacja	13,3	13,7	14,0	14,5	15,5	16,6	16,6	16,0	15,6	15,4	14,7
Słowenia	17,4	17,2	17,1	16,9	16,8	17,5	18,0	18,3	18,6	19,8	20,1
Węgry	13,6	12,7	12,2	11,6	11,4	11,2	10,9	10,7	10,7	9,9	9,6
EŚW*	23,6	23,2	22,2	21,9	21,3	21,7	22,3	21,8	21,4	21,0	20,6
V4*	21,9	21,0	20,2	19,5	19,1	19,1	19,2	19,2	18,8	18,4	18,1
Bałtyckie*	15,3	13,7	13,7	12,4	10,6	11,2	10,7	10,5	10,9	11,3	11,4
Południowe*	28,4	29,1	27,6	28,3	27,6	28,6	30,2	29,0	28,2	27,8	27,3

* Szacunki własne – średnie wartości wskaźnika, ważone według udziału poszczególnych krajów w populacji grupy.

Źródło: jak do tab. 4.1.

W niektórych państwach, takich jak Chorwacja, Słowacja i Słowenia, udział samozatrudnionych po kryzysie wyraźnie wzrósł i na dłużej pozostał na wyższym poziomie niż przed kryzysem. Jednak w większości krajów, po chwilowym zachwianiu, udział osób pracujących na własny rachunek szybko wrócił do stanu sprzed głównej fali kryzysu. W niektórych państwach, takich jak Litwa, Polska czy Węgry, uległ wręcz obniżeniu po kryzysie. Może to wynikać z faktu, że niektóre z działalności zakładanych przed kryzysem nie okazały się wystarczająco rentowne, by przetrwać próbę, jaką była główna fala kryzysu.

4.3. Podstawowe determinanty zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej

W rozdziale pierwszym, w którym dokonano m.in. rekapitulacji teorii objaśniającej determinanty zatrudnienia, zaznaczono, że fluktuacje zatrudnienia według teorii neoklasycznej (stworzonej głównie przez A. Marshalla i A. C. Pigou) zależą przede wszystkim od zmian produktywności pracy (wykazano przy tym, że produktywność krańcowa może być w analizie z powodzeniem zastąpiona przez produktywność przeciętną) i wielkości realnych płac. Postuluje się istnienie następującej prawidłowości: gdy rośnie produktywność, wzrasta także popyt na pracę, zaś gdy rosną wymagania płacowe, to popyt na pracę spada. Z kolei według makroagregatowego ujęcia zaproponowanego przez J. M. Keynesa, wielkość zatrudnienia jest funkcją agregatowego popytu. Gdy popyt na towary i usługi rośnie, wraz z nim wzrasta również popyt na pracę. Łącząc te koncepcje, można dojść do wniosku, że zatrudnienie według ekonomicznej teorii głównego nurtu zależy od produkcji i wielkości płac. Wyodrębniono również szereg czynników instytucjonalnych, mogących oddziaływać zarówno na popyt na pracę, jak i podaż pracy, lecz dane dotyczące tych zmiennych są zbyt ograniczone, aby mogły być skutecznie wykorzystane w analizie. W toku prowadzonych w podrozdziale 4.2 rozważań zauważono, że otwartość gospodarki czyni zatrudnienie zależnym od bodźców zewnętrznych. Ten wątek, uzupełniający teorię głównego nurtu, został włączony do analizy.

Z uwagi na dostępność danych o płacach jedynie w postaci procentowych przyrostów, zdecydowano się całą analizę przeprowadzić w ujęciu dynamicznym. Oprócz danych o płacach wykorzystano produkt krajowy brutto (PKB), który z definicji wyraża produkcję w gospodarce, jak również odpowiada agregatowemu popytowi w sytuacji równowagi. Współczynnik otwartości zdefiniowano z kolei jako sumę eksportu i importu w porównaniu do PKB danego państwa.

Dane o PKB oraz otwartości osiągalne są nie tylko w postaci przyrostów, lecz także w ujęciu statycznym, które pozwala porównywać kraje regionu między sobą. Tabela 4.14 zawiera dane dotyczące PKB (w USD w cenach stałych na poziomie z 2005 r.) w grupach krajów oraz w państwach EŚW, zaś tab. 4.15 przedstawia współczynniki otwartości tychże państw.

Kraje EŚW generowały duży i rosnący w czasie odsetek PKB całej UE. Państwa tego regionu nie są być może najbardziej rozwiniętymi członkami Unii, jednak są duże, dlatego globalnie wytwarzają znaczący produkt. Kraje V4, jako największe, wytwarzają również największy PKB w re-

gionie. W skali całej UE doszło do na tyle poważnej recesji, że poziom PKB do wartości nie niższej niż w 2008 r. powrócił dopiero w 2014 r., podczas gdy państwom EŚW łącznie udało się to już w 2011 r. W istocie jednak jedynie państwa grupy V4 otrząsnęły się z recesji już w 2010 r., podczas gdy państwa bałtyckie dopiero w 2014 r., a kraje południowe nie powróciły w badanym okresie do PKB na poziomie sprzed kryzysu. Najsilniejsze spadki PKB w czasie głównej fali kryzysu (na poziomie 14–15% w 2009 r.) odnotowały wszystkie państwa bałtyckie, zaś niewiele lepiej kształtowała się sytuacja w Chorwacji, Słowenii, Rumunii i na Węgrzech (spadki w granicy 6–8% w 2009 r.). Jednak po ustaniu głównej fali kryzysu kraje EŚW ponownie odnotowały wzrosty PKB od 2010 r. (w przypadku Rumunii i Łotwy – od 2011 r.). Ponadto, w Słowenii wystąpiła druga recesja w latach 2012–2013. Wyjątkowymi przypadkami okazały się Chorwacja i Polska. W pierwszym ze wspomnianych państw spadki PKB nie ustały jeszcze w 2014 r., zaś drugie w ogóle nie odnotowało ujemnej dynamiki PKB.

Tabela 4.14. PKB w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej
(bln USD w cenach stałych z 2005 r.)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	14,03	14,32	14,81	15,26	15,33	14,66	14,97	15,23	15,16	15,18	15,37
Bułgaria	0,028	0,029	0,031	0,033	0,035	0,034	0,034	0,034	0,035	0,035	0,036
Chorwacja	0,044	0,045	0,048	0,050	0,051	0,047	0,046	0,046	0,045	0,045	0,045
Czechy	0,128	0,136	0,145	0,153	0,158	0,150	0,153	0,156	0,155	0,154	0,157
Estonia	0,013	0,014	0,015	0,017	0,016	0,013	0,014	0,015	0,016	0,016	0,016
Litwa	0,025	0,026	0,028	0,031	0,032	0,027	0,028	0,029	0,031	0,032	0,032
Łotwa	0,016	0,017	0,019	0,021	0,020	0,017	0,017	0,018	0,019	0,019	0,020
Polska	0,294	0,304	0,323	0,346	0,360	0,369	0,383	0,401	0,409	0,416	0,430
Rumunia	0,095	0,099	0,108	0,115	0,124	0,115	0,114	0,117	0,117	0,121	0,123
Słowenia	0,035	0,036	0,038	0,041	0,042	0,039	0,040	0,040	0,039	0,038	0,039
Słowacja	0,059	0,063	0,068	0,075	0,079	0,075	0,079	0,081	0,082	0,083	0,085
Węgry	0,107	0,112	0,116	0,117	0,118	0,110	0,111	0,113	0,111	0,113	0,117
EŚW	0,842	0,882	0,940	1,000	1,035	0,998	1,018	1,051	1,058	1,072	1,101
V4	0,588	0,615	0,653	0,692	0,714	0,704	0,726	0,751	0,757	0,766	0,789
Bałtyckie	0,053	0,057	0,063	0,069	0,068	0,058	0,058	0,062	0,065	0,067	0,069
Południowe	0,201	0,210	0,225	0,239	0,252	0,235	0,234	0,237	0,236	0,239	0,243

Źródło: baza danych Banku Światowego [dostęp: 14.08.2015].

Tabela 4.15. Współczynniki otwartości w grupach krajów oraz państwach Europy Środkowo-Wschodniej (%)

Kraje	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	66,7	69,7	74,1	75,0	76,7	67,7	74,8	79,9	81,4	81,1	77,8
Bułgaria	93,9	101,6	113,5	125,8	127,4	96,1	113,1	126,3	132,1	137,4	136,5
Chorwacja	84,9	84,7	86,1	85,3	85,0	72,8	75,9	81,3	82,7	85,4	89,4
Czechy	114,0	122,3	127,8	130,7	124,6	113,7	129,3	139,3	148,1	148,7	160,4
Estonia	130,9	136,9	137,2	135,3	137,6	116,7	143,9	170,0	175,8	170,7	166,8
Litwa	101,8	115,0	121,6	113,9	125,8	105,6	132,7	152,7	162,6	166,9	163,4
Łotwa	93,2	100,8	100,8	96,2	91,8	86,5	107,4	120,6	126,2	121,7	118,9
Polska	71,8	70,8	78,3	81,0	81,5	75,9	82,8	88,0	90,3	90,3	b.d.
Rumunia	80,7	76,3	76,6	72,5	73,9	67,2	76,6	85,4	85,1	84,5	82,2
Słowenia	111,4	119,8	129,4	136,5	134,1	112,6	127,1	138,8	142,1	143,4	145,5
Słowacja	139,9	148,7	166,4	168,2	163,7	136,7	154,4	171,5	179,9	181,4	179,7
Węgry	124,0	128,6	150,4	156,5	159,6	146,1	159,9	168,9	168,0	169,9	b.d.
EŚW*	90,2	92,0	99,3	101,3	101,7	90,7	101,9	110,7	113,5	114,2	115,0
V4*	90,2	92,3	101,9	105,5	105,2	96,2	106,2	113,4	116,3	116,7	119,0
Bałtyckie*	104,7	114,7	117,9	112,4	117,1	101,7	126,8	146,0	153,6	153,2	149,9
Południowe*	87,4	87,0	90,9	91,2	92,2	78,4	89,1	99,0	100,8	102,0	100,8

* Szacunki własne – średnie wartości wskaźnika, ważone według udziału poszczególnych krajów w populacji grupy.

Źródło: jak do tab. 4.14.

Jeśli chodzi o otwartość, to należy podkreślić duże zróżnicowanie występujące wśród krajów EŚW. Do państw o dużej otwartości zaliczają się: kraje bałtyckie, zwłaszcza Litwa i Estonia, Czechy i Słowacja oraz Bułgaria i Rumunia. Państwa te w momencie wystąpienia załamania zewnętrznych rynków towarów były podatne na silniejszy szok na rynku pracy, dlatego też wydaje się, że zmiany otwartości powinny być pozytywnie skorelowane z dynamiką zatrudnienia. Nieco mniej oczywista jest sytuacja krajów o niskiej otwartości, takich jak Chorwacja, Rumunia czy Polska. W krajach tych w fazie odbudowy pokryzysowej (2010–2014) widać wzrost wskaźnika otwartości w stosunku do lat przedkryzysowych, co może wskazywać, że handel zagraniczny był wykorzystywany jako nowe źródło pobudzania wzrostu po ustaniu głównej fali kryzysu. We wszystkich państwach w czasie głównego uderzenia globalnego kryzysu gospodarczego doszło do ograniczenia otwartości. Załamanie się obrotów handlu światowego w istocie było globalną tendencją w latach 2008–2009. W państwach o niskiej otwartości zależność jej zmian i dynamiki zatrudnienia może być niejednoznaczna.

Sformułowane powyżej hipotezy zostały zestawione z faktycznie zaobserwowanymi dla EŚW współczynnikami korelacji dynamiki zatrudnienia oraz dynamik jego teoretycznie postulowanych determinant. Rezultaty obliczeń zostały zaprezentowane w tab. 4.16.

Tabela 4.16. Współczynniki korelacji dynamik zatrudnienia i jego podstawowych teoretycznych determinant w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2005–2014

Kraj	Korelacja dynamiki zatrudnienia oraz dynamiki		
	PKB	otwartości	płatc
Bułgaria	0,78	0,78	0,39
Chorwacja	0,58	0,58	– *
Czechy	0,70	0,70	0,42
Estonia	0,84	0,84	0,62
Litwa	0,79	0,79	0,58
Łotwa	0,92	0,92	0,61
Polska	0,63	0,63	– *
Rumunia	0,52	0,52	0,45
Słowenia	0,80	0,80	0,83
Słowacja	0,67	0,67	0,66
Węgry	0,55	0,55	–0,24

* Ze względu na niewielką liczbę obserwacji dynamiki płatc, nie obliczono korelacji dla Chorwacji i Polski.

Źródło: baza danych Banku Światowego [dostęp: 14.08.2015], Eurostat [dostęp: 3.08.2015], oszacowanie własne.

W przypadku wszystkich krajów stwierdzono wysoki, dodatni współczynnik korelacji pomiędzy dynamiką zatrudnienia a dynamiką PKB, co potwierdza wnioski teoretyczne. Szczególnie wysokie wartości odnotowano dla państw bałtyckich, a także Słowenii i Bułgarii z grupy południowej. Natomiast najniższe współczynniki obliczono dla Rumunii i Chorwacji oraz Węgier i Polski. Wynika z tego, że słabsza była zależność w krajach grupy V4, a w krajach południowych nie wystąpił jednolity wzorzec.

Korelacja między przyrostami zatrudnienia i zmianami wskaźnika otwartości również okazała się we wszystkich państwach dodatnia i względnie wysoka. Ponownie najwyższa była ona w krajach bałtyckich oraz Bułgarii i Słowenii, a zatem w państwach silnie zaangażowanych w wymianę międzynarodową, zaś najniższa ponownie w Rumunii,

Chorwacji, Polsce i na Węgrzech. Trzy pierwsze wymienione kraje cechowały się raczej niską otwartością w porównaniu do pozostałych państw regionu, ale Węgry należały do krajów o największej otwartości. Generalnie jednak obserwacje w obrębie EŚW potwierdzają hipotezy teoretyczne.

Nieco inaczej było jednak w przypadku płac. Dynamika płac oraz dynamika zatrudnienia powinny, według teorii, być ujemnie skorelowane. Gdy płace rosną szybciej, to popyt na pracę powinien ulegać ograniczeniu. Jednak możliwa jest też sytuacja, w której istnieje niezaspokojony popyt na pracę, a przyspieszenie wzrostu płac powoduje zwiększenie podaży pracy, co pozwala na osiągnięcie wyższego zatrudnienia. Ponadto, zmiany płac nie są na ogół spontaniczne, co oznacza, że pracodawcy mogą je przewidywać i dostosowywać się z wyprzedzeniem. Mogą także reagować z opóźnieniem z powodu bezwładności w podejmowaniu decyzji. W tab. 4.17 przedstawiono współczynniki korelacji dynamiki zatrudnienia oraz dynamiki płac z uwzględnieniem jednookresowych opóźnień i wyprzedzeń. W tabeli tej pominięto Polskę i Chorwację, dla których nie obliczono wskaźników korelacji dynamiki zatrudnienia i dynamiki płac ze względu na małą liczbę obserwacji.

Tabela 4.17. Współczynniki korelacji dynamiki zatrudnienia i dynamiki płac w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2005–2014

Kraj	Korelacja dynamik zatrudnienia i płac		
	bez opóźnień	opóźnione płace	opóźnione zatrudnienie
Bułgaria	0,39	-0,22	0,68
Czechy	0,42	0,04	0,64
Estonia	0,62	-0,16	0,62
Litwa	0,58	-0,09	0,54
Łotwa	0,61	-0,10	0,63
Rumunia	0,45	0,08	0,52
Słowenia	0,83	0,34	0,64
Słowacja	0,66	0,11	0,84
Węgry	-0,24	-0,58	0,20

Źródło: jak do tab. 4.16.

W zdecydowanej większości państw Europy Środkowo-Wschodniej maksymalna co do wartości korelacja była dodatnia i występowała przy opóźnieniu zatrudnienia (tzn. dynamiki płac i zatrudnienia zmieniały się w tym samym kierunku, przy czym zatrudnienie reagowało szybciej).

Należy spodziewać się, że w takich krajach kierunek przyczynowy⁸ relacji był inny niż postuluje teoria neoklasyczna, tzn. zaobserwowany wzrost przyrostu zatrudnienia pozwalał pracownikom i potencjalnym pracownikom na silniejsze zwiększenie ich oczekiwań płacowych z niewielkim opóźnieniem. Taka sytuacja wystąpiła we wszystkich krajach oprócz Węgier, gdzie najsilniejszy współczynnik korelacji był ujemny oraz występował przy opóźnieniu płac. Oznacza to, że najpierw zmieniała się dynamika płac, a później dynamika zatrudnienia w przeciwnym kierunku. Jedynie na Węgrzech wystąpił zatem mechanizm postulowany przez teorię neoklasyczną.

4.4. Podsumowanie

Przeprowadzone rozważania pozwalają na sformułowanie kilku ogólnych wniosków dotyczących zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej w czasie kryzysu.

Grupa badanych 11 krajów EŚW nie jest jednolitym regionem. Można wyodrębnić w nim dwie wyraźne podgrupy państw podobnych do siebie: kraje grupy V4 i państwa bałtyckie. Pozostałe, tzn. Chorwacja, Słowenia, Bułgaria i Rumunia, zostały sklasyfikowane jako podregion południowy, jednak w ich przypadku widać brak homogeniczności. Słowenia jest zdecydowanie najbardziej rozwiniętym krajem regionu i członkiem strefy euro. Bułgaria i Rumunia należą do najbiedniejszych państw członkowskich UE. Z kolei Chorwacja przez większość okresu badawczego nie należała do UE w ogóle. Kraje te mają jednak również cechy wspólne, w postaci istotnych dla gospodarki walorów turystycznych i podobnej, południowosłowiańskiej kultury (nawet niesłowiańska Rumunia historycznie związana jest z tym kręgiem).

Kraje grupy V4 były w badanym okresie największymi rynkami pracy w EŚW, podczas gdy kraje bałtyckie to zdecydowanie najmniejsze rynki pod względem liczby zatrudnionych. Gdy jednak rozważano wskaźniki zatrudnienia (czyli udział zatrudnionych w ogóle ludności w wieku produkcyjnym), to klasyfikacja ulegała odwróceniu. Kraje bałtyckie charakteryzowały się najwyższymi wskaźnikami, zaś kraje grupy V4

8 Współczynniki korelacji nie pozwalają co do zasady na określenie przyczynowości w relacji. Jeśli jednak występuje korelacja dwóch wielkości, z których jedna jest opóźniona, to uzasadnione wydaje się założenie, że jedynie przeszłość może kształtować kolejne okresy, a nie odwrotnie.

– najniższymi. W obu ujęciach grupa południowa znalazła się w środku stawki. Ponadto, rynki pracy w krajach grupy V4 względnie łagodnie przeszły przez okres głównej fali kryzysu, podczas gdy procentowe spadki zatrudnienia w państwach bałtyckich były największe, a w krajach południowych trwały najdłużej.

W porównaniu z krajami „starej” Unii, w EŚW ogółem odnotowano nieco mniejsze różnice w zatrudnieniu kobiet i mężczyzn. Największe rozbieżności, wynoszące nawet około 20%, wystąpiły w krajach V4 i w Rumunii. W pozostałych państwach południowych różnice te były mniejsze, a w krajach bałtyckich okresami zatrudnienie kobiet przekraczało zatrudnienie mężczyzn. Wskaźniki zatrudnienia obojga płci reagowały podobnie na zmiany koniunkturalne i w skali makro nie dało się zaobserwować dyskryminacyjnych tendencji procesów dostosowawczych. W przypadku młodych osób na rynku pracy (w wieku 15–24 lat) spadki ich zatrudnienia w EŚW były zdecydowanie mniejsze niż w UE 15. Może to jednak wynikać ze zdecydowanie niższego wskaźnika zatrudnienia osób młodych w EŚW nawet przed kryzysem. W krajach bałtyckich, w których wskaźnik ten był najwyższy i najbliższy standardom „starej” Unii, również spadki spowodowane kryzysem były najbardziej dotkliwe.

Paradoksalnie, kryzys miał również pozytywny wpływ na strukturę zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej pod względem wykształcenia. Wskutek większej konkurencji o pracę oraz decyzji o wydłużeniu etapu edukacji – w celu produktywnego przeczekania okresu trudności w znalezieniu zatrudnienia – doszło do zwiększenia udziału osób z wykształceniem wyższym w ogóle zatrudnionych oraz spadku odsetka osób z podstawowym i średnim wykształceniem. Wydaje się, że jest to spowodowane w dużym stopniu również odchodzeniem od zaprzestawania dalszej edukacji po osiągnięciu najniższego szczebla kształcenia zawodowego, który w różnych systemach bywa uznawany za kształcenie poziomu ISCED 2 (liczone jako podstawowe) lub ISCED 3 (liczone już jako średnie). Prawdopodobnie więcej osób zainteresowanych kształceniem zawodowym decydowało się na bardziej zaawansowaną edukację, klasyfikowaną na poziomie ISCED 4, która otwiera dostęp do studiów wyższych.

Jeśli chodzi o podział zatrudnienia według sektorów gospodarczych, to w całej EŚW przeważało zatrudnienie w sektorze usług, przy czym najsilniej (zdecydowanie ponad 60% zatrudnionych) dominowało ono w krajach bałtyckich. W państwach grupy V4 widoczne były tradycje industrialne i wciąż duże znaczenie sektora przemysłowego w ogóle zatrudnienia. W krajach południowych, a także w Polsce, w latach 2004–2014 zauważalny był wciąż wysoki (nawet ponad 10%) odsetek osób zatrudnionych w rolnictwie.

Dodatkowo, przeanalizowano zmiany typu zatrudnienia w czasie kryzysu, stawiając pytanie o to, jak kształtowały się w EŚW udziały osób zatrudnionych w niepełnym wymiarze oraz osób samozatrudnionych. Zatrudnienie na ułamkowy etat, które pozwala w czasie kryzysu zachować przynajmniej część dochodów, nie było w EŚW tak popularne, jak w UE 15. Co więcej, po nadejściu kryzysu odsetek osób pracujących na niepełny etat nie wzrósł, a wręcz spadał w latach 2008–2009 w stosunku do okresu sprzed kryzysu, co świadczy o tym, iż osoby pracujące w niepełnym wymiarze z większym prawdopodobieństwem traciły zatrudnienie. Po ustaniu głównej fali kryzysu odsetek ten wrócił do poziomu sprzed kryzysu. Z kolei samozatrudnienie w krajach EŚW było bardziej powszechne niż w UE 15. Może to mieć związek z okresem transformacji i rozkwitem małej przedsiębiorczości w EŚW. Relatywnie najwięcej osób pracujących na własny rachunek odnotowano w krajach grupy południowej, zaś najmniej w państwach bałtyckich, w których ich odsetek był nawet niższy niż w UE ogółem. W czasie kryzysu nastąpił wzrost udziału samozatrudnionych w ogóle pracujących, lecz niewielki. Nie świadczy to zatem o tym, że powstawały nowe mikroprzedsiębiorstwa, ale że osoby pracujące na własny rachunek rzadko zamykały swoje działalności, ponieważ firmy takie pozwalały na zachowanie części przychodów oraz przywilejów należnych osobom zatrudnionym, nawet gdy stawały się nieopłacalne.

Ostatnim rozważanym w rozdziale problemem były determinanty zatrudnienia. Wyniki analizy potwierdzają teorię Keynesa o zależności popytu na pracę od agregatowego popytu na towary i usługi. Korelacja dynamik PKB i zatrudnienia była silna oraz dodatnia we wszystkich krajach EŚW. Jednak wyniki wskazują, że to raczej płace reagowały na zmiany zatrudnienia w gospodarce z opóźnieniem, niż zmiany roszeń płacowych wywoływały zmiany popytu na pracę. Nie potwierdza się więc postulat neoklasycznej teorii zatrudnienia. Udało się za to wykazać, iż w krajach intensywnie uczestniczących w handlu światowym dynamika stosunku ich eksportu i importu do PKB była silnie skorelowana ze zmianami zatrudnienia. Sugeruje to, że kraje zaangażowane w wymianę międzynarodową są bardziej podatne na impulsy zewnętrzne również w zakresie dostosowań na rynku pracy.

Rozdział 5

Grupy problemowe na rynku pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Leszek Kucharski

5.1. Wprowadzenie

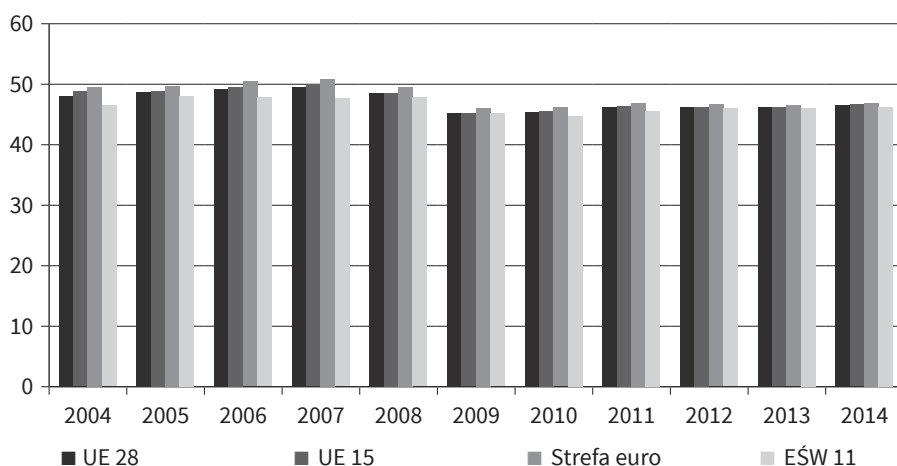
Bezrobocie jest zjawiskiem mającym wiele przyczyn, bardzo często wzajemnie ze sobą powiązanych. Poziom bezrobocie zależy w głównej mierze od czynników ekonomicznych, społecznych i demograficznych. Jednakże natężenie tego zjawiska nie jest jednakowe we wszystkich grupach siły roboczej. Grupy ludności znajdujące się w najtrudniejszej sytuacji na rynku pracy nazywane są grupami problemowymi (zob. Kwiatkowska 2012, s. 126). Charakteryzują się najmniejszym prawdopodobieństwem znalezienia pracy. Chodzi więc o osoby dominujące w zasobie bezrobocia.

Zagadnienie grup problemowych było poruszane w wielu oficjalnych dokumentach Unii Europejskiej (m.in. w Traktacie z Maastricht, Europejskiej Strategii Zatrudnienia z 1997 r. oraz Strategii Lizbońskiej z 2000 r.) (zob. Kwiatkowska 2012, s. 126). Tematyka ta podejmowana jest również w programie „Europa 2020”. Do grup znajdujących się w najgorszej sytuacji na rynku pracy, wymienionych w powyższych dokumentach, należą m.in.: kobiety, osoby młode (w wieku do 25 lat), osoby w wieku 55–64 lata, długotrwale bezrobotni, absolwenci oraz mniejszości narodowe. W niniejszym rozdziale, ze względu na dostępność danych statystycznych dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej, przedstawiono sytuację jedynie czterech wspomnianych grup problemowych: kobiet, osób w wieku do 24 lat, w wieku 55–64 lata oraz z wykształceniem podstawowym.

Celem rozdziału jest analiza sytuacji na rynku pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 grup osób w przekroju płci, wieku i wykształcenia. Analizy dotyczące poszczególnych państw EŚW w wybranych przekrojach poprzedzone zostały analizami dla grup krajów.

5.2. Zróznicowanie sytuacji na rynku pracy ze względu na płeć

Analizę zróznicowania sytuacji na rynku pracy według płci rozpoczynamy od grup krajów. Tendencje zmian udziału bezrobotnych w przekroju płci w krajach UE 28, UE 15, strefy euro oraz 11 krajów Europy Środkowo-Wschodniej przedstawiono na wykresie 5.1. Jak widać, w całym badanym okresie w państwach EŚW 11 udział kobiet w zasobie bezrobotnych kształtował się na niższym poziomie w porównaniu do krajów UE 28, UE 15 oraz strefy euro, natomiast najwyższy odsetek kobiet w zasobie bezrobotnych odnotowano w krajach strefy euro. Należy podkreślić, że we wszystkich grupach państw udział kobiet w zasobie bezrobotnych w latach 2004–2014 zmniejszył się: w UE 28 o 1,5 p.p., w UE 15 o 2,1 p.p., w strefie euro o 2,7 p.p. oraz w EŚW 11 o 0,2 p.p.

Wykres 5.1. Udział kobiet w zasobie bezrobotnych^a w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

^a Średnie kwartalne, LFS, w wieku 15–64 lat.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

Na podstawie analizy wykresu 5.1 możemy stwierdzić, że tendencje zmian udziału kobiet w zasobie bezrobotnych w grupach krajów UE 28, UE 15 oraz w strefie euro były podobne: w latach 2004–2007 występowała tendencja wzrostowa, w latach 2008–2009 (czyli w okresie globalnego kryzysu) odnotowano tendencję spadkową, zaś w latach 2010–2014 tendencja spadkowa udziału kobiet w ogóle bezrobotnych z dwóch poprzed-

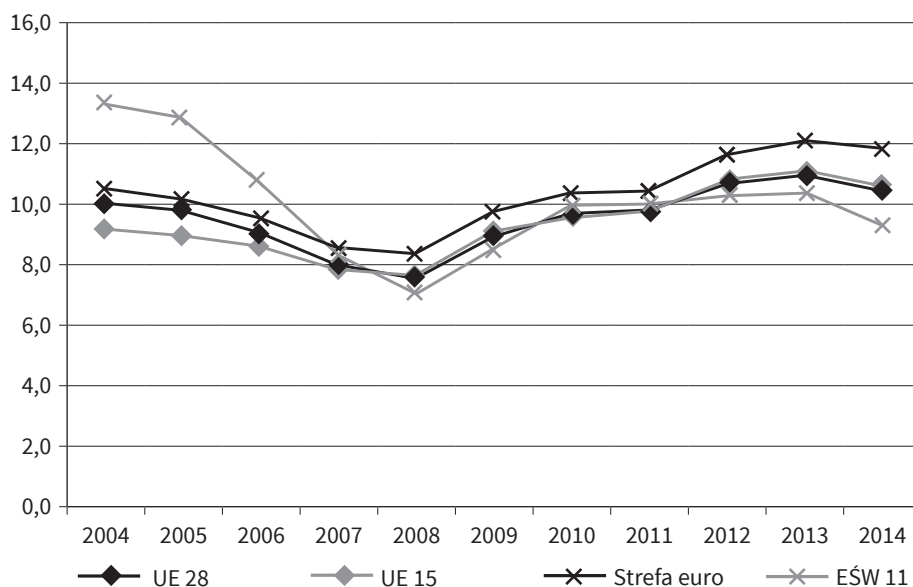
nich lat uległa odwróceniu. W krajach EŚW 11 udział kobiet w zasobie bezrobotnych charakteryzował się w badanym okresie zmienną tendencją: wzrostową w latach 2004–2005 i 2007–2008 oraz 2010–2011, a malejącą w pozostałych.

Tabela 5.1. Struktura bezrobotnych według płci w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004		2009		2014	
	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni
Bułgaria	45,1	54,9	45,4	54,6	42,4	57,6
Chorwacja	50,6	49,4	52,8	47,2	48,8	51,2
Czechy	52,2	47,8	50,2	49,8	53,3	46,7
Estonia	42,6	57,4	36,8	63,2	44,9	55,1
Litwa	50,5	49,5	38,4	61,6	43,1	56,9
Łotwa	51,9	48,1	40,5	59,5	45,2	54,8
Polska	47,3	52,7	48,0	52,0	48,0	52,0
Rumunia	36,2	63,8	37,8	62,2	38,9	61,1
Słowacja	48,2	51,8	47,3	52,7	46,1	53,9
Słowenia	49,1	50,9	45,4	54,6	50,2	49,8
Węgry	45,8	54,2	44,4	55,6	47,1	52,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

W tabeli 5.1 przedstawiono dane o strukturze bezrobotnych w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Z analizy wynika, że w państwach tych występowało dosyć silne zróżnicowanie struktury bezrobocia według płci. W większości krajów EŚW w każdym z trzech punktów czasowych w zasobie bezrobotnych przeważali mężczyźni. Ponadto, w 2009 r. (czyli w okresie globalnego kryzysu) w porównaniu do 2004 r. udział kobiet w zasobie bezrobotnych w większości krajów EŚW zmalał (z wyjątkiem Bułgarii, Chorwacji i Polski, w których wzrósł). Najsilniejszy spadek udziału kobiet w zasobie bezrobocia odnotowano w krajach nadbałtyckich. Wreszcie, w całym badanym okresie w pięciu państwach udział kobiet w zasobie bezrobotnych zmalał, natomiast w pozostałych – wzrósł. Najsilniejszy spadek udziału kobiet w liczbie bezrobotnych ogółem w 2014 r. w porównaniu do 2004 r. wystąpił na Łotwie i Litwie, gdzie zmniejszył się odpowiednio o 6,7 oraz 7,4 p.p.

Wykres 5.2. Stopy bezrobocia wśród kobiet w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 5.1.

Na wykresie 5.2 przedstawiono, jak zmieniały się odsetki bezrobocia wśród kobiet w grupie EŚW 11 na tle stóp bezrobocia w krajach UE 28, UE 15 oraz strefy euro. Jak widać, stopy bezrobocia wśród kobiet we wszystkich grupach krajów w latach 2004–2007/2008 malały (czyli analogicznie, jak stopy bezrobocia ogółem). Należy jednak podkreślić, że w krajach EŚW 11 spadek stóp bezrobocia był zdecydowanie silniejszy w porównaniu z tym w pozostałych grupach. Stopy te w państwach EŚW 11 w latach 2004–2008 zmniejszyły się o 5,4 p.p. Natomiast w latach 2008/2009–2013 stopy bezrobocia wśród kobiet we wszystkich grupach krajów charakteryzowały się tendencją wzrostową. W krajach EŚW 11 wzrost stóp bezrobocia wśród kobiet w tym podokresie był jednak najniższy. Poprawa sytuacji gospodarczej w 2014 r. przyczyniła się do polepszenia sytuacji na rynkach pracy we wszystkich grupach krajów. Spadkowi stóp bezrobocia ogółem w 2014 r. towarzyszył spadek stóp bezrobocia wśród kobiet we wszystkich badanych grupach krajów.

Z tabeli 5.2. wynika ponadto, że prawie w całym badanym okresie stopy bezrobocia wśród kobiet we wszystkich grupach krajów były wyższe niż wśród mężczyzn. W latach 2009–2010 wskaźniki bezrobocia wśród mężczyzn były nieznacznie wyższe niż wśród kobiet w państwach UE 28, UE 15 oraz EŚW 11. Sytuacja ta powtórzyła się w 2013 r. w krajach UE 15, natomiast w tym samym roku w krajach UE 28 stopy bezrobocia wśród kobiet były takie same, jak wśród mężczyzn.

Tabela 5.2. Różnice między stopami bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn w grupach krajów (w punktach procentowych)

Wyszcze- gólnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
UE 28	1,3	1,4	1,4	1,3	0,9	-0,1	-0,1	0,2	0,1	0,0	0,2
UE 15	1,5	1,4	1,5	1,4	1,0	-0,1	-0,1	0,1	0,1	-0,1	0,1
Strefa euro	2,1	1,9	2,1	1,9	1,4	0,3	0,3	0,5	0,3	0,2	0,3
EŚW 11	0,3	1,2	0,9	0,7	0,7	-0,1	-0,2	0,2	0,3	0,4	0,4

Źródło: jak do tab. 5.1.

Na podstawie danych zawartych w tab. 5.2 można wysunąć wniosek, że w badanym okresie sytuacja kobiet na rynku pracy poprawiła się. Do 2011 r. największe różnice między stopami bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn występowały w strefie euro, najniższe zaś w państwach EŚW 11. Należy podkreślić, że w latach 2011–2012 różnica między stopami bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn w odróżnieniu od pozostałych grup krajów rosła.

Tabela 5.3. Stopy bezrobocia według płci w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004		2009		2014	
	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni
Bułgaria	11,7	12,6	6,7	7,1	10,4	12,5
Chorwacja	15,8	12,7	11,0	8,1	18,4	16,6
Czechy	9,7	7,1	7,8	5,9	7,5	5,2
Estonia	9,1	12,0	10,4	17,2	7,0	8,0
Litwa	11,1	10,5	10,7	17,4	9,4	12,4
Łotwa	12,7	11,3	14,6	21,4	10,1	12,1
Polska	20,0	18,8	8,8	7,9	9,7	8,6
Rumunia	6,5	9,4	6,2	8,0	6,4	7,6
Słowacja	19,6	17,8	12,9	11,4	13,7	12,9
Słowenia	6,5	5,8	5,9	6,1	10,8	9,1
Węgry	5,9	5,8	9,8	10,4	8,0	7,6

Źródło: jak do tab. 5.1.

Biorąc pod uwagę stopy bezrobocia według płci w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej (tab. 5.3) stwierdzamy, że sytuacja kobiet na rynku pracy w poszczególnych krajach była zróżnicowana. W niektórych krajach EŚW stopy bezrobocia wśród kobiet były niższe niż wśród mężczyzn. Taka sytuacja wystąpiła w Bułgarii, Estonii oraz

Rumunii we wszystkich analizowanych latach. Stopy bezrobocia wśród mężczyzn były wyższe niż wśród kobiet w Słowenii, na Węgrzech i Litwie w 2009 r. oraz na Łotwie w 2009 i 2014 r. Ponadto, w najgorszej sytuacji na rynku pracy we wszystkich badanych latach znajdowały się kobiety w Chorwacji i Czechach. W obu krajach różnica między stopami bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn była najwyższa. Niewątpliwie, globalny kryzys finansowy przyczynił się do pogorszenia sytuacji kobiet i mężczyzn na rynku pracy. Jego skutkami najbardziej zostały dotknięte kraje nadbałtyckie. Należy podkreślić, że to mężczyźni mieszkający w tych krajach w większym stopniu odczuli skutki globalnego kryzysu niż kobiety. Stopy bezrobocia wśród kobiet w Estonii, Łotwie i na Litwie w latach 2008–2009 wzrosły niemal dwukrotnie, natomiast wśród mężczyzn – prawie trzykrotnie. Natomiast w badanych latach poprawiła się sytuacja kobiet na rynku pracy w Polsce. Stopa bezrobocia wśród kobiet zmniejszyła się z 20% w 2004 r. do 9,7% w 2014 r. Jednakże w całym okresie stopy bezrobocia wśród kobiet w Polsce były wyższe niż wśród mężczyzn.

Tabela 5.4. Stopy zatrudnienia według płci w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004		2009		2014	
	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni
Bułgaria	51,6	58,7	58,3	66,9	56,8	63,9
Chorwacja	47,8	62,3	53,7	65,2	48,5	59,1
Czechy	56,1	72,1	56,7	73,8	59,6	77,0
Estonia	61,3	65,1	63,2	64,3	65,7	73,0
Litwa	58,3	65,7	60,4	59,3	62,8	66,5
Łotwa	56,0	65,5	60,4	60,3	63,4	68,4
Polska	46,1	56,8	52,8	66,1	53,4	68,2
Rumunia	53,5	64,1	52,0	65,2	52,6	68,7
Słowacja	50,6	62,9	52,8	67,6	53,4	67,6
Słowenia	61,3	69,9	63,8	71,0	59,2	67,5
Węgry	50,5	63,1	49,6	60,7	52,6	67,8

Źródło: jak do tab. 5.1.

Z kolei w tab. 5.4 ukazano stopy zatrudnienia według płci w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w trzech wybranych punktach czasowych. Można wywnioskować, że w większości krajów (za wyjątkiem Litwy i Łotwy w 2009 r.) stopy zatrudnienia wśród kobiet były niższe niż te dotyczące mężczyzn. Jak wynika z analiz przeprowadzonych w rozdziale trzecim, ko-

biety w krajach EŚW w analizowanym okresie charakteryzowały się niższym poziomem aktywności zawodowej. Spadek stóp bezrobocia wśród kobiet w większości krajów w tym czasie wskazuje na poprawę ich sytuacji na rynku pracy. Z drugiej strony jednak niskie stopy zatrudnienia i wskaźniki aktywności zawodowej sugerują, że konieczna jest aktywizacja zawodowa kobiet w krajach EŚW w celu przeciwdziałania ich dyskryminacji.

Prawie we wszystkich krajach (za wyjątkiem Rumunii i Słowenii) stopa zatrudnienia wśród kobiet w 2014 r. była wyższa w porównaniu do 2004 r. Najsilniejszy wzrost stóp zatrudnienia w omawianym okresie wystąpił w Polsce oraz na Łotwie. Stopy zatrudnienia wśród kobiet wzrosły w latach 2004–2014 w poszczególnych krajach odpowiednio o 7,3 p.p. oraz 7,4 p.p.

Tabela 5.5. Przyrost stóp bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn w latach 2008–2010 (w punktach procentowych)

Kraj	Kobiety	Mężczyźni
UE 28	2,1	3,1
UE 15	1,9	3,0
Strefa euro	2,0	3,1
EŚW 11	2,9	3,7
Bułgaria	3,7	5,4
Chorwacja	2,0	4,1
Czechy	2,8	3,0
Estonia	9,3	13,8
Litwa	9,0	15,4
Łotwa	9,3	14,3
Polska	2,1	3,0
Rumunia	1,5	0,8
Słowacja	3,6	5,9
Słowenia	2,3	3,5
Węgry	2,7	4,0

Źródło: jak do tab. 5.1.

Przyjrzyjmy się teraz, jak zmieniały się stopy bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn w krajach EŚW w latach 2008–2010, czyli w okresie największego natężenia światowego kryzysu finansowego. Odpowiednie dane przedstawiono w tab. 5.5. Jak widać, globalny kryzys finansowy zapoczątkowany w 2008 r. przyczynił się prawie we wszystkich krajach EŚW do silniejszego wzrostu stóp bezrobocia wśród mężczyzn. Jedynie w Rumunii stopa bezrobocia wśród kobiet w analizowanym okresie wzrosła silniej niż wśród

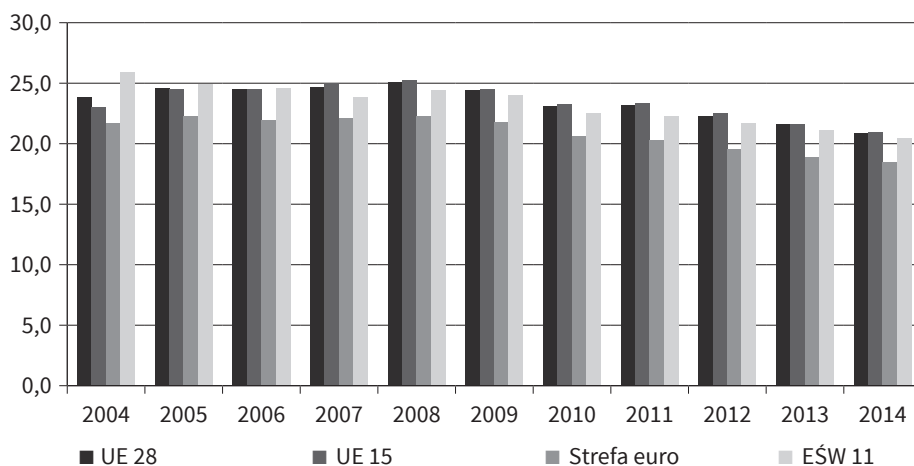
mężczyzn. Największy przyrost stóp bezrobocia wśród kobiet i mężczyzn w badanym okresie wystąpił w krajach nadbałtyckich. Należy jednak podkreślić, że przyrost stóp bezrobocia wśród mężczyzn w tych krajach był znacznie silniejszy niż dotyczący kobiet. Również w grupach krajów UE 28, UE 15, strefie euro oraz krajach EŚW 11 w latach 2008–2010 stopy bezrobocia wśród mężczyzn wzrosły bardziej niż wśród kobiet.

Podsumowując, w analizowanym okresie kobiety w krajach EŚW oraz we wszystkich badanych grupach krajów znajdowały się w gorszej sytuacji na rynku pracy niż mężczyźni. Co prawda, status kobiet ulegał poprawie w kolejnych latach, jednakże w całym badanym okresie stopy zatrudnienia wśród kobiet były niższe niż wśród mężczyzn.

5.3. Sytuacja na rynku pracy w grupach wiekowych

Analizę sytuacji na rynku pracy w przekroju grup wiekowych rozpoczynamy od osób w wieku 15–24 lata. Przyjrzyjmy się zatem tendencjom zmian udziału osób w wieku do 24 lat w grupach krajów UE 28, UE 15, strefy euro oraz 11 krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (por. wykres 5.3). Zauważamy, że w całym analizowanym okresie w krajach strefy euro odsetek osób w wieku do 24 lat w zasobie bezrobotnych był najniższy w porównaniu do krajów UE 28, UE 15 oraz EŚW 11. Ponadto, w badanym okresie wystąpiła tendencja spadkowa odsetka bezrobotnych wśród osób młodych we wszystkich grupach krajów. Spadek ten w państwach EŚW 11 wynikał prawdopodobnie ze wzrostu skali migracji zarobkowych z krajów EŚW, które weszły do UE w 2004 r. do najbardziej rozwiniętych krajów UE. Ta grupa wiekowa charakteryzowała się również malejącym poziomem aktywności zawodowej.

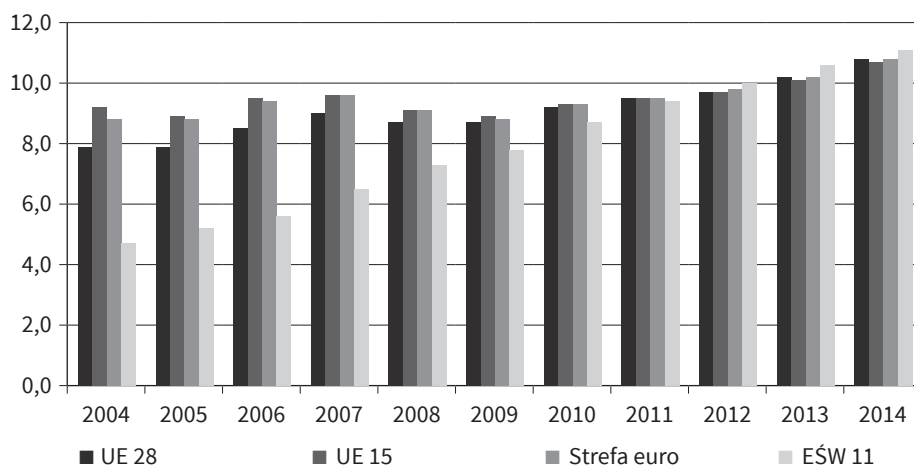
Drugą grupą wiekową znajdującą się w szczególnie trudniej sytuacji na rynku pracy są osoby w wieku 55–64 lata, które mają zdecydowanie mniejsze szanse odpływu z bezrobocia do zatrudnienia w porównaniu do innych grup wiekowych (Kucharski 2005, s. 349). Na wykresie 5.4 przedstawiono tendencje zmian odsetka bezrobotnych w grupie osób w wieku 55–64 lata. Jak można zobaczyć, w całym badanym okresie wzrastał odsetek bezrobotnych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w tej grupie wiekowej. Oznacza to, że sytuacja osób w wieku przedemerytalnym pogarszała się w kolejnych latach. Konieczne jest zatem wprowadzenie skutecznych programów wspierania tej grupy na rynku pracy, gdyż samo zwiększenie aktywności zawodowej nie poprawi ich sytuacji.

Wykres 5.3. Udział osób w wieku 15–24 lat w zasobie bezrobotnych ogółem w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 5.1.

Należy również podkreślić, że do 2011 r. udział osób w wieku 55–64 lata w zasobie bezrobotnych w krajach EŚW 11 był niższy w porównaniu do pozostałych grup krajów. Jedynie w latach 2012–2014 odsetek tych osób w państwach EŚW był wyższy niż w pozostałych badanych grupach krajów.

Wykres 5.4. Udział osób w wieku 55–64 lata w zasobie bezrobotnych ogółem w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 5.1.

Z wykresu 5.4. wynika, że odsetek osób w wieku przedemerytalnym w zasobie bezrobotnych do 2009 r. w krajach UE 28, UE 15 i strefy euro, przy niewielkim wzroście w latach 2006–2007, utrzymywał się na zbliżonym poziomie. Od 2010 r. (czyli w okresie pogorszenia koniunktury gospodarczej spowodowanej globalnym kryzysem) udział najstarszej grupy wiekowej w tej grupie krajów sukcesywnie wzrastał.

W tab. 5.6 przedstawiono dane o strukturze bezrobocia w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej w grupach osób w wieku do 24 lat oraz 55–64 lata w 2004, 2009 oraz 2014 r. Widzimy, że prawie we wszystkich krajach EŚW odnotowuje się podobne tendencje zmian odsetka bezrobotnych w obu grupach wiekowych. W latach 2004–2014 zmniejszył się odsetek bezrobotnych w wieku do 24 lat we wszystkich badanych krajach EŚW z wyjątkiem Litwy. W tym samym okresie wzrósł z kolei we wszystkich analizowanych krajach odsetek bezrobotnych w wieku od 55 do 64 lat.

Największy spadek odsetka bezrobotnych wśród osób do 24 lat w okresie 2004–2014 wystąpił w Estonii i Słowenii, najniższy zaś na Węgrzech. W całym badanym przedziale czasowym odsetek bezrobotnych wśród młodzieży w tych dwóch krajach zmniejszył się odpowiednio o: 12,2 p.p. (w latach 2005–2014) oraz 10,8 p.p. Z kolei odsetek bezrobotnych w wieku do 24 lat na Węgrzech zmniejszył się jedynie o 1,4 p.p.

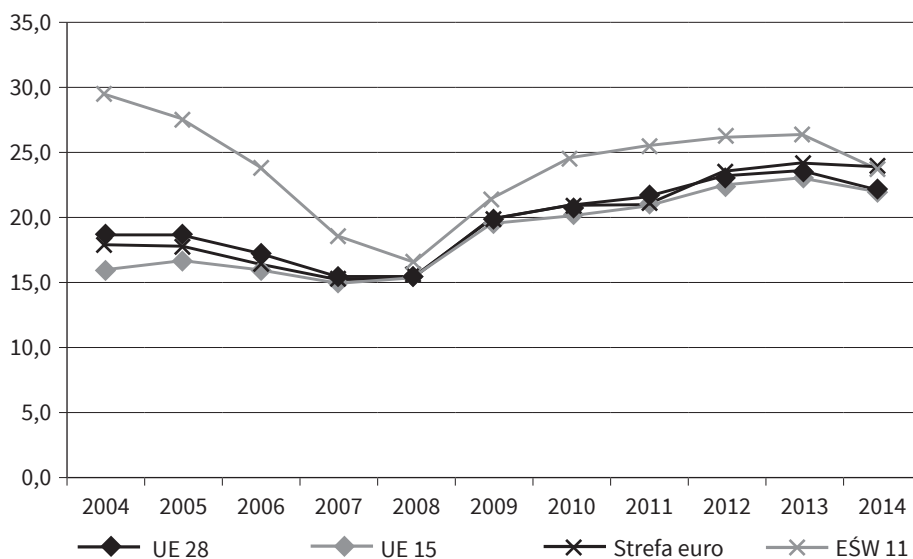
Tabela 5.6. Struktura bezrobotnych według grup wiekowych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004		2009		2014	
	15–24 lata	55–64 lata	15–24 lata	55–64 lata	15–24 lata	55–64 lata
Bułgaria	18,9	8,9	19,5	12,8	12,5	17,7
Chorwacja	28,1	4,2	26,6	7,5	23,1	8,8
Czechy	22,6	7,7	20,1	11,8	17,5	12,3
Estonia	29,4	9,0 ^o	21,5	10,6	17,2	12,9
Litwa	15,4	11,9	19,5	9,7	16,1	16,1
Łotwa	22,0	10,3	22,7	10,6	15,8	15,0
Polska	26,2	3,5	25,8	7,3	22,2	10,8
Rumunia	34,6	3,5	28,9	4,8	25,6	6,4
Słowacja	23,3	5,1	21,6	6,4	17,5	10,9
Słowenia	25,3	3,3	22,5	5,4	14,5	9,0
Węgry	21,1	4,4	18,9	7,1	19,7	11,6

^o Dane dla 2005 r.

Źródło: jak do tab. 5.1.

Największy wzrost odsetka bezrobotnych w wieku 55–64 lata w całym badanym okresie wystąpił w Bułgarii (o 8,8 p.p.), Polsce (o 7,3 p.p.) i Słowenii (o 7,2 p.p.). Należy jednak podkreślić, że udział osób w wieku 55–64 lata w zasobie bezrobotnych w Polsce wzrósł ponad trzykrotnie (z 3,5% w 2004 r. do 10,8% w 2014 r.). Konieczne jest zatem wdrożenie skutecznych aktywnych programów rynku pracy skierowanych do osób w omawianym wieku, ukierunkowanych na zwiększenie ich szans na znalezienie pracy.

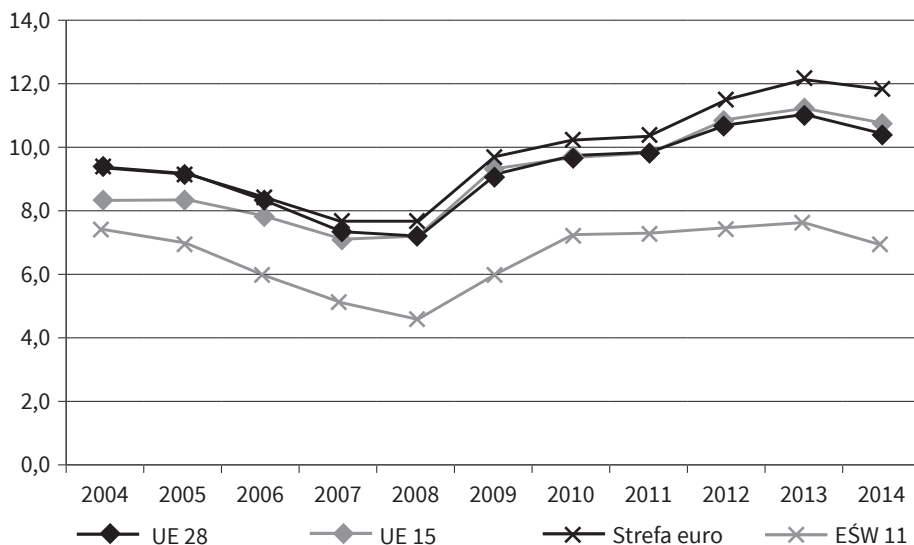
Wykres 5.5. Stopy bezrobocia w grupie osób w wieku 15–24 lata w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 5.1.

Na wykresie 5.5. przedstawiono tendencje zmian stóp bezrobocia w grupie osób w wieku 15–24 lata w czterech wyodrębnionych grupach krajów (obliczonych jako stosunek bezrobotnych w wieku 15–24 lata do liczby aktywnych zawodowo w tym wieku). Na podstawie wspomnianego wykresu można stwierdzić, że tendencje zmian stóp bezrobocia w wśród osób w wieku 15–24 lata były zbliżone do tendencji zmian stóp bezrobocia ogółem w tych grupach krajów. Stopy bezrobocia wśród młodzieży w UE 28, UE 15, strefie euro i EŚW 11 w latach 2004–2008 charakteryzowały się tendencją spadkową, z kolei w latach 2009–2013 we wszystkich grupach krajów wzrosły. W 2014 r. w krajach UE 28, UE 15 oraz strefy euro wystąpił nieznaczny spadek stóp bezrobocia w tej grupie wiekowej.

Ponadto, prawie w całym analizowanym okresie (za wyjątkiem 2014 r.) stopy bezrobocia w państwach EŚW 11 w grupie osób w wieku 15–24 lata były najwyższe wśród analizowanych grup krajów. Natomiast najniższy poziom stóp bezrobocia w tej grupie wiekowej w całym uwzględnionym okresie występował w UE 15.

W latach 2004–2008 stopy bezrobocia w grupie osób w wieku do 24 lat w krajach EŚW 11 były znacznie wyższe niż w pozostałych grupach państw. Charakteryzowały się też znacznie silniejszą tendencją spadkową w tym podokresie. W latach 2009–2014 różnica między stopami bezrobocia w omawianej grupie wiekowej w państwach EŚW 11 a pozostałymi grupami krajów znacznie się zmniejszyła. Oznacza to, że sytuacja osób w wieku do 24 lat w krajach EŚW (jako całości) poprawiła się w uwzględnionym okresie.

Wykres 5.6. Stopy bezrobocia w grupie osób w wieku 55–64 lata w grupach krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 5.1.

Rozważmy z kolei dane przedstawione na wykresie 5.6. Analiza tendencji zmian stóp bezrobocia w grupie osób w wieku 55–64 lata w krajach UE 28, UE 15, strefy euro oraz EŚW 11 pozwala na wysunięcie następujących wniosków. W latach 2004–2014 stopy bezrobocia w tej grupie wiekowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej były znacznie niższe w porównaniu do pozostałych grup państw. Ponadto, stopy bezrobo-

cia wśród osób w wieku 55–64 lata były we wszystkich grupach krajów niższe niż osób w wieku 15–24 lata. Mniejsze zagrożenie bezrobociem nie oznacza jednak, że osoby w wieku przedemerytalnym znajdują się w dobrej sytuacji na rynku pracy. Jak wynika z badań przeprowadzonych w Polsce, charakterystyczną cechą bezrobocia osób w wieku powyżej 50. roku życia jest jego długotrwałość oraz niski poziom wykształcenia osób bezrobotnych (Urbanik 2011, s. 190). Również analizy L. Kucharskiego dotyczące Polski dowodzą, że osoby bezrobotne w wieku 55–64 lata były w największym stopniu zagrożone bezrobociem długookresowym (Kucharski 2014, s. 84). Zatem w pozostałych krajach EŚW można spodziewać się podobnych zależności.

Zmiany stóp bezrobocia w grupie osób w wieku 55–64 lata w analizowanych grupach państw, ujętych na wykresie 5.6, były skorelowane ze zmianami koniunktury gospodarczej. W latach 2004–2007/2008 stopy bezrobocia w tej grupie wiekowej malały. Z kolei w latach 2009–2013 (czyli okresie pogorszenia koniunktury) we wszystkich grupach krajów rosło bezrobocie w omawianej grupie wiekowej. Natomiast poprawa koniunktury gospodarczej w 2014 r. przyczyniła się do obniżenia stóp bezrobocia we wszystkich badanych grupach państw.

Przejdźmy teraz do analizy stóp bezrobocia wśród osób w wieku od 15 do 24 lat w 11 krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (zob. tab. 5.7).

Tabela 5.7. Stopy bezrobocia w grupie osób w wieku 15–24 lata w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	24,5	22,3	19,5	15,1	12,7	16,2	23,2	25,0	28,1	28,4	23,8
Chorwacja	32,8	32,3	28,9	25,2	23,7	25,2	32,4	36,7	42,1	50,0	45,5
Czechy	19,9	19,2	17,5	10,7	9,9	16,6	18,3	18,1	19,5	19,0	15,9
Estonia	25,7	15,1	12,1	10,1	12,0	27,4	32,9	22,4	20,9	18,7	15,0
Litwa	20,3	15,8	10,0	8,4	13,3	29,6	35,7	32,6	26,7	21,9	19,3
Łotwa	21,8	15,1	13,6	10,6	13,6	33,3	36,2	31,0	28,5	23,2	19,6
Polska	40,1	36,9	29,8	21,7	17,3	20,6	23,7	25,8	26,5	27,3	23,9
Rumunia	22,3	20,2	21,4	20,1	18,6	20,8	22,1	23,9	22,6	23,7	24,0
Słowacja	32,8	30,1	26,6	20,3	19,0	27,3	33,6	33,4	34,0	33,7	29,7
Słowenia	14,0	15,9	13,9	10,1	10,4	13,6	14,7	15,7	20,6	21,6	20,2
Węgry	14,4	19,4	19,1	18,0	19,5	26,4	26,4	26,0	28,2	26,6	20,4

Źródło: jak do tab. 5.1.

W większości krajów EŚW (z wyjątkiem Węgier) stopy bezrobocia w najmłodszej grupie wiekowej w latach 2004–2008 malały, zaś w okresie 2009–2013 w większości państw EŚW rosły. W 2014 r. (z wyjątkiem Rumunii) stopy bezrobocia w tej grupie osób zmniejszyły się we wszystkich krajach EŚW. Dodatkowo, na Litwie, Łotwie, w Estonii i Słowenii tendencja spadkowa stóp bezrobocia w omawianej grupie osób (tak samo, jak stopy bezrobocia ogółem) została zahamowana w 2007 r. Kryzys globalny w krajach nadbałtyckich, z powodu dużego stopnia otwartości ich gospodarek, rozpoczął się rok wcześniej niż w pozostałych krajach EŚW. W krajach nadbałtyckich stopy bezrobocia w grupie osób w wieku do 24 lat silnie wzrosły w latach 2008–2010, zaś w kolejnych latach charakteryzowały się znaczną tendencją spadkową.

Z tab. 5.7 wynika ponadto, że na Węgrzech stopy bezrobocia osób w wieku 15–24 lata odznaczały się tendencją wzrostową do 2012 r. (z pewnymi niewielkimi spadkami w latach 2006–2007 oraz w 2011 r.). W latach 2012–2014 stopa bezrobocia w najmłodszej grupie wiekowej w tym kraju zmniejszyła się o 7,8 p.p. Należy jednak podkreślić, że w całym założonym okresie stopa bezrobocia na Węgrzech w analizowanej grupie osób wzrosła o 6 p.p.

Najsilniejszy spadek stóp bezrobocia w latach 2004–2014 w najmłodszej grupie wiekowej wystąpił w Polsce – o 16,2 p.p. A zatem sytuacja wspomnianych osób znacznie się poprawiła w badanym okresie. Trzeba jednak podkreślić, że stopa bezrobocia ogółem w omawianym czasie zmalała silniej niż stopa bezrobocia wśród osób w wieku do 24 lat.

W czterech spośród jedenastu krajów EŚW (Rumunii, Chorwacji, Słowenii i na Węgrzech) stopy bezrobocia wśród młodzieży w 2014 r. były wyższe niż w 2004 r. Oznacza to, że sytuacja ludzi młodych na rynku pracy w tych krajach pogorszyła się.

W tabeli 5.8 przedstawiono dane o stopach bezrobocia w grupie osób w wieku 55–64 lata w latach 2004–2014 w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Jak widać, tendencje zmian stóp bezrobocia w tej grupie były zbliżone do zmian stóp bezrobocia w najmłodszej grupie wiekowej. W większości krajów EŚW (z wyjątkiem Węgier oraz państw nadbałtyckich) stopy bezrobocia w tej grupie wiekowej ulegały zmniejszeniu w latach 2004–2008. Natomiast w krajach nadbałtyckich globalny kryzys finansowy spowodował wyhamowanie spadków stóp bezrobocia w tej grupie wiekowej w 2007 r.

W latach 2009–2012/2013 w większości państw Europy Środkowo-Wschodniej (z wyjątkiem krajów nadbałtyckich) występowała tendencja wzrostowa stóp bezrobocia w najstarszej grupie wiekowej. Globalny kryzys finansowy spowodował dość silne zwiększenie się stóp bezrobocia tych osób w Estonii, na Litwie i Łotwie w latach 2008–2010, jednak już od 2011 r. stopy te zaczęły maleć.

Tabela 5.8. Stopy bezrobocia w grupie osób w wieku 55–64 lata w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	10,2	8,6	7,9	6,8	5,5	6,3	9,3	8,8	10,4	12,4	11,7
Chorwacja	6,5	7,2	6,0	6,1	5,5	5,8	6,5	7,7	10,4	9,9	11,6
Czechy	5,4	5,2	5,3	4,6	3,9	5,7	6,5	5,8	5,8	5,8	4,9
Estonia	b.d.	5,4	4,1	3,6	4,1	9,3	16,3	11,6	7,2	6,0	5,4
Litwa	11,0	6,9	6,1	3,7	4,4	10,5	14,4	13,4	11,9	11,2	10,7
Łotwa	10,2	8,9	6,7	4,5	6,3	13,8	16,0	14,9	14,7	10,5	9,9
Polska	10,7	10,8	8,5	6,8	5,3	6,3	7,1	6,9	7,4	7,7	6,8
Rumunia	3,3	2,4	2,6	2,3	2,5	3,0	3,3	3,7	3,4	3,7	3,3
Słowacja	16,1	13,4	9,8	8,2	6,4	7,7	10,1	10,1	11,2	11,0	10,6
Słowenia	2,9	4,2	2,5	3,3	4,0	3,6	4,0	6,3	6,2	7,0	7,8
Węgry	2,9	3,9	4,0	4,4	5,1	6,5	7,9	9,2	8,4	8,1	6,4

Źródło: jak do tab. 5.1.

Tendencje zmian stóp bezrobocia na Węgrzech były natomiast odmiennie niż w pozostałych państwach EŚW. Wskaźniki bezrobocia osób w wieku 55–64 lata w tym kraju w okresie 2004–2011 wzrastały, zaś w trzech kolejnych latach wystąpiła ich tendencja spadkowa.

Należy podkreślić, że w całym badanym okresie stopy bezrobocia w grupie osób w wieku 55–64 lata były niższe w porównaniu ze stopami bezrobocia w najmłodszej grupie wiekowej we wszystkich państwach EŚW. W latach 2004–2014 stopy bezrobocia w grupie osób w wieku 15–24 lata w siedmiu krajach EŚW zmalały, natomiast w najstarszej grupie wiekowej zmniejszyły się tylko w czterech krajach. Ponadto, spadki stóp bezrobocia w najstarszej grupie wiekowej były o wiele niższe.

Ponadto, w Polsce stopa bezrobocia wśród osób w wieku 55–64 lata w omawianym okresie obniżyła się z 10,7 do 6,8%. Warto jednak zaznaczyć, że w 2004 r. stopa bezrobocia w najstarszej grupie wiekowej w Polsce była prawie dwa razy niższa niż stopa bezrobocia ogółem, zaś w 2014 r. relacja obu stóp bezrobocia wynosiła ok. 1,33. A zatem spadek stopy bezrobocia w najstarszej grupie wiekowej w Polsce (analogicznie jak w grupie osób w wieku do 24 lat) był słabszy niż stopy bezrobocia ogółem.

W tym miejscu przeanalizujemy przyrost stóp bezrobocia osób w wieku do 24 lat oraz w wieku 55–64 lata podczas globalnego kryzysu w poszczególnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Z tabeli 5.9, dotyczącej lat 2008–2010, wynika, że w analizowanym okresie przyrost stóp bezrobocia w najmłodszej grupie wiekowej był zdecydowanie sil-

niejszy niż osób w wieku od 55 do 64 lat. Niższy przyrost stóp bezrobocia w czasie kryzysu można tłumaczyć zdecydowanie mniejszym poziomem aktywności zawodowej ludności w wieku przedemerytalnym.

Tabela 5.9. Przyrost stóp bezrobocia w grupach osób w wieku do 24 lat oraz 55–64 lata w okresie 2008–2010 w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w punktach procentowych)

Kraj	Grupy wiekowe	
	15–24 lata	55–64 lata
Bułgaria	10,5	3,8
Chorwacja	8,7	1,0
Czechy	8,4	2,6
Estonia	20,9	12,2
Litwa	22,4	10,0
Łotwa	22,6	9,7
Polska	6,4	1,8
Rumunia	3,5	0,8
Słowacja	14,6	3,7
Słowenia	4,3	0,0
Węgry	6,9	2,8

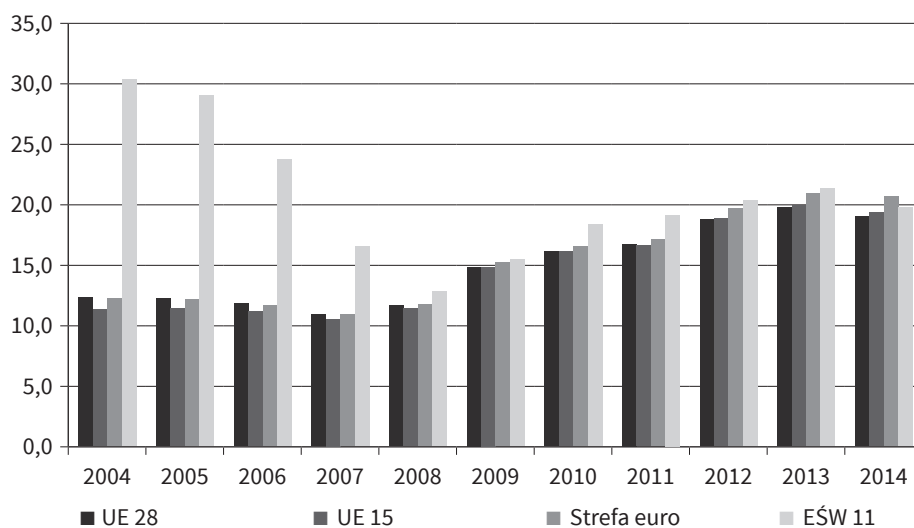
Źródło: jak do tab. 5.1.

Najsilniejszy wzrost stóp bezrobocia w latach 2008–2010 wśród osób w wieku do 24 lat miał miejsce w krajach nadbałtyckich. Stopy bezrobocia w tej grupie wiekowej w Estonii, na Litwie i Łotwie wzrosły odpowiednio o: 20,9 p.p., 22,4 p.p. oraz 22,6 p.p. Również w krajach nadbałtyckich zwiększenie się stóp bezrobocia w najstarszej grupie wiekowej w okresie 2004–2008 było największe spośród analizowanych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. W Rumunii, Polsce i Słowenii wzrost stóp bezrobocia w najmłodszej grupie wiekowej w badanym okresie był najmniejszy i wyniósł odpowiednio: 3,5 p.p., 6,4 p.p. 4,3 p.p.

5.4. Wykształcenie a sytuacja na rynku pracy

Zastanówmy się, jak poziom wykształcenia wpływał na sytuację na rynku pracy w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschod-

niej¹. Podobnie jak w przypadku analiz w poprzednich podrozdziałach, obecną analizę rozpoczniemy od przedstawienia sytuacji na rynku pracy w grupach krajów. Z uwagi na brak niektórych danych statystycznych nie-
możliwe okazało się oszacowanie zagregowanej stopy bezrobocia dla całej grupy państw EŚW. Dlatego też jako punkt odniesienia wybrano Polskę, czyli największą gospodarkę spośród wszystkich 11 gospodarek EŚW.

Wykres 5.7. Stopy bezrobocia wśród osób z wykształceniem podstawowym w Polsce na tle grup krajów w latach 2004–2014 (w %)

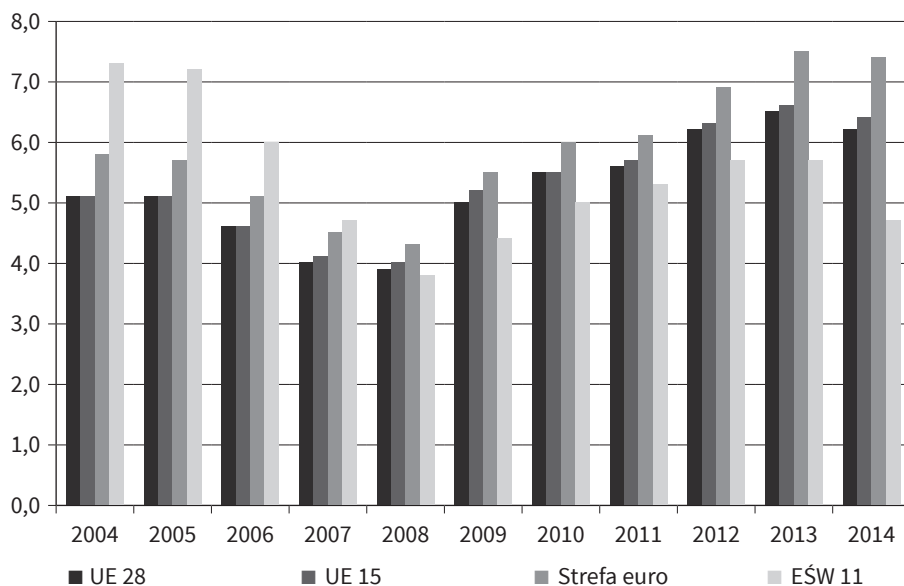
Źródło: jak do wykresu 5.1.

Jeśli chodzi o tendencje zmian stóp bezrobocia w grupie osób z wykształceniem podstawowym w Polsce na tle grup krajów UE 28, UE 15 oraz strefy euro w latach 2004–2014 (zob. wykres 5.7), to za wyjątkiem 2014 r. stopy bezrobocia w Polsce w grupie osób legitymujących się najniższym wykształceniem były w całym badanym okresie wyższe niż we wszystkich grupach krajów. Największe różnice między Polską a państwami UE 28, UE 15 i strefy euro dotyczące analizowanych wskaźników bezrobocia występowały w latach 2004–2007.

1 W tym podrozdziale zdecydowano się na przedstawienie sytuacji na rynku pracy dwóch grup osób: z wykształceniem podstawowym, niepełnym podstawowym oraz z wykształceniem wyższym. Osoby z wykształceniem wyższym we wszystkich krajach i grupach krajów są w najmniejszym stopniu zagrożone bezrobociem.

Ponadto, stopy bezrobocia wśród osób o najniższym poziomie wykształcenia malały w Polsce i we wszystkich grupach krajów w latach 2004–2007/2008. Obniżanie się stóp bezrobocia w tej grupie wykształcenia zostało zahamowane we wszystkich grupach krajów w 2007 r. Należy podkreślić, że w Polsce tendencja spadkowa stóp bezrobocia w omawianej grupie osób trwała do 2008 r., zaś spadek ten w latach 2004–2008 był jednak znacznie silniejszy niż w badanych grupach państw.

Niewątpliwie, globalny kryzys przyczynił się do obniżenia popytu na pracę, szczególnie osób o najniższych kwalifikacjach. W latach 2008/2009–2013 wystąpiła dosyć silna tendencja wzrostowa stóp bezrobocia wśród osób z wykształceniem podstawowym w Polsce i wszystkich grupach krajów. Zwiększenie się stóp bezrobocia tych osób w Polsce było jednak słabsze niż we wszystkich grupach państw. Silniejszy wzrost stóp bezrobocia w analizowanych grupach krajów wynikał z bardzo silnego wzrostu bezrobocia w krajach dotkniętych kryzysem zadłużenia, czyli w Grecji, Hiszpanii, Portugalii oraz Irlandii.

Wykres 5.8. Stopy bezrobocia wśród osób z wykształceniem wyższym w Polsce na tle grup krajów w latach 2004–2014 (w %)

Źródło: jak do wykresu 5.1.

Na wykresie 5.8 ukazano tendencje zmian stóp bezrobocia dotyczące osób z wykształceniem wyższym w Polsce na tle grup krajów UE 28, UE 15 oraz strefy euro. Tendencje zmian stóp bezrobocia tych osób

w badanym okresie były skorelowane ze zmianami poziomu aktywności gospodarczej. W latach 2004–2008 wystąpiła tendencja spadkowa stóp bezrobocia osób z wykształceniem wyższym zarówno w Polsce, jak i we wszystkich grupach krajów. Tendencja ta uległa odwróceniu w latach 2009–2013. Stopy bezrobocia w grupie osób z wykształceniem wyższym w tym okresie wzrosły najsilniej w strefie euro. W 2014 r. wraz z poprawą koniunktury gospodarczej nastąpił spadek stóp bezrobocia wspomnianych osób.

Dodatkowo, w latach 2004–2007 w Polsce odnotowano wyższe stopy bezrobocia wśród osób z wykształceniem wyższym w porównaniu z krajami UE 28, UE 15 i strefy euro. W kolejnych latach relacja ta uległa odwróceniu. Pewne znaczenie dla obniżenia stopy bezrobocia w Polsce dotyczącego wspomnianych osób miał wzrost emigracji zarobkowej po wejściu Polski do UE w 2004 r.

Z porównania stóp bezrobocia przedstawionych na wykresach 5.7 i 5.8 można również wnioskować, że w całym badanym okresie stopy bezrobocia w Polsce oraz we wszystkich badanych grupach państw w odniesieniu do osób z wykształceniem wyższym były zdecydowanie niższe niż w przypadku osób z wykształceniem podstawowym.

W tym miejscu przeanalizujemy tendencje zmian stóp bezrobocia w grupie osób z wykształceniem podstawowym w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (zob. tab. 5.10).

Tabela 5.10. Stopy bezrobocia wśród osób z wykształceniem podstawowym w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w %)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	21,8	20,0	20,5	18,0	14,9	15,8	23,1	26,9	28,5	30,3	28,6
Chorwacja	15,5	13,0	14,2	13,7	10,9	11,0	14,0	18,7	19,9	22,7	26,4
Czechy	26,2	27,0	24,8	20,4	19,4	24,4	25,3	24,6	28,8	26,0	22,4
Estonia	20,6	15,5	13,3	11,4	12,2	29,2	31,9	26,9	24,3	15,7	13,8
Litwa	14,5	15,1	11,0	7,6	13,4	31,2	41,3	40,2	36,2	33,9	30,7
Łotwa	18,9	16,9	15,6	11,2	15,4	32,4	33,7	30,0	27,4	25,7	24,5
Polska	30,3	29,0	23,7	16,5	12,8	15,4	18,3	19,1	20,3	21,3	19,7
Rumunia	9,8	8,0	9,0	8,6	8,6	8,9	6,9	8,5	7,9	7,9	7,7
Słowacja	52,1	53,4	48,6	45,1	39,6	41,7	44,3	42,6	44,7	42,6	41,4
Słowenia	10,1	10,2	8,4	7,4	6,6	9,5	12,5	14,4	15,7	18,8	16,4
Węgry	12,5	14,4	16,9	17,8	19,2	23,4	25,4	25,2	25,0	23,8	18,6

Źródło: jak do tab. 5.1.

W założonym okresie stopy bezrobocia wśród osób z najniższym wykształceniem w poszczególnych państwach EŚW były bardzo zróżnicowane. Najwyższy poziom stóp bezrobocia w tej grupie wykształcenia wystąpił na Słowacji, zaś najniższy w Rumunii.

Warto podkreślić, że tendencja zmian stóp bezrobocia wśród osób z wykształceniem podstawowym we wszystkich państwach EŚW była zbliżona (z wyjątkiem Węgier i krajów nadbałtyckich). Stopy te malały w latach 2004–2008, zaś w latach 2009–2013 rosły. W 2014 r. stopa bezrobocia w tej grupie osób we wszystkich krajach EŚW zmalała.

Na Węgrzech stopy bezrobocia dotyczącego osób z najniższym poziomem wykształcenia rosły w latach 2004–2010, a w kolejnych latach malały. W latach 2010–2014 omawiana stopa bezrobocia na Węgrzech zmniejszyła się o 6,8 p.p.

W badanym okresie w sześciu krajach EŚW sytuacja osób z najniższym poziomem wykształcenia pogorszyła się: analizowane stopy bezrobocia wzrosły najsilniej na Litwie (o 16,2 p.p.) oraz w Chorwacji (o 10,9 p.p.). Natomiast największy spadek stóp bezrobocia wśród osób z wykształceniem podstawowym w latach 2004–2014 wystąpił na Słowacji (o 10,7 p.p.) i w Polsce (o 10,6 p.p.).

Tabela 5.11. Stopy bezrobocia wśród osób z wykształceniem wyższym w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w %)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bułgaria	5,8	4,3	4,0	2,4	2,3	2,9	4,5	5,1	5,9	6,4	5,2
Chorwacja	8,0	6,2	6,1	6,5	5,1	6,3	8,4	9,3	10,8	11,4	9,6
Czechy	2,1	2,3	2,5	1,7	1,7	2,5	2,8	2,9	2,9	2,8	2,9
Estonia	6,7	4,2	3,3	2,5	3,0	6,3	9,6	8,2	6,1	5,9	5,0
Litwa	6,5	4,1	2,7	2,1	3,0	6,1	7,8	6,3	5,7	5,2	4,3
Łotwa	4,6	4,9	4,1	3,7	4,3	8,1	10,8	7,3	6,6	6,1	5,7
Polska	7,3	7,2	6,0	4,7	3,8	4,4	5,0	5,3	5,7	5,7	4,7
Rumunia	3,1	3,9	3,8	3,0	2,7	4,4	4,8	4,8	5,1	5,4	5,9
Słowacja	5,9	5,0	3,3	4,1	3,6	4,3	5,8	5,9	6,9	7,3	6,4
Słowenia	2,8	3,2	3,3	3,3	3,4	3,2	4,3	5,0	6,1	6,2	6,3
Węgry	2,2	2,7	2,7	2,8	2,7	3,9	4,6	4,3	4,5	4,0	3,2

Źródło: jak do tab. 5.1.

Tabela 5.11 zawiera dane o stopach bezrobocia osób z wykształceniem wyższym w poszczególnych krajach EŚW w latach 2004–2014. Z zestawienia tego wynika, że tendencje zmian stóp bezrobocia wśród osób

legitymujących się najwyższym poziomem wykształcenia były we wszystkich krajach podobne do tendencji zmian stóp bezrobocia w grupie osób z wykształceniem podstawowym. W analizowanym okresie w sześciu krajach EŚW stopy bezrobocia w tej grupie osób wzrosły. Najsilniejszy wzrost stóp bezrobocia dotyczącego osób z wykształceniem wyższym odnotowano w Słowenii (o 3,5 p.p.) i Rumunii (o 2,8 p.p.). Największy spadek stóp bezrobocia wśród osób z wykształceniem wyższym w badanym okresie wystąpił w Polsce (o 2,6 p.p.) oraz na Litwie (o 2,2 p.p.).

Tabela 5.12. Przyrost stóp bezrobocia w grupach osób z wykształceniem podstawowym oraz wyższym w latach 2008–2010 w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w punktach procentowych)

Kraj	Podstawowe	Wyższe
Bułgaria	8,2	2,2
Chorwacja	3,1	3,3
Czechy	5,9	1,1
Estonia	19,7	6,6
Litwa	27,9	4,8
Łotwa	18,3	6,5
Polska	5,5	1,2
Rumunia	-1,7	2,1
Słowacja	4,7	2,2
Słowenia	5,9	0,9
Węgry	6,2	1,9

Źródło: jak do tab. 5.1.

W ostatniej tabeli przedstawiono dane mówiące o zmianach stóp bezrobocia w latach 2008–2010 w dwóch grupach: osób z wykształceniem wyższym oraz podstawowym. Jak widać, w okresie największego natężenia globalnego kryzysu finansowego we wszystkich krajach EŚW (z wyjątkiem Rumunii) wzrosły stopy bezrobocia w obu grupach wykształcenia. Jednakże stopy bezrobocia w grupie osób legitymujących się najniższym wykształceniem (oprócz Rumunii, w której stopy bezrobocia w tej grupie zmalały) wzrosły silniej niż w przypadku osób z wykształceniem wyższym. Można zatem wywnioskować, że w okresie dekonstrukcji przedsiębiorstwa w pierwszej kolejności pozbywały się pracowników o najniższych kwalifikacjach. Ponadto, jak wynika z tab. 5.12, wzrost stóp bezrobocia w krajach nadbałtyckich w analizowanym okresie w grupie osób z najniższym wykształceniem oraz bez wykształcenia

był największy. Stopy bezrobocia na Litwie w latach 2008–2010 w grupie osób z wykształceniem podstawowym wzrosły aż o 27,9 p.p. Natomiast w Czechach, Polsce i Słowenii w omawianym okresie wzrost stóp bezrobocia był najmniejszy. Nasuwa się konkluzja, że poziom wykształcenia w istotnym stopniu wpływał na sytuację osób na rynku pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

5.5. Podsumowanie

Z przeprowadzonych w niniejszym rozdziale analiz wynika kilka wniosków.

Po pierwsze, kobiety we wszystkich grupach państw oraz w większości krajów Europy Środkowo-Wschodniej znajdowały się w badanym okresie w trudniejszej sytuacji na rynku pracy niż mężczyźni. Należy jednak dodać, że sytuacja ta ulegała systematycznej poprawie.

Po drugie, globalny kryzys finansowy przyczynił się do silniejszego wzrostu w latach 2008–2010 stóp bezrobocia wśród mężczyzn w większości krajów EŚW oraz we wszystkich analizowanych grupach państw.

Po trzecie, w latach 2004–2014 w najtrudniejszej sytuacji na rynku pracy we wszystkich grupach krajów oraz poszczególnych państwach EŚW znajdowały się osoby w wieku do 24 lat oraz osoby w wieku 55–64 lata. Osoby młode charakteryzowały się dużo wyższym poziomem stóp bezrobocia oraz znacznie niższym poziomem aktywności zawodowej niż osoby w wieku 55 lat i więcej. Warto jednak podkreślić, iż w założonym czasie sytuacja obu grup na rynku pracy uległa poprawie (pomimo globalnego kryzysu), choć w przypadku osób w wieku do 24 lat we wszystkich grupach państw i w większości krajów EŚW ich szanse na rynku pracy wzrosły bardziej niż osób w wieku 55 lat i więcej.

Po czwarte, w najtrudniejszej sytuacji na rynku pracy we wszystkich badanych grupach krajów oraz państwach EŚW w całym badanym okresie znajdowały się osoby z wykształceniem podstawowym.

Rozdział 6

Dekompozycja zmian stóp bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Eugeniusz Kwiatkowski, Leszek Kucharski

6.1. Wprowadzenie

Jak już zostało wspomniane w ramach analiz teoretycznych podjętych w podrozdziale 1.5, poziom bezrobocia uzależniony jest od szeregu czynników. Należą do nich czynniki leżące po stronie popytowej oraz podażowej rynku pracy, związane z niedopasowaniami strukturalnymi na rynku pracy i efektywnością jego działania, a także instytucji rynku pracy. Wymienione czynniki z różnym natężeniem, a niekiedy w różnych kierunkach wpływają na poziom bezrobocia.

W obecnym rozdziale podejmujemy próbę określenia siły oddziaływania czynników leżących po stronie popytowej (czyli stóp zatrudnienia) oraz podażowej rynku pracy (czyli współczynników aktywności zawodowej) na zmiany poziomu stóp bezrobocia w grupach krajów (UE 28, UE 15, strefie euro oraz grupie krajów EŚW 11), a także w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Pominęto tutaj wpływ niedopasowań strukturalnych oraz instytucji rynku pracy na kształtowanie się poziomu bezrobocia.

W rozdziale tym przedstawimy również wyprowadzenie formuł dekompozycji stóp bezrobocia zaproponowanych przez P. de Beera (2007) oraz M. W. Elsby'ego, M. Hobijna, A. Sahina (2010).

Zanim przejdziemy do analizy siły wpływu zmian stóp zatrudnienia oraz współczynników aktywności zawodowej na zmiany stóp bezrobocia, przyjrzymy się najpierw, jak zmieniały się te wielkości w latach 2004–2014.

6.2. Zmiany stóp bezrobocia i ich bezpośrednich determinant

Szczegółowe analizy zmian stóp bezrobocia, stóp zatrudnienia oraz współczynników aktywności zawodowej zostały omówione w rozdziałach drugim, trzecim i czwartym. W tym podrozdziale będą omówione zmiany tych wielkości w trzech wyodrębnionych podokresach obejmujących lata: 2004–2008, 2008–2010 oraz 2010–2014. Jako kryterium podziału wybrano zmiany tempa wzrostu PKB w badanych krajach w latach 2004–2014.

Przyjrzyjmy się tendencjom zmian stóp bezrobocia w trzech wyodrębnionych podokresach. Odpowiednie dane prezentuje tab. 6.1.

Tabela 6.1. Zmiany stóp bezrobocia w grupach krajów oraz w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w punktach procentowych)

Wyszczególnienie	2004–2008	2008–2010	2010–2014
UE 28	-2,2	2,6	0,7
UE 15	-1,1	2,4	1,1
Strefa euro	-1,8	2,6	1,6
EŚW 11	-6,5	3,4	-1,0
Bułgaria	-6,5	4,6	1,2
Chorwacja	-5,4	3,2	5,6
Czechy	-3,9	3,0	-1,2
Estonia	-5,0	11,5	-9,6
Litwa	-4,9	12,2	-7,2
Łotwa	-3,9	11,8	-8,7
Polska	-12,2	2,5	-0,6
Rumunia	-2,0	1,2	-0,2
Słowacja	-9,1	4,9	-1,2
Słowenia	-1,6	2,9	2,5
Węgry	2,0	3,4	-3,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

W pierwszym podokresie, tj. w latach 2004–2008, występowały we wszystkich badanych krajach oraz grupach państw spadkowe tendencje stóp bezrobocia. Należy zwrócić uwagę, że zmniejszanie się stóp bezrobocia w Europie Środkowo-Wschodniej (EŚW 11) było znacznie silniej-

sze niż w państwach UE 28, UE 15 oraz strefie euro. Najbardziej znaczący spadek stóp bezrobocia wśród krajów EŚW w tym podokresie wystąpił w Polsce i na Słowacji.

Jeśli chodzi o lata 2009–2010, to we wszystkich grupach krajów oraz w państwach Europy Środkowo-Wschodniej wystąpiły tendencje wzrostowe stóp bezrobocia. Przyczyną ich wzrostu był globalny kryzys finansowy. Szczególnie silny wzrost stóp bezrobocia odnotowano w krajach nadbałtyckich. W tym podokresie stopy bezrobocia w grupie krajów EŚW 11 wzrosły silnie niż w grupach UE 28, UE 15 oraz strefie euro.

W ostatnim wydzielonym podokresie, czyli w latach 2010–2014, w większości krajów Europy Środkowo-Wschodniej stopy bezrobocia spadały. Jedynie w Bułgarii, Chorwacji i Słowenii (dotkniętej kryzysem zadłużenia) stopy bezrobocia wzrosły. Również w grupie państw UE 28, UE 15 oraz strefie euro nastąpił wzrost stóp bezrobocia. Przyczyną tego faktu był kryzys zadłużenia w strefie euro.

Przedstawione powyżej tendencje zmian stóp bezrobocia w wyodrębnionych podokresach stanowiły rezultat oddziaływania szeregu czynników. Do wpływających na poziom stóp bezrobocia można zaliczyć czynniki oddziałujące bezpośrednio na stronę podażową i popytową rynku pracy, a mianowicie współczynniki aktywności zawodowej (zdefiniowane jako relacje liczby aktywnych zawodowo do liczby ludności w wieku lat 15–64) oraz wskaźniki zatrudnienia (zdefiniowane jako relacje liczby pracujących do liczby ludności w wieku 15–64 lat).

W tab. 6.2. ujęto dane dotyczące zmian stóp zatrudnienia w latach 2004–2014 w trzech wyodrębnionych podokresach. Jak widać, w latach 2004–2008, czyli w okresie, w którym wystąpił spadek stóp bezrobocia (z wyjątkiem Węgier), stopy zatrudnienia rosły we wszystkich grupach krajów oraz prawie we wszystkich państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Z kolei w latach 2008–2010 wzrosł stóp bezrobocia we wszystkich krajach towarzyszył (oprócz Rumunii) spadek stóp zatrudnienia. Szczególnie silny spadek zatrudnienia odnotowano w krajach nadbałtyckich. Można zatem wysunąć wniosek, że w latach 2004–2008 oraz 2008–2010 zmiany po stronie popytowej rynku pracy miały największy wpływ na zmiany stóp bezrobocia w omawianych dwóch podokresach. Z kolei w latach 2010–2014 w większości państw Europy Środkowo-Wschodniej nastąpił wzrost stóp zatrudnienia – szczególnie silny w republikach nadbałtyckich. Jedynie w Bułgarii wzrostowi stóp zatrudnienia towarzyszył wzrost stóp bezrobocia. Wskazuje to, że również w tym podokresie zmiany po stronie popytowej rynku pracy miały decydujący wpływ na kształtowanie się stóp bezrobocia.

Tabela 6.2. Zmiany stóp zatrudnienia w grupach krajów oraz w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w punktach procentowych)

Wyszczególnienie	2004–2008	2008–2010	2010–2014
UE 28	2,8	-1,6	0,8
UE 15	2,3	-1,8	0,3
Strefa euro	2,8	-1,7	-0,2
EŚW 11	4,8	-1,3	2,7
Bułgaria	9,8	-4,3	1,3
Chorwacja	5,3	-2,6	-2,8
Czechy	2,4	-1,6	4,0
Estonia	7,0	-8,9	8,4
Litwa	2,8	-6,8	8,1
Łotwa	7,2	-9,7	7,8
Polska	7,5	-0,3	2,8
Rumunia	1,3	1,2	0,8
Słowacja	5,3	-3,5	2,2
Słowenia	3,3	-2,4	-2,3
Węgry	-0,4	-1,5	6,9

Źródło: jak do tab. 6.1.

Kształtowanie się współczynników aktywności zawodowej w wyodrębnionych podokresach przedstawiono w tab. 6.3. W pierwszym podokresie (2004–2008), w którym (oprócz Węgier) występowała tendencja spadkowa stóp bezrobocia, współczynniki aktywności zawodowej zmieniały się w różnych kierunkach. Wzrastały one we wszystkich grupach krajów, tym samym osłabiając tendencje spadkowe stóp bezrobocia w tych grupach. Natomiast współczynniki aktywności zawodowej malały w pięciu państwach (Słowacji, Rumunii, Polsce, Litwie i Czechach), wzmacniając w tych krajach tendencje spadkowe stóp bezrobocia. Natomiast w pozostałych sześciu państwach EŚW zwiększanie się współczynników aktywności zawodowej osłabiało tendencję spadkową stóp bezrobocia. Wzrost tych wskaźników (poza Węgrami) nie był jednak tak silny, by powstrzymać spadek stóp bezrobocia w tych krajach.

Z kolei w latach 2008–2010 w pięciu krajach (Czechy, Litwa, Polska, Rumunia, Węgry) współczynniki aktywności zawodowej wzrastały, przyczyniając się tym samym do wzrostu stóp bezrobocia w tych państwach.

Spadek współczynników aktywności zawodowej w krajach pozostałych nie był na tyle silny, aby powstrzymać wzrost stóp bezrobocia we wspomnianych państwach.

Tabela 6.3. Zmiany współczynników aktywności zawodowej w grupach krajów oraz w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 (w punktach procentowych)

Wyszczególnienie	2004–2008	2008–2010	2010–2014
UE 28	1,4	0,3	1,3
UE 15	1,6	0,0	1,1
EŚW 11	0,5	1,0	2,3
Strefa euro	1,8	0,2	0,9
Bułgaria	6,0	-1,3	2,5
Chorwacja	2,1	-0,7	1,0
Czechy	-0,3	0,5	3,3
Estonia	3,7	-0,3	1,3
Litwa	-0,8	1,8	3,5
Łotwa	4,9	-1,2	1,6
Polska	-0,2	1,5	2,6
Rumunia	-0,1	2,0	0,8
Słowacja	-0,9	-0,1	1,6
Słowenia	2,0	-0,3	-0,6
Węgry	0,7	0,7	5,1

Źródło: jak do tab. 6.1.

W ostatnim podokresie (2010–2014) jedynie w Słowenii współczynniki aktywności zawodowej malały, jednak spadki były zbyt niewielkie, by powstrzymać wzrost stóp bezrobocia w tym kraju. To strona popytowa rynku pracy miała decydujący wpływ na kształtowanie się tam stóp bezrobocia. Kryzys zadłużeniowy przyczynił się do osłabienia koniunktury gospodarczej w Słowenii i tym samym do zmniejszenia się popytu na pracę. W pozostałych państwach oraz grupach krajów współczynniki aktywności wzrastały. W Bułgarii wzrost współczynników aktywności zawodowej spowodował wzrost stóp bezrobocia, pomimo pozytywnych zmian po stronie popytowej rynku pracy. Natomiast w Chorwacji wzrost tego wskaźnika przyczynił się do wzmocnienia tendencji wzrostowej stóp bezrobocia. W pozostałych państwach zwiększenie się poziomu aktywności zawodowej przyczyniło się do osłabienia tendencji spadkowej stóp bezrobocia.

6.3. Szacunki wpływu aktywności zawodowej i stóp zatrudnienia na zmiany stóp bezrobocia

6.3.1. Dekompozycje zmian stóp bezrobocia

W literaturze ekonomicznej można znaleźć dwie formuły dekompozycji stóp bezrobocia. Pierwszą z nich zaproponował P. de Beer (2007), zaś drugą przedstawili w swoim artykule M. W. Elsby, M. Hobijn, A. Sahin (2010).

Formułę dekompozycji zmian stopy bezrobocia zaproponowaną przez P. de Beera wyprowadza się w następujący sposób¹. Liczba bezrobotnych równa jest różnicy między liczbą aktywnych zawodowo oraz pracujących, co możemy opisać wzorem:

$$B = AZ - P \quad (6.1)$$

gdzie:

B – liczba bezrobotnych,

AZ – liczba aktywnych zawodowo,

P – liczba pracujących.

Ponadto przyjmijmy, że współczynniki aktywności zawodowej (a_z), stopa zatrudnienia (z) oraz stopa bezrobocia (b) są opisane przez następujące równania:

$$a_z = \frac{AZ}{L_{wp}} \quad (6.2)$$

$$z = \frac{P}{L_{wp}} \quad (6.3)$$

$$b = \frac{B}{AZ} \quad (6.4)$$

gdzie:

L_{wp} – liczba ludności w wieku produkcyjnym.

1 Wyprowadzenie tej formuły przedstawiono w artykule E. Kwiatkowskiego i L. Kucharskiego (2014, s. 223–244).

Podstawiając równanie (6.1) do równania (6.4), po przekształceniach otrzymujemy:

$$b = \frac{AZ - P}{AZ} = 1 - \frac{P}{AZ} \quad (6.5)$$

Dzieląc licznik i mianownik równania (6.5) przez liczbę ludności w wieku produkcyjnym, otrzymujemy:

$$b = 1 - \frac{\frac{P}{L_{wp}}}{\frac{AZ}{L_{wp}}} = 1 - \frac{z}{a_z} \quad (6.6)$$

Przyrost stopy bezrobocia (Δb) można opisać równaniem:

$$\Delta b = b_2 - b_1 = \left(1 - \frac{z_2}{a_{z2}}\right) - \left(1 - \frac{z_1}{a_{z1}}\right) \quad (6.7)$$

gdzie:

b_1 – stopa bezrobocia w okresie 1,

b_2 – stopa bezrobocia w okresie 2,

a_{z1} – współczynnik aktywności zawodowej w okresie 1,

a_{z2} – współczynnik aktywności zawodowej w okresie 2,

z_1 – stopa zatrudnienia w okresie 1,

z_2 – stopa zatrudnienia w okresie 2.

Po przekształceniach, równanie (6.7) przyjmuje postać:

$$\Delta b = \left(\frac{a_{z2} - z_2}{a_{z2}} - \frac{a_{z1} - z_1}{a_{z1}} \right) = \frac{a_{z2}z_1 - a_{z1}z_2}{a_{z1}a_{z2}} = 0,5 \frac{a_{z2}z_1 - a_{z1}z_2}{a_{z1}a_{z2}} + 0,5 \frac{a_{z2}z_1 - a_{z1}z_2}{a_{z1}a_{z2}} \quad (6.8)$$

Równanie (6.8) po kolejnych przekształceniach przyjmuje postać:

$$\Delta b = 0,5 \frac{a_{z2}z_1 - a_{z1}z_2 + (a_{z1}z_1 - a_{z1}z_1) + (a_{z2}z_2 - a_{z2}z_2)}{a_{z1}a_{z2}} + 0,5 \frac{a_{z2}z_1 - a_{z1}z_2}{a_{z1}a_{z2}} \quad (6.8a)$$

Przekształcając równanie (6.8a), otrzymujemy:

$$\Delta b = 0,5 \frac{a_{z2}z_1 - a_{z1}z_2 - a_{z2}z_2 + a_{z1}z_1}{a_{z1}a_{z2}} + 0,5 \frac{a_{z2}z_2 - a_{z1}z_1}{a_{z1}a_{z2}} + 0,5 \frac{a_{z2}z_1 - a_{z1}z_2}{a_{z1}a_{z2}} \quad (6.9)$$

Z równania (6.9) otrzymujemy:

$$\Delta b = -0,5 \frac{a_{z_2}(z_2 - z_1) + a_{z_1}(z_2 - z_1)}{a_{z_1}a_{z_2}} + 0,5 \frac{a_{z_2}z_1 - a_{z_1}z_2 + a_{z_2}z_2 - a_{z_1}z_1}{a_{z_1}a_{z_2}} \quad (6.10)$$

Po dalszych przekształceniach równania (6.10) otrzymujemy:

$$\Delta b = -0,5 \left(\frac{1}{a_{z_1}} + \frac{1}{a_{z_2}} \right) (z_2 - z_1) + 0,5 \frac{z_1 + z_2}{a_{z_1}a_{z_2}} (a_{z_2} - a_{z_1}) \quad (6.11)$$

Niech:

$$0,5 \left(\frac{1}{a_{z_1}} + \frac{1}{a_{z_2}} \right) = \frac{\bar{1}}{a_z}$$

$$0,5(z_1 + z_2) = \bar{z}$$

$$\Delta a_z = a_{z_2} - a_{z_1}$$

$$\Delta z = z_2 - z_1$$

gdzie:

$\frac{\bar{1}}{a_z}$ – średnia arytmetyczna odwrotności współczynników aktywności zawodowej w okresach 1 i 2,

\bar{z} – średnia arytmetyczna stóp zatrudnienia w okresie 1 i 2,

Δa_z – przyrost współczynnika aktywności zawodowej,

Δz – przyrost stopy zatrudnienia.

Po podstawieniu powyższych wielkości do równania (6.11) otrzymujemy formułę dekompozycji zmian stopy bezrobocia, wyprowadzoną po raz pierwszy przez P. de Beera (2007, s. 379):

$$\Delta b = -\frac{\bar{1}}{a_z} \Delta z + \bar{z} \Delta a_z \quad (6.12)$$

Z równania (6.12) wynika, że zmiany stopy bezrobocia w danym okresie składają się z dwóch elementów. Pierwszy z nich $\left(-\frac{\bar{1}}{a_z} \Delta z \right)$ przedsta-

wia wpływ zmian stopy zatrudnienia na zmianę stopy bezrobocia. Zgodnie z teorią, wzrost stopy zatrudnienia prowadzi (przy założeniu *ceteris paribus*) do spadku stopy bezrobocia. Z kolei, drugi składnik formuły opisanej równaniem (6.12), $(\bar{z} \Delta a_z)$ przedstawia wpływ zmian współczynnika aktywności zawodowej na zmiany stóp bezrobocia. Wzrost współczynnika aktywności zawodowej prowadzi (przy założeniu *ceteris paribus*) do wzrostu stopy bezrobocia.

Należy podkreślić, że formuła (6.12) uwzględnia jedynie podażowe oraz popytowe determinanty bezrobocia. Nie uwzględnia natomiast zmian poziomu niedopasowań strukturalnych na rynku pracy, jak również polityki państwa.

Jak już powiedziano wyżej, zmiany poziomu aktywności zawodowej oraz stóp zatrudnienia wpływają na zmiany stopy bezrobocia w przeciwnych kierunkach. W tab. 6.4 ujęto hipotetyczne wyniki dekompozycji stóp bezrobocia w trzech krajach. W kraju A w badanym okresie stopa bezrobocia wzrosła o 8 p.p. Z powodu wzrostu współczynników aktywności zawodowej stopa bezrobocia wzrosła o 2 p.p. Zdecydowanie silniejszy wpływ na wzrost stopy bezrobocia w tym kraju miał spadek stopy zatrudnienia. Ze względu na spadek stopy zatrudnienia w tym kraju stopa bezrobocia wzrosła o 6 p.p. W przypadku kraju A procesy zachodzące po stronie popytowej i podażowej rynku pracy wpływają negatywnie na poziom stopy bezrobocia. Można powiedzieć, że wzrost stopy bezrobocia w kraju A w 75% wynikał ze spadku stopy zatrudnienia oraz w 25% ze wzrostu współczynnika aktywności zawodowej. Jak można zaobserwować w tab. 6.4, w kraju B stopa bezrobocia nie zmieniła się. Wzrost współczynnika aktywności zawodowej w tym państwie przyczynił się do wzrostu stopy bezrobocia o 2 p.p. Jednakże równoczesny wzrost stopy zatrudnienia w tym okresie spowodował spadek stopy bezrobocia o 2 p.p. Z kolei w kraju C w założonym okresie stopa bezrobocia zmalała o 5 p.p. Spadek ten w 80% został spowodowany wzrostem stopy zatrudnienia (spadek o 4 p.p.), zaś w 20% spadkiem współczynnika aktywności zawodowej (w rezultacie tego spadku stopa bezrobocia obniżyła się o 1 p.p.).

Tabela 6.4. Przykładowe wyniki dekompozycji stóp bezrobocia

Kraj	Zmiana stopy bezrobocia (w punktach procentowych)	Wpływ zmiany wskaźnika aktywności zawodowej (w punktach procentowych)	Wpływ zmiany stopy zatrudnienia (w punktach procentowych)
A	8	2	6
B	0	2	-2
C	-5	-1	-4

Źródło: opracowanie własne.

Drugą z formuł dekompozycji stopy bezrobocia wyprowadzimy, korzystając z rachunku różniczkowego. Przyjmujemy, że czas jest zmienną ciągłą. Można zatem wyznaczyć przyrost każdego z zasobów funkcjonujących na rynku pracy w dowolnym punkcie czasu. Przyrost stopy bezrobocia w czasie opisanej równaniem (6.5) wynosi zatem:

$$\frac{db}{dt} = -\frac{\frac{dP}{dt}AZ - P\frac{dAZ}{dt}}{(AZ)^2} = -\frac{P\frac{dAZ}{dt} - \frac{dP}{dt}AZ}{(AZ)^2} \quad (6.13)$$

gdzie:

t – czas,

$\frac{db}{dt}$ – przyrost stopy bezrobocia w czasie,

$\frac{dP}{dt}$ – przyrost zatrudnienia w czasie,

$\frac{dAZ}{dt}$ – przyrost zasobu aktywnych zawodowo w czasie.

Równanie (6.13) po przekształceniach przyjmuje następującą postać:

$$\frac{db}{dt} = \frac{P}{AZ} \left(\frac{dAZ}{AZ} - \frac{dP}{P} \right) \quad (6.14)$$

Wiadomo, że: $\frac{P}{AZ} = (1-b)$, a zatem po podstawieniu do równania (6.14)

otrzymujemy:

$$\frac{db}{dt} = (1-b) \left(\frac{\frac{dAZ}{dt}}{AZ} - \frac{\frac{dP}{dt}}{P} \right) \quad (6.15)$$

Równanie (6.15) można przekształcić do następującej postaci:

$$\frac{db}{dt} = (1-b) \left(\left(\frac{\frac{dAZ}{dt}}{AZ} - \frac{\frac{dL_{wp}}{dt}}{L_{wp}} \right) - \left(\frac{\frac{dP}{dt}}{p} - \frac{\frac{dL_{wp}}{dt}}{L_{wp}} \right) \right) \quad (6.16)$$

Równanie (6.16) po przekształceniach przyjmuje postać:

$$\frac{db}{dt} = (1-b) \left(d \ln \left(\frac{AZ}{L_{wp}} \right) - d \ln \left(\frac{P}{L_{wp}} \right) \right) \quad (6.17)$$

gdzie:

$$\frac{AZ}{L_{wp}} = a_z$$

$$\frac{P}{L_{wp}} = z$$

A zatem po podstawieniu otrzymujemy²:

$$\frac{db}{dt} = (1-b) (d \ln(a_z) - d \ln(z)) \quad (6.18)$$

2 Wyrażenie $d \ln(a_z)$ to pierwszy przyrost logarytmu naturalnego współczynnika aktywności zawodowej, zaś $d \ln(z)$ to pierwszy przyrost logarytmu naturalnego stopy zatrudnienia.

Równanie (6.18) to formuła dekompozycji stopy bezrobocia według M. W. Elsby'ego, M. Hobijna, A Sahina (Elsby, Hobijn, Sahin 2010, s. 5–6). Z równania (6.18) wynikają następujące wnioski: po pierwsze, wzrost współczynnika aktywności zawodowej (czyli podaży pracy), przy założeniu *ceteris paribus*, prowadzi do wzrostu stopy bezrobocia; po drugie, wzrost stopy zatrudnienia (czyli popytu na pracę), przy założeniu *ceteris paribus*, prowadzi do spadku stopy bezrobocia.

Ponieważ wpływ zmiany stóp zatrudnienia oraz współczynników aktywności zawodowej na zmianę stopy bezrobocia oszacowany na podstawie formuł (6.12) i (6.18) jest taki sam, w dalszych analizach wykorzystano tylko formułę (6.12).

6.3.2. Rola współczynników aktywności zawodowej i stóp zatrudnienia w kształtowaniu się stóp bezrobocia

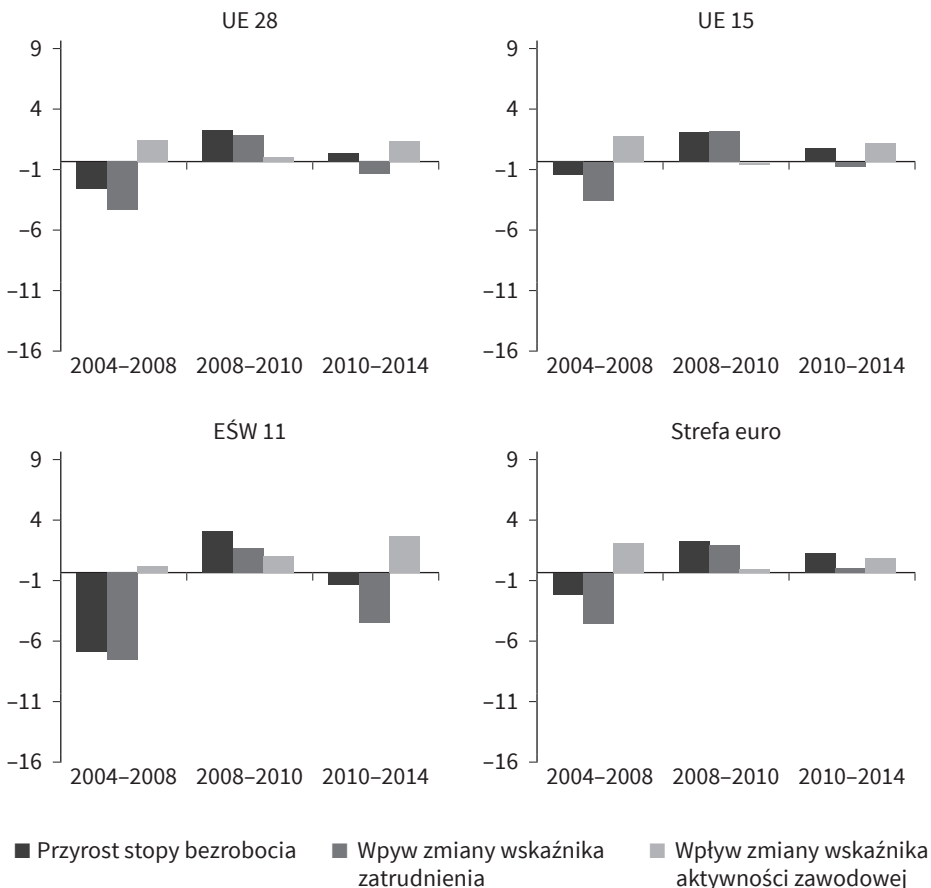
Przyjrzyjmy się teraz wynikom dekompozycji stóp bezrobocia, oszacowanym na podstawie formuły opisanej równaniem (6.12) w grupie krajów (UE 28, UE 15 oraz strefie euro). Odpowiednie dane zawiera tab. 6.5.

Tabela 6.5. Zmiany stóp bezrobocia i ich dekompozycja w grupach krajów (w punktach procentowych)

Wyszczególnienie		Przyrost stopy bezrobocia	Wpływ zmiany wskaźnika zatrudnienia	Wpływ zmiany wskaźnika aktywności zawodowej
UE 28	2004–2008	-2,2	-4,0	1,8
	2008–2010	2,6	2,2	0,4
	2010–2014	0,7	-1,0	1,7
UE 15	2004–2008	-1,1	-3,2	2,1
	2008–2010	2,4	2,5	-0,1
	2010–2014	1,1	-0,4	1,5
Strefa euro	2004–2008	-1,8	-4,2	2,4
	2008–2010	2,6	2,3	0,3
	2010–2014	1,6	0,4	1,2
EŚW 11	2004–2008	-6,5	-7,2	0,5
	2008–2010	3,4	2,0	1,4
	2010–2014	-1,0	-4,1	3,0

Źródło: jak do tab. 6.1.

W latach 2004–2008 we wszystkich grupach krajów stopy zatrudnienia malały, tym samym przyczyniając się do spadku stóp bezrobocia. Można zatem wywnioskować, że pozytywne zmiany po stronie popytowej rynku pracy miały decydujący wpływ na spadek stóp bezrobocia. Najsilniejszy wzrost popytu na pracę w tym podokresie odnotowano w krajach EŚW 11 oraz UE 28. Wskutek wzrostu stóp zatrudnienia, stopy bezrobocia w poszczególnych grupach zmalały odpowiednio o 7,2 p.p. oraz 4 p.p. Jak wynika z tab. 6.5 oraz wykresu 6.1, tendencja spadkowa stóp bezrobocia we wszystkich grupach krajów w latach 2004–2008 została osłabiona z powodu wzrostu współczynników aktywności zawodowej w tym podokresie.

Wykres 6.1. Zmiany stóp bezrobocia i ich dekompozycja w grupach krajów (w punktach procentowych)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

Globalny kryzys przyczynił się do wzrostu stóp bezrobocia w krajach UE 28, UE 15, strefie euro oraz krajach EŚW 11 w latach 2008–2010. Spadek stóp zatrudnienia we wspomnianym podokresie we wszystkich grupach krajów spowodował wzrost stóp bezrobocia. Do wzrostu stóp bezrobocia we wszystkich grupach krajów w tym czasie przyczyniało się również zwiększenie współczynników aktywności zawodowej. Jednak w latach 2008–2010 zmiany po stronie popytowej rynku pracy również miały decydujący wpływ na kształtowanie się stóp bezrobocia we wszystkich grupach krajów. Należy podkreślić, że spadek popytu na pracę w założonym przedziale czasowym wpłynął na wzrost stóp bezrobocia w krajach EŚW 11 w nieco mniejszym stopniu, niż w krajach UE 28, UE 15 oraz strefy euro.

W ostatnim wyodrębnionym podokresie (2010–2014) jedynie w państwach EŚW 11 wystąpił spadek stóp bezrobocia. Wzrost stóp zatrudnienia w krajach UE 28 oraz UE 15 był zbyt słaby, aby przeważać tendencję wzrostową stóp bezrobocia w tych grupach państw, spowodowaną wzrostem współczynników aktywności zawodowej. W krajach strefy euro, dotkniętych kryzysem zadłużenia, spadkowa tendencja stóp zatrudnienia przy równoczesnym wzroście współczynników aktywności zawodowej przyczyniła się do wzrostu stóp bezrobocia w badanym podokresie.

W tab. 6.6 zamieszczono wyniki dekompozycji zmian stóp bezrobocia w 11 krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014³. Na podstawie tab. 6.6 możemy powiedzieć, że w latach 2004–2008 stopy bezrobocia zmalały we wszystkich badanych krajach (z wyjątkiem Węgier). Trzeba podkreślić, że w krajach EŚW w tym podokresie spadek stóp bezrobocia był zdecydowanie silniejszy niż w grupach krajów UE 28, UE 15 oraz strefie euro. Stopa bezrobocia na Węgrzech wzrosła w tym podokresie o 2 p.p. Wzrost ten był spowodowany zwiększeniem się współczynników aktywności zawodowej oraz spadkiem stóp zatrudnienia. Obniżenie stóp zatrudnienia przyczyniło się do wzrostu stopy bezrobocia na Węgrzech w latach 2004–2008 o 0,3 p.p. A zatem w głównej mierze wzrost stopy bezrobocia na Węgrzech w pierwszym podokresie był spowodowany wzrostem współczynnika aktywności zawodowej.

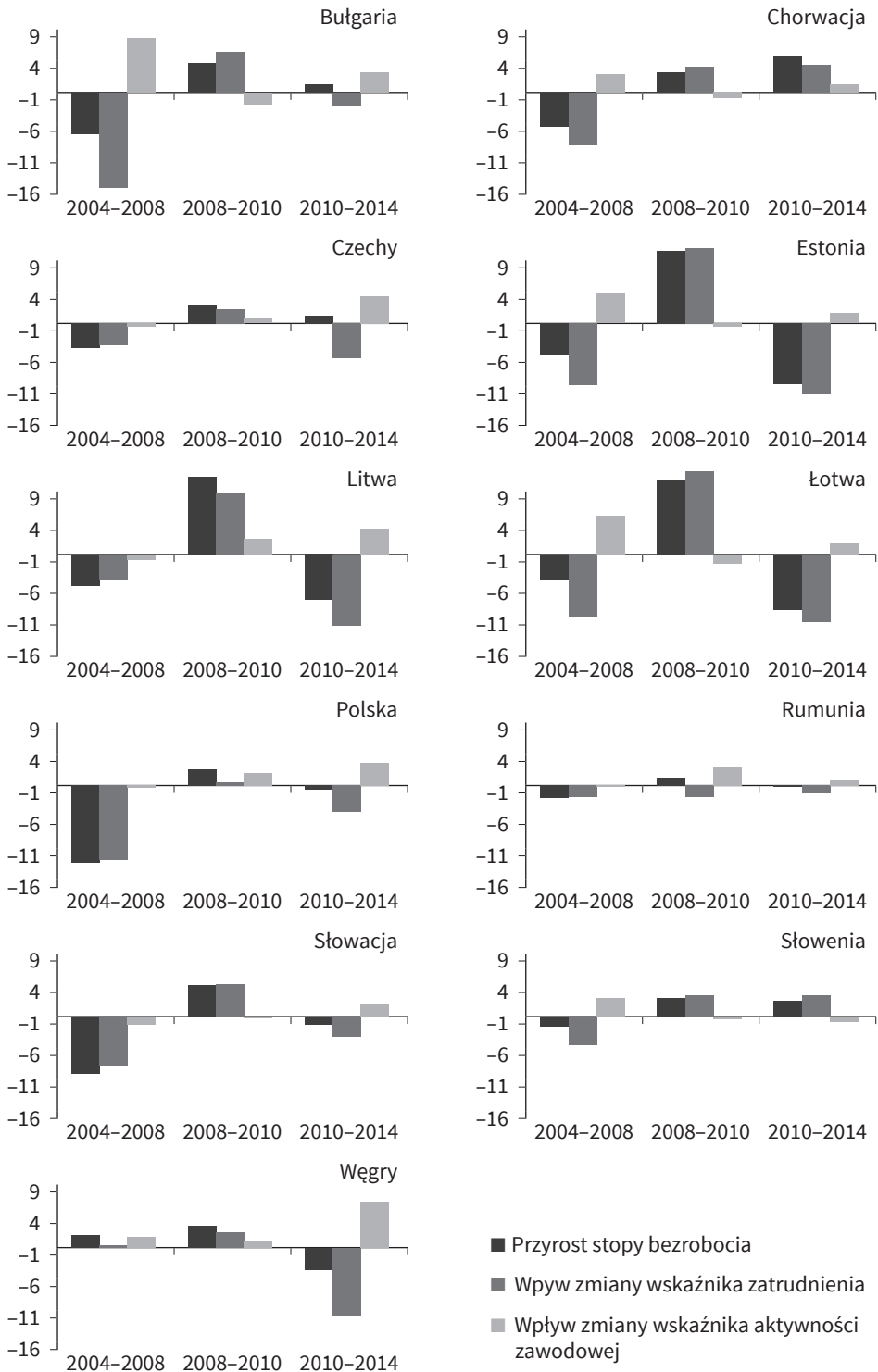
Spadek stóp bezrobocia we wszystkich państwach w latach 2004–2008 został wywołany silnym wzrostem stóp zatrudnienia (zob. wykres 6.2). Najsilniejszy wpływ wzrostu stóp zatrudnienia na spadek stóp bezrobocia

3 Zbliżone wyniki dla krajów Grupy Wyszehradzkiej w latach 1999–2008 uzyskali E. Kwiatkowski i J. Wciśła (2010, s. 13–25). Wyniki dekompozycji stóp bezrobocia dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej oraz krajów UE 28 i strefy euro w latach 2004–2013 zostały opublikowane w opracowaniu E. Kwiatkowskiego i L. Kucharzkiego (2014, s. 223–244).

Tabela 6.6. Zmiany stóp bezrobocia i ich dekompozycja w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w punktach procentowych)

Wyszczególnienie		Przyrost stopy bezrobocia	Wpływ zmiany wskaźnika zatrudnienia	Wpływ zmiany wskaźnika aktywności zawodowej
Bułgaria	2004–2008	-6,5	-15,1	8,6
	2008–2010	4,6	6,4	-1,8
	2010–2014	1,2	-2,0	3,2
Chorwacja	2004–2008	-5,4	-8,3	2,9
	2008–2010	3,2	4,1	-0,9
	2010–2014	5,6	4,3	1,3
Czechy	2004–2008	-3,9	-3,4	-0,5
	2008–2010	3,0	2,3	0,7
	2010–2014	-1,2	-5,5	4,3
Estonia	2004–2008	-5,0	-9,7	4,7
	2008–2010	11,5	12,0	-0,5
	2010–2014	-9,6	-11,2	1,6
Litwa	2004–2008	-4,9	-4,1	-0,8
	2008–2010	12,2	9,8	2,4
	2010–2014	-7,2	-11,3	4,1
Łotwa	2004–2008	-3,9	-10,0	6,1
	2008–2010	11,8	13,2	-1,4
	2010–2014	-8,7	-10,6	1,9
Polska	2004–2008	-12,2	-11,8	-0,4
	2008–2010	2,5	0,5	2,0
	2010–2014	-0,6	-4,2	3,6
Rumunia	2004–2008	-2,0	-1,8	-0,2
	2008–2010	1,2	-1,8	3,0
	2010–2014	-0,2	-1,2	1,0
Słowacja	2004–2008	-9,1	-7,8	-1,3
	2008–2010	4,9	5,1	-0,2
	2010–2014	-1,2	-3,2	2,0
Słowenia	2004–2008	-1,6	-4,5	2,9
	2008–2010	2,9	3,3	-0,4
	2010–2014	2,5	3,3	-0,8
Węgry	2004–2008	2,0	0,3	1,7
	2008–2010	3,4	2,4	1,0
	2010–2014	-3,5	-10,7	7,2

Źródło: jak do tab. 6.1.

Wykres. 6.2. Zmiany stóp bezrobocia i ich dekompozycja w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w punktach procentowych)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

w analizowanym podokresie miał miejsce w Bułgarii, Polsce i Estonii (w Bułgarii z powodu poziomu stopy zatrudnienia stopa bezrobocia obniżyła się o 15,1 p.p., w Polsce o 11,8 p.p., zaś w Estonii o 9,7 p.p.).

Najsłabszy wpływ wzrostu stóp zatrudnienia na spadek stopy bezrobocia w latach 2004–2008 odnotowano w Rumuni, Czechach oraz na Litwie (z tytułu wzrostu stóp zatrudnienia stopa bezrobocia w Rumunii obniżyła się o 1,8 p.p., w Czechach o 3,4 p.p., zaś na Litwie o 4,1 p.p.).

W sześciu państwach Europy Środkowo-Wschodniej współczynniki aktywności zawodowej w latach 2004–2008 przyczyniły się do wzrostu stóp bezrobocia w analizowanym podokresie. W pozostałych pięciu krajach współczynniki aktywności zawodowej w tym czasie zmalały, co wywołało obniżenie stóp bezrobocia w tych krajach. Największy wzrost stóp bezrobocia z tytułu zwiększenia się współczynników aktywności zawodowej wystąpił w Bułgarii oraz na Łotwie (zob. tab. 6.6 i wykres 6.2). Z uwagi na wzrost poziomu aktywności zawodowej stopa bezrobocia w Bułgarii w latach 2004–2008 wzrosła aż o 8,6 p.p., natomiast na Łotwie o 4,7 p.p.

Najsilniejszy spadek poziomu aktywności zawodowej w latach 2004–2008 miał miejsce na Słowacji. Z tego powodu stopa bezrobocia w tym państwie obniżyła się o 1,3 p.p. w badanym podokresie.

Z tabeli 6.6 oraz wykresu 6.2 wynika, że w kolejnym podokresie, tj. w latach 2008–2010, pogorszenie koniunktury gospodarczej spowodowane globalnym kryzysem finansowym przyczyniło się do wzrostu stóp bezrobocia we wszystkich badanych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Globalny kryzys finansowy skutkował spadkiem produkcji, zaś ów spadek przyczynił się do obniżenia popytu na pracę.

Dane zamieszczone w tab. 6.6 i na wykresie 6.2 pozwalają stwierdzić, że dominujący wpływ na wzrost stóp bezrobocia w drugim rozpatrywanym podokresie we wszystkich państwach miał spadek stóp zatrudnienia (z wyjątkiem Rumunii, w której nastąpił wzrost stóp zatrudnienia).

W latach 2008–2010 spadek stóp zatrudnienia w największym stopniu przyczynił się do wzrostu stóp bezrobocia w krajach bałtyckich, czyli na Łotwie, w Estonii i na Litwie. Z powodu spadku stóp zatrudnienia, stopy bezrobocia we wspomnianych państwach wzrosły odpowiednio o: 13,2 p.p., 12 p.p. oraz 9,8 p.p.

W 6 spośród 11 krajów Europy Środkowo-Wschodniej w drugim podokresie nastąpił spadek poziomu aktywności zawodowej, co przyczyniło się do obniżenia poziomu stóp bezrobocia w tych krajach. Najsilniejszy wpływ spadku poziomu aktywności zawodowej na poziom stopy bezrobocia miał miejsce w tym czasie w Bułgarii oraz na Łotwie. Z powodu spadku poziomu aktywności zawodowej w latach 2008–2010 stopy bezrobocia zmalały tam odpowiednio o 1,8 oraz 1,4 p.p.

Wzrost podaży pracy (wynikający ze wzrostu współczynników aktywności zawodowej) skutkował wzrostem stóp bezrobocia w latach 2008–2010 w Polsce, Czechach, na Litwie, w Rumunii oraz na Węgrzech. Z powodu wzrostu podaży pracy najsilniejszy wzrost stóp bezrobocia w tym podokresie wystąpił w Rumunii (o 3 p.p.), na Litwie (o 2,4 p.p.) oraz w Polsce (o 2 p.p.).

Natomiast w latach 2010–2014 w 8 spośród badanych krajów EŚW odnotowano spadek stóp bezrobocia. Dominujący wpływ na to miał wzrost stóp zatrudnienia (czyli popytu na pracę). Jak wynika z wykresu 6.2, jedynie w Chorwacji i Słowenii (a więc jednym z krajów dotkniętych kryzysem zadłużenia) miał miejsce spadek stóp zatrudnienia. W pozostałych krajach Europy Środkowo-Wschodniej w tym samym podokresie stopy zatrudnienia wzrosły, co przyczyniło się do spadku stóp bezrobocia w tych krajach (z wyjątkiem Bułgarii, w której stopa bezrobocia wzrosła).

Najsilniejszy wpływ wzrostu stóp zatrudnienia na spadek stóp bezrobocia w analizowanym podokresie miał miejsce na Litwie (spadek o 11,3 p.p.), w Estonii (spadek o 11,2 p.p.), na Łotwie (spadek o 10,6 p.p.) oraz na Węgrzech (spadek o 10,7 p.p.).

W latach 2010–2014 w 9 krajach EŚW odnotowano wzrost współczynników aktywności zawodowej. Wpływ wzrostu aktywności zawodowej na zmiany stóp bezrobocia w tych państwach był jednak (z wyjątkiem Bułgarii) słabszy, niż wpływ wzrostu stóp zatrudnienia. Najsilniejszy wpływ wzrostu poziomu aktywności zawodowej w omawianym podokresie na stopy bezrobocia zachodził na Węgrzech, w Polsce oraz w Bułgarii. Wskutek wzrostu współczynników aktywności zawodowej stopy bezrobocia w tych krajach w latach 2010–2014 wzrosły odpowiednio o 7,2 p.p., 3,6 p.p. i 3,2 p.p.

6.4. Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych analiz możemy stwierdzić, co następuje.

Po pierwsze, na bezrobociu oddziałuje szereg czynników, wśród których istotną rolę odgrywają te związane z podażą pracy oraz popytem na pracę. Obydwie grupy czynników wpływały na kształtowanie się stóp bezrobocia w omawianych grupach krajów (UE 28, UE 15, strefę euro oraz państwa EŚW 11) w latach 2004–2014.

Po drugie, w latach 2004–2008, czyli w okresie dobrej koniunktury gospodarczej, we wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej, podobnie jak w UE 28, UE 15 oraz strefie euro, decydujący wpływ na spadek stóp bezrobocia miał wzrost stóp zatrudnienia. Tendencje zmian

współczynników aktywności zawodowej w tym czasie były zróżnicowane. Jedynie na Węgrzech wzrost współczynników aktywności zawodowej spowodował wzrost stóp bezrobocia.

Po trzecie, w latach 2008–2010, czyli w okresie globalnego kryzysu, decydujący wpływ na wzrost stóp bezrobocia miały spadkowe tendencje wskaźników zatrudnienia. Najsilniej stopy bezrobocia w omawianym czasie wzrosły w krajach nadbałtyckich. Przyczyną tak znacznego wzrostu stóp bezrobocia w tych państwach był bardzo wyraźny spadek stóp zatrudnienia. Ponadto, obniżenie się współczynników aktywności zawodowej w większości badanych krajów przyczyniło się do osłabienia tendencji wzrostowej stóp bezrobocia w tych krajach.

Po czwarte, w latach 2010–2014 wpływ poszczególnych elementów determinujących zmiany stóp bezrobocia nie był jednoznaczny. W większości krajów poddanych analizie (z wyjątkiem Chorwacji i Słowenii) odnotowano wzrost stóp zatrudnienia. Wzrost ten przyczynił się do spadku stóp bezrobocia we wspomnianych krajach (z wyjątkiem Bułgarii). Najsilniejszy spadek stóp bezrobocia wystąpił w krajach bałtyckich.

Po piąte, należy podkreślić, że przeprowadzone analizy nie pozwalają na określenie znaczenia poszczególnych popytowych i podaźowych determinantów stóp bezrobocia (związanych przede wszystkim z agregatowym popytem, płacami realnymi oraz krańcową produktywnością pracy). Czynniki te nie zostały bowiem uwzględnione w tym rozdziale.

Zakończenie

Światowy kryzys gospodarczy wywarł ogromny wpływ na rynki pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, jednak reakcje w poszczególnych krajach były zróżnicowane, nie zawsze takie same, jak w pozostałych krajach Unii Europejskiej. Przeprowadzone analizy pozwalają jednak na wyodrębnienie pewnych ogólnych tendencji.

Do nadejścia kryzysu w całym regionie malało bezrobocie, wzrastało zatrudnienie oraz aktywność zawodowa ludności. Załamanie nadeszło w latach 2007–2008 (najszybciej w krajach bałtyckich) i zapoczątkowało okres wzrostów stóp bezrobocia, który w istocie trwał aż do 2014 r., dopiero bowiem w ostatnim analizowanym roku zaobserwowano powszechne spadki bezrobocia. Kryzys nie powstrzymał jednak ogólnego trendu wzrostu aktywności zawodowej ludności, zarówno w Europie Środkowo-Wschodniej, jak i w całej UE. Co jednak istotne, w okresie najsilniejszej fali kryzysowej, w latach 2008–2010, aktywność zawodowa w Europie Środkowo-Wschodniej rosła szybciej niż w zachodnich krajach UE.

Europa Środkowo-Wschodnia nie stanowiła obszaru homogenicznego pod względem charakterystyk rynku pracy. Kraje grupy V4 (Czechy, Polska, Słowacja i Węgry) były największymi pod względem zatrudnienia rynkami, charakteryzującymi się jednak najniższymi wskaźnikami aktywności gospodarczej. Z kolei rynki państw bałtyckich były najmniejsze, ale ludność tych krajów okazała się najbardziej aktywna. Choć we wszystkich państwach Europy Środkowo-Wschodniej w badanym okresie dominowało zatrudnienie w sektorze usługowym, to w krajach V4 widoczny był wciąż znaczny udział zatrudnienia w przemyśle w zatrudnieniu ogółem, zaś w krajach o tradycjach agrarnych, takich jak Polska czy Rumunia, zatrudnienie w rolnictwie przekraczało nawet 10% ogółu zatrudnienia. Spowodowało to pewne różnice w reakcjach na kryzys.

Kryzys globalny miał najsilniejszy wpływ na rynki pracy w państwach nadbałtyckich. W latach 2008–2010 w tej grupie krajów wystąpił bardzo

silny wzrost stóp bezrobocia. Warto podkreślić, że rynki pracy w Polsce, Czechach i Rumunii zostały dotknięte skutkami globalnego kryzysu w najmniejszym stopniu – w tych trzech krajach wystąpił najniższy wzrost bezrobocia w okresie globalnego kryzysu. Wyjątek w badanej grupie krajów Europy Środkowo-Wschodniej stanowiły Węgry, w których bezrobocie rosło stopniowo w całym badanym okresie aż do 2013 r. Wiele wskazuje na to, że procesy dostosowawcze w tym państwie rozpoczęły się szybciej i były wręcz wyprzedzające w stosunku do głównej fali kryzysu. Zauważmy, że w tych krajach, w których spadki zatrudnienia i wzrosty bezrobocia były najsilniejsze (czyli przede wszystkim w krajach bałtyckich), po 2010 r. wystąpił również najbardziej znaczny spadek bezrobocia oraz wzrost zatrudnienia.

Przedmiotem rozważań były też różnice reakcji zasobów pracy na zmiany poziomu aktywności gospodarczej w rozmaitych przekrojach, co pozwoliło na wyodrębnienie grup szczególnie dotkniętych przez kryzys. Pierwszą z wyodrębnionych grup problemowych na rynku pracy w krajach EŚW są kobiety. W całej UE aktywność zawodowa kobiet jest niższa, jednak różnice między poziomem zatrudnienia kobiet i mężczyzn w Europie Środkowo-Wschodniej były nawet niższe niż w skali całej UE. Największa dyskryminacja kobiet na rynku pracy była zauważalna w krajach grupy V4 i Rumunii, jednocześnie zaś w krajach bałtyckich nie występowała ona w ogóle (w niektórych latach zatrudnienie kobiet przewyższało nawet zatrudnienie mężczyzn). Sytuacja kobiet na rynku pracy systematycznie ulega poprawie, natomiast kryzys – w wyniku większego wzrostu bezrobocia wśród mężczyzn niż wśród kobiet – nawet przyspieszył proces zrównywania się pozycji obu płci na rynku pracy.

Grupy wysokiego ryzyka dają się również wyodrębnić w przekroju zasobów pracy według wieku. Są nimi: osoby młode (w wieku 15–24 lata) oraz osoby w wieku 55–64 lata. Uzyskane rezultaty wskazują, że kryzys mocniej odczuły osoby młode. W całej analizowanej dekadzie aktywność zawodowa obu grup wiekowych rosła, jednak udział w całym zasobie zatrudnienia w przypadku osób młodych malał, podczas gdy dla grupy 55+ wzrastał. Związane z głównym uderzeniem kryzysu spadki zatrudnienia w grupie wiekowej 15–24 lata w Europie Środkowo-Wschodniej były, co prawda, niższe niż w całej UE, ale należy podkreślić, że aktywność zawodowa tej grupy była w badanym regionie znacznie niższa niż w zachodnich państwach UE.

Ponadto, kryzys spowodował redukcję zatrudnienia osób o niższych kwalifikacjach. Szczególnie dobrze, zarówno w Europie Środkowo-Wschodniej, jak i w skali całej UE, poradziły z nim sobie osoby o wykształceniu wyższym, które wykazywały się większą elastycznością i mogły łatwiej konkurować o zatrudnienie na rynku pracy.

Z kolei silnie ucierpiały osoby zatrudnione w niepełnym wymiarze czasu pracy. Wydaje się, że ci pracownicy w pierwszej kolejności tracili pracę i ich udział w ogóle zatrudnionych w czasie kryzysu znacząco spadł. Co istotne, zatrudnienie w ułamkowym wymiarze w Europie Środkowo-Wschodniej było znacznie mniej popularne niż w UE ogółem. Natomiast bardziej popularne było samozatrudnienie. Odsetek osób samozatrudnionych był wyższy w Europie Środkowo-Wschodniej niż w całej UE i w czasie kryzysu wzrósł, co ma prawdopodobnie jednak związek z większą determinacją osób pracujących na własny rachunek do utrzymania zatrudnienia.

Jeśli chodzi o czynniki determinujące zatrudnienie, niemożliwe okazało się podjęcie szczegółowych analiz dotyczących zależności przyczynowo-skutkowych między popytem na pracę i jego podstawowymi determinantami, czyli agregatowym popytem, poziomem płac oraz krańcową produktywnością pracy. Analiza zmian aktywności zawodowej oraz wskaźników zatrudnienia pozwoliła jednak na sformułowanie wniosków mówiących o tym, jakie czynniki miały najistotniejszy wpływ na kształtowanie się popytu na pracę w badanych krajach Europy Środkowo-Wschodniej w poszczególnych podokresach. W latach dobrej koniunktury (2004–2008) decydujące okazały się czynniki podażowe, stymulujące wzrost aktywności zawodowej. Chociaż na Węgrzech spowodowały one wzrost bezrobocia, to w pozostałych krajach zwiększenie podaży pracy pobudzało zatrudnienie. W okresie globalnego kryzysu (2008–2010) decydujący wpływ na sytuację na rynkach pracy miały czynniki popytowe. Zmiany poziomu aktywności gospodarczej nie były w stanie zniwelować wpływu spadku popytu na pracę na poziom bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Również w latach 2010–2014 największy wpływ na rynki pracy w badanej grupie krajów miał wzrost poziomu aktywności gospodarczej oraz związany z nim wzrost popytu na pracę.

Piotr Gabrielczak, Leszek Kucharski, Eugeniusz Kwiatkowski

Bibliografia

- Alessandria G. (2013), *The Great Trade Collapse (and Recovery)*, „Business Review”, Q1, s. 1–10.
- Allen F., Gale D. (1998), *Financial Contagion*, C. V. Starr Center for Applied Economics Research Report 98-33, New York University.
- Arkolakis C., Ramanarayanan A. (2009), *Vertical Specialization and International Business Cycle Synchronization*, Federal Reserve Bank of Dallas Globalization and Monetary Policy Institute Working Paper 21.
- Baldwin R., Taglioni D. (2009), *The great trade collapse and trade imbalances*, [w:] Baldwin R. (ed.), *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, CEPR.
- Barakat B., Holler J., Prettnner K., Schuster J. (2010), *The Impact of the Economic Crisis on Labour and Education in Europe*, Vienna Institute of Demography Working Papers 6/2010.
- Baxter M., Kouparitsas M. A. (2005), *Determinants of business cycle comovement: A robust analysis*, „Journal of Monetary Economics”, nr 52, s. 113–157.
- Bednarski M. (2012), *Zatrudnienie na czas określony. Perspektywa pracodawców*, [w:] M. Bednarski, K. W. Frieske (red.), *Zatrudnienie na czas określony w polskiej gospodarce. Społeczne i ekonomiczne konsekwencje zjawiska*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa, s. 36–66.
- Beer P., de (2007), *Why is not a panacea: A decomposition analysis of EU-15 countries*, „Journal of European Social Policy”, vol. 17, no. 4, s. 375–388.
- Bekaert G., Ehrmann M., Fratzscher M., Mehl A. J. (2011), *Global Crises and Equity Market Contagion*, NBER Working Paper 17121.
- Blanchard O., Summers L. (1986), *Hysteresis and the European Unemployment Problem*, NBER Macroeconomics Annual No. 1, MIT Press, Cambridge MA.
- Boeri T., van Ours J. (2011), *Ekonomia niedoskonalej rynku pracy*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa.
- Bosworth D., P. Dawkins, T. Stromback (1996), *The Economics of the Labour Market*, Longman, Essex.
- Böwer U., Guillemineau C. (2006), *Determinants of Business Cycle Synchronisation across Euro Area Countries*, ECB Working Paper 587.
- Burstein A., Kurz C., Tesar L. (2008), *Trade, Production Sharing, and the International Transmission of Business Cycles*, NBER Working Paper 13731.
- Cahuc P., Zylberberg A. (2004), *Labor Economics*, MIT Press, Cambridge MA-London.
- Calvo G. A., Mendoza E. G. (2000), *Contagion, Globalization, and the Volatility of Capital Flows*, [w:] Edwards S. (ed.), *Capital Flows and the Emerging Economies: Theory, Evidence, and Controversies*, NBER, University of Chicago Press.
- Caramazza F., Ricci L., Salgado R. (2000), *Trade and Financial Contagion in Currency Crises*, IMF Working Paper WP/00/55.
- Cheung L., Tam C.-S., Szeto J. (2009), *Contagion of Financial Crises: A Literature Review of Theoretical and Empirical Frameworks*,

- Hong Kong Monetary Authority Research Note 2/2009.
- Claessens S., Kose M. A. (2009), *What Is a Recession?*, „Finance & Development” 2009, March, s. 52–53.
- Corsetti G., Pesenti P., Roubini N., Tille C. (1999), *Competitive Devaluations: a Welfare-Based Approach*, NBER Working Paper 6889.
- Crowley M. A., Luo X. (2011), *Understanding the Great Trade Collapse of 2008–2009 and the subsequent trade recovery*, „Economic Perspectives”, 2Q, s. 44–70.
- Dornbusch R., Park Y. C., Claessens S. (2000), *Contagion: Understanding how it spreads*, „World Bank Research Observer”, vol. 15, no. 2, s. 177–197.
- Drazen A. (2000), *Political contagion in currency crises*, [w:] P. Krugman (ed.), *Currency Crises*, NBER, University of Chicago Press.
- Dungey M., Tambakis D. N. (2003), *International Financial Contagion: What Do We Know?*, CERF Working Paper 9.
- Eichengreen B., Rose A. K., Wyplosz C. (1996), *Contagious Currency Crises*, NBER Working Paper 5681.
- Elsby M. W., Hobijn M., Sahin A. (2010), *The Labor Market in the Great Recession*, „Brookings Papers on Economic Activity”, Spring.
- Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].
- Forbes K. (2012), *The “Big C”: Identifying Contagion*, NBER Working Paper 18465.
- Forbes K., Rigobon R. (1999), *No Contagion, Only Interdependence: Measuring Stock Market Co-movements*, NBER Working Paper 7267.
- Friedman M. (1975), *Rola polityki pieniężnej*, [w:] *Teoria i polityka stabilizacji koniunktury. Wybór tekstów*, oprac. A. Szeworski, PWE, Warszawa.
- Giovanni J. di, Levchenko A. A. (2008), *Putting the Parts Together: Trade, Vertical Linkages, and Business Cycle Comovement*, Research Seminar in International Economics Discussion Paper 580, University of Michigan.
- Goggin J., Siedschlag I. (2009), *International Transmission of Business Cycles Between Ireland and its Trading Partners*, ESRI Working Paper 279.
- Greenwald B. C., Stiglitz J. E. (1995), *Labour Market Adjustments and the Persistence of Unemployment*, AEA Papers and Proceedings.
- Grimm B. T. (2005), *Alternative Measures of U.S. Economic Activity in Business Cycles and Business Cycle Dating*, BEA Working Paper 2005-05.
- Jansen W. J., Stokman A. C. J. (2004), *Foreign Direct Investment and International Business Cycle Comovement*, ECB Working Paper 401.
- Kahneman D., Tversky A. (1979), *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, „Econometrica”, vol. 47, no. 2, s. 263–292.
- Kaminsky G. L., Reinhart C. (1998), *On crises, contagion, and confusion*, MPRA Paper 13709.
- Kaminsky G. L., Reinhart C. M., Vegh C. A. (2003), *The Unholy Trinity of Financial Contagion*, NBER Working Paper 10061.
- Keynes J. M. (1985), *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, PWN, Warszawa.
- Kodres L. E., Pritsker M. (2002), *A Rational Expectations Model of Financial Contagion*, „Journal of Finance”, vol. 57, no. 2, s. 769–799.
- Komulainen T. (2004), *Contagion via financial linkages*, [w:] T. Komulainen, *Essays on financial crises in emerging markets*, Bank of Finland Studies E: 29-2004.
- Kose M. A., Otrok C., Prasad E. S. (2008), *Global Business Cycles: Convergence or Decoupling?*, NBER Working Paper 14292.
- Kucharski L. (2005), *Cechy społeczno-ekonomiczne jednostek a ich pozycja na rynku pracy*, „Etyka w życiu Społeczno-Gospodarczym”, t. 8, nr 1, s. 343–350.
- Kucharski L. (2014), *Bezrobocie równowagi w Polsce. Ujęcie teoretyczne i empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kwiatkowska W. (2012), *Bezrobocie w grupach problemowych na rynku pracy w Polsce*, [w:] W. Kasperkiewicz, E. Kwiatkowski (red.), *Innowacyjność gospodarki, rynek pracy, determinanty wzrostu gospodarczego w procesie transformacji*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica” nr 268, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kwiatkowski E. (1988), *Neoklasyczne teorie zatrudnienia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- Kwiatkowski E. (2002), *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Kwiatkowski E. (2013), *Podaż pracy*, [w:] E. Kryńska, E. Kwiatkowski, *Podstawy wiedzy o rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kwiatkowski E., Kucharski L. (2014), *Dekompozycja zmian bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2013*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” nr 93.
- Kwiatkowski E., Wciśła J. (2010), *Popytowe i podażowe determinanty zmian stopy bezrobocia w krajach Unii Europejskiej w latach 1999–2008*, [w:] D. Kotlorz (red.), *Pięcioletnie członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Zagadnienia gospodarcze i społeczne ze szczególnym uwzględnieniem polskiego rynku pracy*, Prace zbiorowe Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice.
- Kwiatkowski E., Włodarczyk P. (2012), *Wpływ prawnej ochrony zatrudnienia na rynek pracy w warunkach negatywnego szoku ekonomicznego*, „Gospodarka Narodowa”, t. LXXX/XXI, nr 11–12, s. 1–23.
- Layard R. (1986), *How to Beat Unemployment*, Oxford University Press, Oxford.
- Layard R., Nickell S., Jackman R. (1991), *Unemployment*, Oxford University Press, Oxford.
- Lazear E. P. (1990), *Job security provisions and unemployment*, „Quarterly Journal of Economics”, no. 3, s. 699–726.
- Leamer E. E. (2008), *What's a Recession, Anyway?*, NBER Working Paper 14221.
- Levchenko A., Lewis L., Tesar L. (2010), *The Collapse of International Trade during the 2008–2009 Crisis: In Search of the Smoking Gun*, NBER Working Paper 16006.
- Lowell J., Neu C. R., Tong D. (1998), *Financial Crises and Contagion in Emerging Market Countries*, RAND.
- Lubiński M. (2006), *Międzynarodowa transmisja koniunktury a zarażenie*, [w:] R. Barczyk, L. Kąsek, M. Lubiński, K. Marczewski, *Nowe oblicza cyklu koniunkturalnego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Lubiński M. (2007), *Międzynarodowy cykl koniunkturalny*, „Współczesna Ekonomia”, t. 1, nr 2, s. 5–19.
- Makać A. (2006), *Współczesna gospodarka światowa. Jej istota i struktura*, [w:] E. Oziewicz (red.), *Przemiany we współczesnej gospodarce światowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Masiukiewicz P. (2013), *Behawioralne kanały zarażenia kryzysem*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance”, t. 11, nr 2 (cz. 4), s. 305–318.
- Matera R. (2009), *G8 jako instytucja gospodarki światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mazurek S. (2009), *Ścieżki międzynarodowej transmisji kryzysów*, [w:] J. Czech-Rogosz, J. Pietrucha, R. Żelazny (red.), *Koniunktura gospodarcza. Od bańki internetowej do kryzysu subprime*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- McKenna C. J. (1990), *The Theory of Search in Labour Markets*, [w:] D. Sapsford, Z. Tzannatos (eds.), *Current Issues in Labour Economics*, Macmillan, London, s. 33–62.
- Mendoza E. G., Quadrini V. (2009), *Financial Globalization, Financial Crises and Contagion*, NBER Working Paper 15432.
- Mihm S. (2008), *Dr. Doom*, „The New York Times Magazine”, 17.08.2008, <http://www.nytimes.com/2008/08/17/magazine/17pessimist-t.html?ei=5&r=0> [dostęp: 5.08.2015].
- Monteagudo J., Dierx A. (2009), *Economic Performance and Competition in Services in the Euro Area: Policy Lessons in Times of Crisis*, European Economy Occasional Papers 53, European Commission, Brussels.
- Nickell S. J. (1978), *Fixed Costs, Employment and Labour Demand over the Cycle*, „Economica”, vol. 45 (180), s. 329–345.
- Nickell S. J. (1986), *Dynamic models of labour demand*, „Handbook of Labor Economics”, vol. 1, s. 473–522.
- Ostoj I. (2012), *Formalne i nieformalne instytucje rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
- Phelps E. S. (ed.), *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory*, W.W. Norton and Co., New York 1970.
- Pigou A.C. (1933), *The Theory of Unemployment*, Macmillan, London.
- Poteraj J. (2013), *Zmiany w systemach emerytalnych w Europie w latach 2008–2012*,

- [w:] M. Szczepański (red.), *Reformowanie systemów emerytalnych – porównania i oceny*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań.
- Ramanarayanan A. (2009), *Ties that Bind: Bilateral Trade's Role in Synchronizing Business Cycles*, „Economic Letter. Insights from the Federal Reserve Bank of Dallas”, vol. 4, no. 1.
- Ranguelov S., Coster I. D., Norani S., Paolini G. (2012), *Key Data on Education in Europe 2012*, European Commission, Brussels.
- Rogut A., Ochrymiuk M. (2011), *Dostosowania na rynkach pracy w państwach członkowskich strefy euro i w Polsce w okresie kryzysu*, https://www.nbp.pl/publikacje/o_euro/dostosowania.pdf [dostęp: 14.06.2016].
- Romer D. (1996), *Advanced macroeconomics*, McGraw-Hill, London.
- Samecki P. (2003), *Gospodarka światowa – problemy rozwoju*, [w:] R. Milewski (red.), *Podstawy ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Schmid G., Reissert B. (1996), *Unemployment and Labour Market Transitions*, [w:] G. Schmid, J. O. Reilly, K. Schoemann, *International Handbook of Labour Market Policy and Evaluation*, Edward Elgar Press, Cheltenham.
- Skodlarski J. (1993), *Gospodarka światowa w perspektywie historycznej*, [w:] A. Marszałek (red.), *Gospodarka światowa. Zarys wykładu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Skrbinjek V., Lesjak D., Šušteršič J. (2015), *Impact of Economic Crisis on Student Demand for Tertiary Education*, Make Learn and TIIM Joint Conference 2015 „Managing Intellectual Capital and Innovation for Sustainable and Inclusive Society”, Bari, s. 2267–2274, <http://www.toknowpress.net/ISBN/978-961-6914-13-0/papers/ML15-541.pdf> [dostęp: 12.08.2015].
- Smith S. (2003), *Labour Economics*, Routledge, London–New York.
- Snowder D. J. (1997), *Evaluating unemployment policies: What do the underlying theories tell us*, [w:] D. J. Snower, G. de la Dehesa (eds.), *Unemployment Policy: Government Option for the Labour Market*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Statystyka ludności na poziomie regionalnym* (2015), http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_statistics_at_regional_level/pl#Przyrost_ludno.C5.9Bci [dostęp: 20.08.2015].
- Strzelecki P., Wyszynski R., Sączuk K. (2009), *Zjawisko chomikowania pracy w polskich przedsiębiorstwach po okresie transformacji*, „Bank i Kredyt”, 40 (6), s. 77–104.
- Urbaniak B. (2011), *Wnioski i rekomendacje*, [w:] B. Urbaniak, J. Wiktorowicz (red.), *Raport z analizy programów skierowanych do osób 50+ zrealizowanych w Polsce w latach 2004–2009*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- USC (1985), *Balanced Budget and Emergency Deficit Control Act of 1985*, „Public Law”, 99-117-Dec.
- WB (2015), *Macroeconomics and Growth. Definitions of Contagion*, WB Development Research, <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/EXTPROGRAMS/EXTMACROECO/0,,contentMDK:20889756~pagePK:64168182~piPK:64168060~theSitePK:477872,00.html> [dostęp: 8.07.2015].